

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ
ТОШКЕНТ ИСЛОМ УНИВЕРСИТЕТИ

**ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ
ВА ТЕРРОРИЗМГА
ҚАРШИ КУРАШНИНГ
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ
АСОСЛАРИ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ
ТОШКЕНТ ИСЛОМ УНИВЕРСИТЕТИ

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ
ВА ТЕРРОРИЗМГА
ҚАРИШИ КУРАШНИНГ
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ
АСОСЛАРИ

Ўқув қўлланма

66.3(5Ў)3
Д54/66

Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари: Ўкув кўл./ Масъул муҳаррир А.С.Очилдиев; ЎзР Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Тошкент ислом ун-ти. -Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2008. -246 б.

ББК 66.3(5Ў)3я7+86.38я7

Масъул муҳаррир
А. Очилдиев, фалсафа фанлари доктори, профессор

Такризчилар:
Б.Тўйчинев, фалсафа фанлари доктори, профессор
З.Исломов, филология фанлари доктори, профессор

Ўкув кўлланмада давлат ва дин орасидаги муносабатлар, унинг Ўзбекистонда намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятлари, Марказий Осиё халқлари ҳаётида ислом динининг тутган ўрни атрофлича ёритилган. Диний экстремизм ва терроризмнинг моҳијати, унга қарши курашнинг халқаро хукуқий асослари каби масалалар тизимли очиб берилган.

Шунингдек, Ўзбекистоннинг диний экстремизм ва терроризмга қарши глобал курашда тутган ўрни, мамлакатимизнинг тадрижий тараққиётини таъминлаш йўлида олиб борилаётган ишларнинг устувор йўналишлари, хусусан, дин соҳасидаги илмий асосланган сиёсат ва фуқароларда мафкуравий иммунитетни шақллантиришга қаратилган маънавий-маърифий ишларнинг мазмунини очиб беришга ҳам алоҳида эътибор берилган.

Ўкув кўлланмани тайёрлашда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг маълумотлари ва амалий тақлиф-тавсияларидан фойдаланилган.

Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 1587-сонли тавсияси билан чоп этилди.

КИРИШ

Халқимизнинг табиатига мутлақо ёт бўлган сиёсий, диний экстремизм, ақидапарастлик ва бошиқа ёвуз оқимларнинг минтақамизга кириб келиши ва тарқалиши тинчлик ва осойишталикка, фарзандларимизнинг келажагига катта хавф туғдиришини одамлар онгига чуқур сингдириб бориши керак. Халқимиз тафаккурида юксак ахлоқий, маънавий қадриятларни қарор топтириш ва мустаҳкамлаш орқали уларни ёвуз кучларга қарши курашга сафарбар этиши зарур.

Ислом Каримов

Дин кишиларни ҳамиша яхшилик ва эзгу ишларга чорлаган. Жумладан, ота-боболаримизнинг муқаддас эътиқоди бўлган ислом дини ҳам юксак инсоний фазилатларнинг шаклланишига хизмат қилган. У туфайли халқимиз минг йиллар мобайнида бой маънавияти ва мероси, ўзлигини омон сақлаб келди. Шу нуқтаи назардан қараганда, одамларнинг эътиқоди ва диний ҳиссиётларидан фойдаланиб, экстремистлар ва террорчилар томонидан ислом байроғи остида содир этилаётган жиноятлар уларнинг асл қиёфасини намоён этмоқда, дейиш мумкин. Айни пайтда, бундай жараёнлар кишиларни доимий огоҳ бўлишга, ҳақиқий диний қадриятларни уларнинг сохта ва баразли талқинларидан фарқлашга ёрдам берадиган билимларни эгаллашга ундейди.

Шундан келиб чиқиб, ўкув қўлланмада ўзаро узвий боғлиқ бир қатор масалаларни тушуни ёри-

SAMARQAND IQTISODIYOT

VA SERVIS INSTITUTI

AXBOROT RESURS MARKAZI

тишга алоҳида эътибор берилди. Хусусан, диннинг эътиқоднинг ўзига хос кўриниши сифатидаги асл моҳияти ҳақида билимга эга бўлиш турли сохта фоя ва даъватлардан сақланишга ёрдам бериши шубҳасиз.

Дин ва давлат муносабатлари ҳамма вақт долзарб бўлиб келган. Турли даврларда хилма-хил мазмун ва шакл касб этган бундай муносабатлар мустақил Ўзбекистон шароитида виждан эркинлиги Конституциявий асосда тўла-тўқис таъминлангани, диний ташкilotлар фаолияти учун тегишли шарт-шароитлар яратилганида намоён бўлмоқда. Мазкур соҳага оид қонунларни бузганлик учун ҳукуқий жавобгарлик белгилангани ҳам бу муносабатларнинг асл моҳиятини кўрсатади.

Буюк аждодларимизнинг ислом илмлари ва маданияти ривожидаги юксак ўрнини англаб етиш эса диний экстремистик фоялар ва ҳаракатларнинг ҳалқимизнинг бунёдкорлик ва бағрикентлик анъанарагига мутлақо зид эканини тушунишга кўмаклашади.

Ўкув кўлланмада диний мутаассибликнинг жаҳон ҳамжамияти, жумладан, мусулмон дунёси учун тудирайтган таҳдидлари ҳам айрим диний экстремистик ташкilotлар фаолияти мисолида кўрсатиб берилган. Глобал муаммога айланган диний экстремизм ва терроризмни барча соғлом кучлар биргаликда ҳаракат қилибгина енга олиши мумкинлиги, бунинг учун етарли сиёсий-ҳукуқий асосларнинг мавжудлиги ҳақида ҳам атрофлича фикр юритилган.

Мамлакатимизда ёш авлод тарбиясига доимо алоҳида эътибор билан қаралган. 2008 йилнинг "Ёшлар йили" деб эълон қилингани ҳам бунинг яна бир ёрқин ҳаётий-амалий ифодаси бўлди. Шу муносабат билан қабул қилинган Давлат дастури доирасида ёшларнинг манфаатларини янада тўлиқ таъминлашга йўналтирилган, уларнинг жамиятда ўз ўрнига эга бўлиши-

ни кафолатлашга хизмат қиладиган ҳукукий, иқтисодий, маънавий-маърифий, ғоявий-мафкуравий тадбирлар тизимли тарзда амалга оширилаётганини алоҳида таъкидлаш зарур. Айни пайтда, Дастур доирасида ёш авлодни ҳаётга қатъий эътиқод ва қарашлар руҳида, менталитетимизга ёт бўлган заарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган миллий ҳамда умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш масалалари билан боғлик комплекс чора-тадбирлар ҳам юксак самара ва сифат билан рўёбга чиқарилаётганини қайд этиш лозим. Инсон онги ва қалби учун кураш глобал характер касб этган бир даврда бундай масалаларга эътибор берилиши бежиз эмас, албатта. Юртбошимиз таъкидлаганларидек, “...муқаддас ислом динимизни пок саклаш, уни турли хил ғаразли хуруж ва ҳамлалардан, тухмат ва бўхтонлардан ҳимоя қилиш, унинг асл моҳиятини униб-ўсиб келаётган ёш авлодимизга тўғри тушунтириш, ислом маданиятининг эзгу ғояларини кенг тарғиб этиш вазифаси ҳамон долзарб бўлиб қолмокда”.

Шундан келиб чиқиб, ўкув қўлланмада минтақамизда диний экстремизм ва терроризмнинг намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятлари, ёшлар ва хотин-қизларнинг бундай кучларнинг асосий нишонига айланиши сабаблари таҳлил қилинган ва «жаҳолатга қарши маърифат» ғоясининг моҳияти очиб берилган.

Диний экстремизм ва терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши курашда Ўзбекистоннинг ўзига хос ўрнини халқаро сиёsatчилар ва нуфузли мутахассислар ҳам очиқ эътироф этишмокда. Қўлланмада Ўзбекистоннинг бу борадаги қатъий сиёсати, Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашдаги ўрни ҳақида ҳам атрофлича мулоҳаза юритилган. Шу билан бирга, ижтимоий барқарорлик ва тараққиётни таъминлашда юртимизда амалга оши-

рилаётган кенг қамровли ислоҳотлар, дин соҳасида-
ги илмий асосланган сиёсатнинг аҳамияти, фуқаро-
ларда мутаассиб ғояларга қарши мафкуравий имму-
нитетни шакллантиришнинг долзарб вазифалари ёри-
тиб берилган.

Мұхокама қилинган масалалар шубҳасиз мурак-
каб ва серқирра мазмунга эга. Бир ўкув қўлланмаси
доирасида уларнинг барча жиҳатларини қамраб олиш,
тўлиқ ёритиб бериш ниҳоятда Қийин, тўғрироғи мум-
кин эмас. Шундай бўлса-да, баён этилган фикрлар
ёшлирамиз томонидан уларнинг моҳиятини тушу-
ниб олишга ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

А.Ҳасанов, А.Сайдов, З.Мунавваров, А.Абдуво-
ҳидов, О.Юнусова, А.Очилдиев, Б.Каримов, Ш.Ёв-
қочев, Д.Раҳимжонов, Ҳ.Йўлдошхўжаев, Б.Валиев,
Ў.Ҳасанбоев ва У.Faфуровлардан иборат муаллиф-
лар груҳи томонидан тайёрланган мазкур қўлланма
ўкувчиларда қизиқиш уйғотишига, динлар, хусусан,
исломнинг инсонпарварлик моҳияти ҳамда диний
экстремизм ва терроризмнинг ғайриинсоний жиҳат-
ларини теранроқ ва чукурроқ англашта хизмат қила-
ди, деб умид қиласиз.

I боб

ДАВЛАТ ВА ДИН

Эътиқод түшүнчаси

Эътиқод (арабча «иътакада» феълидан) ишонч, имонли бўлиш маъно-

ларини англатади. Кенг маънода эътиқод инсон фолияти учун маънавий асос, йўл-йўриқ ва мўлжал бўлиб хизмат қилувчи, ақл, ҳис ва ирода воситасида англанган билим, тоя ва шу асосда шаклланадиган мақсадлар мажмuinи ҳамда уларнинг тўғрилигига ишонч билан боғлиқ бўлган психологик ҳолатни ифодалайди. Билим ва тоялар инсоннинг ҳам ақли, ҳам қалби билан ўзлаштириб олинганидагина эътиқодга айланади. Умуман олганда, эътиқод шахс, гурӯҳ ва оммани жипслаштирувчи, одамларни ижтимоий ҳаётнинг фаол аъзосига айлантирувчи омил ҳисобланади.

Эътиқод инсон вояга етиши билан боғлиқ ҳолда түпланган билимлар, ўзига хос әхтиёж ва манфаатлар, ҳаётий тажриба асосида шаклланиб, мустаҳкамланиб боради ва шахс фаолиятининг изчил, мантикий ва мақсадли бўлишига олиб келади.

Ижтимоий жиҳатдан эътиқод инсоннинг фаолияти билан боғлиқ бўлади. Зоро, эътиқод фақат амалий фаолият жараёнида ўзлигини намоён қиласади. Юқоридаги сифатий хусусиятлар билан бир қаторда журъатсизлик, қатъиятсизлик ва бефарқлик каби ҳолатлар ҳам мавжудлигини ва улар эътиқоднинг заифлигини кўрсатишни қайд этиш лозим. Ислом Каримов таъкидлаганлариdek, “...бировнинг ҳаётига, ён-

атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга бетараф ва бепарво қараб, шунчаки кузатувчи бўлиб яшайдиган одамдан қўрқиш керак. Улардан ҳеч қачон яхшилик чиқмайди. Чунки уларда на имон, на иродади бўлади. Улар ҳатто ўз халқи ва Ватани тақдирига ҳам бамисоли бегона одамдек қарайди.

Олдиндан маълумки, бепарво одам душмандан ҳам хавфлироқдир. Чунки душманинг кимлиги, асл қиёфаси сиз учун олдиндан маълум бўлади. Бироқ лоқайд ва бепарво одамниң қиёфасини бирданига билиб бўлмайди. Шуниң учун у ёнингизда юриб, сизга қарши тиш қайрайдиган душманлар учун имконият яратиб беради.

Машҳур файласуфлардан бири ана шу ҳаётий ҳақиқатни чукур таҳлил этиб, қуйидаги ҳаққоний фикрларни баён қилган: «Душманлардан қўрқма — нари борса, улар сени ўлдириши мумкин. Дўстлардан қўрқма — нари борса, улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бефарқ одамлардан қўрқ — улар сени ўлдирмайди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво қараб туриши туфайли ер юзида хиёнат ва қотилликлар содир бўлаверади».

Эътиқоди заиф кишилар кўпинча бошқаларга эргашиб ёки тақлид қилиб яшайдилар. Шароитга қараб гоҳ у, гоҳ бу томонга оғадилар. Бундай эътиқодий заифлик шахс камолотига салбий таъсир кўрсатади.

Агар эътиқод мутаассиб, ирқий, миллатчилик, торсиёсий ва иқтисодий манфаатлар билан чекланган бўлса, бундай ҳолда у бузғунчилик, бекарорликка хизмат қиласи, ривожланишга тўсик бўлади. Таракқиёт, ҳурликка етакловчи ишонч ва эътиқод билан бузғунчи, алдамчи, адаштирувчи, ёлғон «эътиқод»ни фарқлаш жуда муҳим.

Шу нуқтаи назардан қараганда, соёлом эътиқод шахс дунёқараши тизимида муҳим ўринни эгаллайди. Унинг аҳамияти биринчидан, шахс дунёқараши-

даги барқарорликни белгиловчи халқа сифатида чи-
қишида, иккинчидан, мавжуд ёки юзага келиши мум-
кин бўлган қийинчиликлардан чўнимасликка, улар-
га қарши тура олиш ва бартараф этишнинг оқилона
йўлларини излашга, учинчидан, хулқидаги событ-
лик, изчиллик ва амалиётдаги фаолликни таъмин-
лашга хизмат қилишида кўринади.

Шунинг учун, кишиларда ижтимоий қадриятлар,
буюк келажак, тараққиётга бўлган ишончни, озод
ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга
бўлган эътиқодни шакллантириш долзарб вазифа
бўлиб қолмоқда.

Дин эътиқоднинг ўзига хос кўриниши сифатида

Хар қандай эътиқод диний бўлавермайди. Аммо дин ҳам эътиқоднинг ўзига хос кўриниши си-
фатида жипслаштирувчи хусусиятга эга. Диний эъти-
қод бу — инсон иродасидан юқори турган зотга имон
келтириш, ундан мадад олиш, асотирий воқеа-ҳоди-
саларнинг такрор содир бўлиши ва унга дахлдорлик
ҳамда муайян тасаввур, ақида, муқаддас китоб, пай-
ғамбар, авлиё ва шу кабиларга ишонч демакдир.

Диний эътиқодда муайян тимсоллар (буюм, ҳара-
кат, сўз, матнлар) диний маъно ва мазмун касб
этади. Уларнинг мажмуи диннинг шаклланиши ва
фаолият кўрсатишини таъминлайди. Хар бир дин
ёки диний конфессия (йўналиш)нинг событ ақида-
лари мавжуд.

Ислом динида имони муфассал қўйидаги ақидани
— Аллоҳ, Унинг фаришталари, муқаддас китобла-
ри, пайғамбарлари, охират куни, тақдир (яхши-
лик ва ёмонлик Аллоҳнинг иродаси билан бўли-
ши)га ва ўлгандан кейин тирилишга ишонишни ўз
ичига олади.

Диннинг бағрикенг- лик моҳияти

«Бағрикенглик» тушун-
часи илмий фаолият ва
ижтимоий ҳайтнинг тур-

ли соҳалари, жумладан, сиёсат ва сиёсатшунослик, социология, философия, илоҳиёт, қиёсий диншунослик каби соҳаларда кенг истифода этиладиган тушунчалардан бири ҳисобланади. Лотинча «tolerare», яъни «чиdamok», «сабр қилмоқ» маъносини англатган бу сўз, асосан бир инсоннинг бошқа инсон дунёқарашига тоқат қилишини билдирса-да, этиологик таҳлил ҳар доим ҳам унинг том маъносини очиб беравермайди.

Диний бағрикенглик турли дин вакиллари эътиқодидаги мавжуд ақидавий фарқлардан қатъи назар, уларнинг ёнма-ён, ўзаро тинч-тотув яшашини англатади. Ҳар ким ўз эътиқодига амал қилишда эркин бўлгани ҳолда бу хукуққа бошқалар ҳам эга эканини эътироф этмоғи лозим.

Ислом, ҳиндуийлик, христианлик ёки бошқа динлардан қай бирига мансуб бўлишидан қатъи назар, инсон деярли бир хил ҳис-туйғуларни бошидан кечиради. Динлар феноменологияси ва психологияси каби фанлар масаланинг шу томонларини ўрганади. Ахлок – этик тизимларни ўрганиш ҳам динлардаги умумий, ўхшаш жиҳатларни очиб беради. Буддавийларнинг 5 та, қадимги Аҳднинг 10 та ва исломнинг асосий ўгитларидағи ўхшашликни келтириш кифоя. Демак, динларнинг барчаси учун бир бўлган мутлақ моҳиятига кирмоқ даркор ва шу асосда диний ҳаёт феномен (ҳодиса)ларини талқин қилмоқ керак. Бу, ўз навбатида, бағрикенглик руҳидаги ёндашувни талаб қиласди.

Дин байроғи остида фаолият кўрсатаётган айrim ҳаракатлар ва уларнинг таълимотини инобатга олмаганда, аслида барча динларда эзгулик фоялари устувор бўлиб келган. «Яхшилик қил, ёмонлик қилма»

демаган бирорта диний таълимот йўқ. Шундай экан, барча динларни, ҳатто энг қадимгиларини ҳам бағрикенглик руҳида ўрганмоқ зарур.

Ислом дини ўзининг илк давриданоқ бағрикенглик дини сифатида намоён бўлди. Исломда эътиқод эркинлиги очиқ-ойдин эълон қилинган: «Бақара» сурасининг 256-оятида «Динда зўрлаш йўқ», дейилган.

Миллий ва диний ранг-баранглик ҳамда эътиқод эркинлигини қарор топтириш масалаларига бағищланган ва тўлиғича бағрикенглик руҳи билан суғорилган Куръон оятлари мазмунидан қўйидаги хуласаларни чиқариш мумкин. Энг аввало, одамларнинг тили ва рангидаги фарқлар тушунувчилар учун Худонинг мўъжизалариданdir.

Айни пайтда, дунёдаги турли-туманлик Яратганинг иродаси ва ҳикмати билан боғлиқ. Худо дастлаб одамзодни бир уммат қилиб яратганди, сўнгра уларни турли қабила ва халқларга ажратишни ирода қилди. Бундай ранг-барангликдан мақсад — умумий фаровонлик йўлида инсонлар бир-бирлари билан мусобақа қилмоқлари даркор. Бошқа жамоалар билан ҳамжихатликни чукурлаштириш учун мусулмонлар улар билан, айниқса, китоб аҳли — яхудийлар ва насронийлар билан мулоқот қилмоқлари лозим. Куръон бу дунёни барча халқлар тинч-тотув яшайдиган замин деб эълон қилди. Динларнинг турли-туманлиги Яратган томонидан ўрнатилган экан, уни бекор қилиш ёки ҳаммани бир дин байроғи остида зўрлаб бирлаштириш мумкин эмас.

Шу билан бирга, ояларда ҳақиқий эътиқод ички имондан келиб чиқиши таъкидланганини ҳам қайд этиш лозим. Шундай экан, уни зўрлик билан ўрнатиб бўлмайди. «Динда зўрлаш йўқ» оятини, инсонга танлаш ихтиёри берилган ва бунинг учун унинг ўзи жавоб беради, деган маънода тушуниш ҳам мумкин. Бундан ташқари, қиёматда эътиқод масаласидаги

баҳсларни Яратганинг ўзи ҳал қиласи. Унгача эса инсонлар фақат хайрли ишларда ўзаро мусобақалашмоклари керак. Эътиқод масаласида монополия бўлиши мумкин эмас.

Умуман олганда, Куръоннинг 50 дан ортиқ сурасидаги юзлаб оятларда мусулмонлар мўмин-қобиллик, тинчликпарварлик ва бошқа эътиқод вакилларига нисбатан бағрикенгликка даъват этилган.

Муҳаммад пайғамбар ҳам ўз ҳаётлари давомида ҳеч қачон ҳеч кимни исломга киришга мажбур қилмаганликларини, бирон марта у ёки бу ҳарбий ҳаракат диний эътиқод туфайли бўлмаганини ҳам ёдан чиқармаслик лозим.

XXI аср бошида давлатлар ҳамкорлиги борасида фаолият кўрсатаётган ташкилотларнинг сони 1000 дан ортиб кетди. Улардан 300 таси ҳукуматлараро ташкилотлардир. Халқаро ташкилотлар орасида энг нуфузлиси ва йириги Бирлашган Миллатлар Ташкилотидир (БМТ). БМТнинг 1945 йили қабул қилинган Уставида ўзаро бағрикенглик руҳида яхши қўшничилик кайфиятида яшаш, халқаро тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлашда ҳамжиҳат бўлиб ҳаракат қилиш асосий мақсадлардан бири, деб эълон қилинди.

БМТ тизимида Фан, таълим ва маданият соҳасида ихтисослашган ташкилот (**ЮНЕСКО**) мавжуд. Ушбу ташкилот томонидан ҳозирга қадар ишлаб чиқилган 70 дан ортиқ халқаро ҳужжат, конвенция, келишув ва протоколлар қаторида 1995 йил 16 ноябрда қабул қилинган «Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси» алоҳида ўринга эга эканини таъкидлаш зарур.

Декларацияда ирқи, жинси, келиб чиқиши, тили, динидан қатъи назар, бағрикенгликни тарғиб этиш, инсон ҳукуқлари ва эркинликларига хурмат билан қарааш каби мажбуриятлар акс этган.

1998 йил 6 ноябрда Тошкентда ўтказилган ЮНЕСКО Ижроия Кенгашининг 155-сессиясида «Тинчлик маданияти ва ЮНЕСКОнинг аъзо давлатларидағи фаолияти» Декларацияси қабул қилинди. ЮНЕСКОнинг «Тинчлик маданияти» концепцияси БМТ томонидан маъқулланиб, 2000 йил «Халқаро тинчлик маданияти йили», 2001 йил эса «Халқаро маданиятлараро мuloқot йили», деб эълон қилинди.

1995 йилда, шунингдек, ЮНЕСКОнинг «Динлараро ва маданиятлараро мuloқot» Дастири қабул қилинди. У диний урф-одатлар ва ўзига хос маданий қадриятлар, уларнинг дунё маданиятида тутган ўрнини ёритишга хизмат қиласи. Дастиур доирасида Работ (1995, 1998), Мальта (1997), Тошкент (2000) шаҳарларида динлараро мuloқot мавзусида халқаро ажуманлар ўтказилди.

2000 йил 13–15 сентябрда Тошкентда ўтган динлараро мuloқot ЮНЕСКО Конгресси Марказий Осиёдаги маданий, диний ва этник хилма-хилликни муҳокама қилди. Унда 40 га яқин давлатдан 80 дан ортиқ турли дин ва конфессияларга мансуб вакиллар, йирик мутахассислар иштирок этди. Конгрессдан сўнг 18 сентябрда Бухоро шаҳрида «Тасаввуф ва динлараро мuloқot» мавзусида халқаро симпозиум бўлиб ўтди. Унда «тасаввуф»га бағрикенгликни тарғиб этувчи, тинчликка чақирувчи ислом динининг ноёб, ўзига хос кўриниши, деган таъриф берилди. Шунингдек, 2001 йил сентябрда Тошкентда ўтган Осиё – Тинч океани минтақаси ЮНЕСКО «Бағрикенглик тармоғи»нинг иккинчи йигилишида бағрикенглик таомойиллари ўзбек халқининг урф-одатлари билан чамбарчас боғлиқлиги таъкидланди.

Таълим, фан ва маданият бўйича халқаро ислом ташкилоти (ISESCO) томонидан Тошкентнинг ислом маданияти пойтахти деб эълон қилиниши муносабати билан 2007 йил 14–15 августда Тошкент ва Самарқанд

шашарларида «Ўзбекистоннинг ислом цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси» мавзуида бўлиб ўтган халқаро конференцияда ҳам мамлакатимизнинг жамиятда бағрикенглик маданиятини камол топтириш йўлидаги ютуқлари яна бир бор эътироф этилди.

Анжуманда 30 дан ортиқ давлатлардан келган меҳмонлар, жумладан, Ислом конференцияси ташкилоти, Араб давлатлари лигаси, ЮНЕСКО вакиллари, шунингдек, 100 дан зиёд давлат ва жамоат арбоблари, таниқли диний уламолар иштирок этди. Анжуман қатнашчиларининг яқдил фикрича, ўзбек халқи ўз даҳоларининг хизмати билан ислом маданияти ва фани тараққиётига, ислом цивилизациясини ривожлантириш орқали бутун дунё цивилизацияси равнақига ҳам улкан ҳисса қўшган. Бугунги кунда ҳам мамлакатимиз бой тарихий, илмий-маърифий ва маданий меросни ўрганиш, миллий қадриятларни асраб-авайлаш ва тарғиб этиш, маърифатли ислом ғояларини ёйиш ҳамда диний бағрикенгликни қарор топтириш ва мустаҳкамлашда бутун дунёга ўrnак бўлмоқда.

Ҳозирги даврда давлат ва дин муносабатлари

Давлат ва дин муносабатларининг илдизлари жуда қадим даврларга бориб тақалади. Айни

пайтда, ушбу муносабатлар турли тарихий даврларда турлича мазмун касб этган. Улар орасидаги муносабат синкретик характерга эга бўлган, Ўрта асрлардаги каби дин жамиятнинг барча соҳаларида, шу жумладан, давлат ҳаётида тўла ҳукмронлик қилган даврлар ҳам бўлган. Муайян давлатларда дин бутунлай инкор этилган, яъни атеизм устунлик касб этган.

Ҳар бир давлат ўзининг динга бўлган муносабатини муайян меъёрий-хукуқий ҳужжатлар ва қонунлар орқали тартибга солиб келган. Шундай бўлса-да, шахснинг бошқалар билан биргаликда ўзи хоҳлаган дин-

га эътиқод қилиши эркинлиги асло унга давлат томонидан тақдим этилган совға эмаслигини таъкидлаш зарур. Дин ва эътиқод эркинлиги, бошқача айтганда, инсоннинг диний ҳукуқлари шахснинг асосий ва табиий ҳукуқларидан биридир.

Бутун, XXI аср ибтидосида давлат ва диннинг үзаро муносабатлари бўйича давлатларни куйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- Динга давлат дини мақоми берилган давлатлар (Қатар, Покистон, Коста-Рика);
- Черков таъсири доирасидаги давлатлар (Дания, Буюк Британия, Шимолий Ирландия);
- Дунёвий давлатлар ёки диний муносабатларда бетарафлик йўлини тутувчи давлатлар (Бурунди, Мадагаскар, Нигер, Туркия, Чад);
- Расмий динга эга бўлмаган давлатлар (Аргентина, Белорусь, Боливия, Гана, ГФР, Гондурас, Испания, Италия, Кабо-Вerde, Маврикия, Словакия, Судан, Таиланд, Чехия);
- Дин давлатдан ажратилган давлатлар (АҚШ, Голландия, Перу, Португалия, Россия, Франция, Украина, Ўзбекистон);
- Католик черкови билан келишувга эга давлатлар (Австрия, Венгрия, Венесуэла, Гаити, ГФР, Доминикан Республикаси, Испания, Ливия, Мальта, Монако, Мароко, Польша, Сан-Марино, Қозоғистон);
- Ҳукуқий эътироф этилган диний гуруҳларни муҳофаза қилувчи давлатлар (Испания, Италия, Кабо-Вerde, Чехия);
- Диний-жамоавий тизимли давлат (Исроил).

Албатта, бундай гуруҳлаштириш, маълум даражада, шартли характерга эга. Шундай бўлса-да, у давлат ва дин ўртасидаги муносабатларининг асосий характерли хусусиятларини очиб беради.

Давлат ва дин муно- сабатларининг хукуқий асослари

Хозирги даврда жаҳон-
даги давлатларнинг яр-
мидан кўпи диннинг
давлатдан ажратилгани-
ни ёки давлатнинг черковга нисбатан бетарафлиги-
ни ифодалайдиган, Конституция ёки қонун дара-
жасида белгилаб қўйилган қоидаларга эга. Юридик
тан олингани ёки олинмаганидан қатъи назар, бар-
ча давлатлар дин ва эътиқод эркинлигига ҳурмат
билин қарашларини эълон қилганликларини тъ-
кидлаш зарур.

Тарихан дин давлат ва унинг хукуқий тизими ри-
вожланишига жуда жиддий таъсири ўтказиб келган. Бугунги кунда диний-хукуқий таълимотларнинг дав-
лат ва хуқук ривожланишига, виждон ва эътиқод
эркинлиги амалга оширилишига таъсири қуидаги
халқаро-хукуқий шаклларда намоён бўлади:

— фикрлаш, виждон, дин ва эътиқод эркинли-
гининг ҳамда дин ва эътиқод асосида тоқатсизлик
ва камситилишларга йўл қўймасликнинг консти-
туциявий ва хукуқий кафолатлари. Давлатлар то-
монидан қабул қилинган конституциялар ва қонун-
ларда мустаҳкамлаб қўйилган асосий қоидалар ин-
сон хуқуqlарини таъминлашда фавқулодда муҳим
аҳамиятга эга. Зеро, айнан улар давлат органлари
аралашувидан холи бўлган шахс ва жамоа эркин-
лиги, жумладан, фикрлаш, виждон, дин ва эъти-
қод эркинлиги каби асосий тамойилларга тааллук-
ли соҳани яратади;

— миллий конституциялар ва қонунчилик доира-
сида фикрлаш, виждон, дин ва эътиқод эркинлиги-
нинг хукуқий кафолатлари;

— дин ва эътиқод асосида тоқатсизлик ва камси-
тишларнинг олдини олишга қаратилган ва бундай
ҳаракатлар содир этилганда тегишли жавобгарликни
назарда тутадиган жиноят қонунчилиги;

- шахснинг ўз хоҳишига кўра динга ёки эътиқодга эга бўлиш эркинлигини камситувчи, мажбуришни тақиқловчи конституциявий ва ҳуқуқий қоидалар;
- боланинг дин ёки эътиқод билан боғлиқ соҳада таълим олиш ҳуқуқига тааллукли конституциявий ва қонунчилик қоидалари;
- динга эътиқод қилиш ёки эътиқодни эркин ифодалашга оид конституциявий ва ҳуқуқий кафолатлар ҳамда бу эркинликка нисбатан чекловлар;
- дин ёки эътиқод билан боғлиқ маросимларни бажариш ёки шу сабаб билан тўпланиш, шу мақсад учун жойлар ташкил этиш, уларни саклаш;
- тегишли хайрия ва инсонпарварлик ташкилотларини тузиш ҳамда уларнинг фаолиятини йўлга кўйиш;
- диний маросимлар ёки урф-одатлар ёхуд эътиқод билан боғлиқ ахборот материалларини яратиш, топ этиш ва тарқатиш;
- дин ёки эътиқод билан боғлиқ таълимни бундай мақсад учун мос бўлган жойларда олиб бориш;
- алоҳида шахслар ва ташкилотлардан кўнгилли молиявий ёрдам ҳамда бошқа эҳсонларни сўраш ва қабул қилиш;
- у ёки бу дин ёки эътиқод эҳтиёжлари ва меъёларига мос равишда тегишли раҳбарларни тайёрлаш, тайинлаш, сайлаш ёки ворислик асосида тайинлаш;
- дин ёки эътиқод қоидаларига мувофиқ равишда дам олиш кунларига риоя этиш, байрамларни нишонлаш, маросимларни бажариш;
- миллий ва халқаро даражада дин ва эътиқод соҳасида алоҳида шахслар ва жамоалар билан алоқалар ўрнатиш;
- дин ва эътиқод субъектларига тааллукли ҳукук ва эркинликлар билан боғлиқ конституциявий ва ҳуқуқий қоидалар.

Давлат ва дин ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг хусусиятлари

Либ туришини таъкидлаш зарур. Энг аввало, “Совуқ уруш” даври тутагандан кейин сиёсий мафкурага мувоғиқ ўтказиб келинган динга қарши сиёсат ҳамда диний фаолият устидан назорат қилиш сиёсати астасекин сусаяётганини қайд этиш лозим.

Шу билан бирга, авторитар тузумлар томонидан ижтимоий муносабатларга зид, деб ҳисобланган ҳолда ўз диний эътиқодига эга жамоаларга нисбатан тоқатсизлик ва камситиш сиёсатининг саклаб қолинаётганини ҳам ёдан чиқариб бўлмайди.

Айни пайтда, бундай сиёсат моҳиятан сиёсий хусусиятга эга низолар доирасида баъзи этник диний жамоаларга нисбатан ҳам амалга оширилмоқда. Кам сонли диний жамоаларга нисбатан ёки аҳолининг кўпчилиги муайян динга этиқод қўйганларга нисбатан давлат доирасидаги сиёсат, қонунчилик ва амалиётни саклаб туришни ҳам ҳозирги даврда давлат ва дин муносабатларига хос хусусиятлар қаторида санаш мумкин.

Ҳозирги давр диний секталарнинг кўплиги, янги-ларининг пайдо бўлиши билан ҳам характерланади. Мазкур жараён секталар ёки янги диний оқимларга нисбатан тоқатсизлик ва камситиш соҳасидаги сиёсатнинг ҳамда қонунчилик амалиётининг кучайтирилиши каби ҳолатларнинг кузатилишида ўз ифодасини топмокда.

Эътиқоди нуқтаи назаридан ҳарбий хизматни ўташдан бўйин товлаётганларга қарши йўналтирилган сиёсат, қонунчилик ва амалиётни саклаб туришни ҳам юқорида қайд этилган хусусиятлар қаторида санаш мумкин.

Умуман олганда, кам бўлса-да, учрайдиган юқоридаги каби ҳолатлар шахсий мақом тўғрисидаги қонунлар, қоидалар мавжудлиги, уларнинг талқин этили-

Ҳозирги даврда давлат ва дин ўртасидаги муносабатлар бир қатор хусусиятлари билан ажра-

либ туришини таъкидлаш зарур. Энг аввало, “Совуқ уруш” даври тутагандан кейин сиёсий мафкурага мувоғиқ ўтказиб келинган динга қарши сиёсат ҳамда диний фаолият устидан назорат қилиш сиёсати астасекин сусаяётганини қайд этиш лозим.

Шу билан бирга, авторитар тузумлар томонидан ижтимоий муносабатларга зид, деб ҳисобланган ҳолда ўз диний эътиқодига эга жамоаларга нисбатан тоқатсизлик ва камситиш сиёсатининг саклаб қолинаётганини ҳам ёдан чиқариб бўлмайди.

Айни пайтда, бундай сиёсат моҳиятан сиёсий хусусиятга эга низолар доирасида баъзи этник диний жамоаларга нисбатан ҳам амалга оширилмоқда. Кам сонли диний жамоаларга нисбатан ёки аҳолининг кўпчилиги муайян динга этиқод қўйганларга нисбатан давлат доирасидаги сиёсат, қонунчилик ва амалиётни саклаб туришни ҳам ҳозирги даврда давлат ва дин муносабатларига хос хусусиятлар қаторида санаш мумкин.

Ҳозирги давр диний секталарнинг кўплиги, янги-ларининг пайдо бўлиши билан ҳам характерланади. Мазкур жараён секталар ёки янги диний оқимларга нисбатан тоқатсизлик ва камситиш соҳасидаги сиёсатнинг ҳамда қонунчилик амалиётининг кучайтирилиши каби ҳолатларнинг кузатилишида ўз ифодасини топмокда.

Эътиқоди нуқтаи назаридан ҳарбий хизматни ўташдан бўйин товлаётганларга қарши йўналтирилган сиёсат, қонунчилик ва амалиётни саклаб туришни ҳам юқорида қайд этилган хусусиятлар қаторида санаш мумкин.

Умуман олганда, кам бўлса-да, учрайдиган юқоридаги каби ҳолатлар шахсий мақом тўғрисидаги қонунлар, қоидалар мавжудлиги, уларнинг талқин этили-

ши, анъаналар, ижтимоий омиллар ҳамда диний экстремизм деб аталувчи ҳодисалар билан изоҳланади. Бу давлатлар ва ҳуқуқий муносабатларнинг нодавлат субъектларига бир хилда хосдир.

Дин ёки эътиқод эркинлигини ҳимоя қилувчи халқаро стандартлар

Тан олинган дин ва эътиқод эркинлигига инсон ҳуқуқлари бўйича барча асосий халқаро хужжатларнинг энг муҳим қоидалари бағишлиланган.

Виждон эркинлиги билан боғлиқ масалаларни тартибга солувчи халқаро хужжатларни БМТ ва унинг ихтисослаштирилган муассасаларининг универсал халқаро шартномалари ҳамда инсон ҳуқуқлари бўйича минтақавий халқаро конвенциялар ва шартномалар каби икки грухга ажратиш мумкин.

Виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқи куйидаги универсал халқаро хужжатларда мустаҳкамлаб кўйилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставида инсоннинг ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини хурмат қилишни рафбатлантириш ва ривожлантириш бўйича халқаро ҳамкорликни амалга ошириш зарурлигига оид мажбурий хусусиятга эга умумий юридик қоидалар мужассамланган. Лекин унда буларнинг аниқ рўйхати йўқ. Шу билан бирга, БМТ Уставида инсон ҳуқуқларига риоя этишни тартибга солувчи – инсон шахси, шаъни ва қадр-қиммати, халқлар, эркак ва аёлларнинг teng ҳуқуқлиги, ирқи, жинси, тили ва динига кўра камситишга йўл кўйиб бўлмаслигига тааллуқли қатор тамойиллар қайд қилинган.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро билл

Халқаро ҳамжамият томонидан инсоннинг асосий табиий ҳуқуқларидан бири сифатида

тан олинган дин ва эътиқод эркинлигига инсон ҳуқуқлари бўйича барча асосий халқаро хужжатларнинг энг муҳим қоидалари бағишлиланган.

Виждон эркинлиги билан боғлиқ масалаларни тартибга солувчи халқаро хужжатларни БМТ ва унинг ихтисослаштирилган муассасаларининг универсал халқаро шартномалари ҳамда инсон ҳуқуқлари бўйича минтақавий халқаро конвенциялар ва шартномалар каби икки грухга ажратиш мумкин.

Виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқи куйидаги универсал халқаро хужжатларда мустаҳкамлаб кўйилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставида инсоннинг ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини хурмат қилишни рафбатлантириш ва ривожлантириш бўйича халқаро ҳамкорликни амалга ошириш зарурлигига оид мажбурий хусусиятга эга умумий юридик қоидалар мужассамланган. Лекин унда буларнинг аниқ рўйхати йўқ. Шу билан бирга, БМТ Уставида инсон ҳуқуқларига риоя этишни тартибга солувчи – инсон шахси, шаъни ва қадр-қиммати, халқлар, эркак ва аёлларнинг teng ҳуқуқлиги, ирқи, жинси, тили ва динига кўра камситишга йўл кўйиб бўлмаслигига тааллуқли қатор тамойиллар қайд қилинган.

Унга инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳукуқ-

лар тўғрисидаги халқаро Пакт, Фуқаролик ва сиёсий хукуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт ҳамда уларга қўшимча тарзida хусусий шикоятлар ва ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисидаги иккита баённома киради.

Инсон хукуқлари Умумжаҳон Декларацияси 1948 йилнинг 10 декабрида БМТ Бош ассамблеяси Резолюцияси билан қабул қилиниб, эълон қилинган. У халқаро хукуқ тарихида инсон хукуқлари ва эркинликларининг аниқ рўйхатини эълон қилган, универсал хусусиятга эга бўлган биринчи хужжатdir. Декларациянинг 18-моддасида “Ҳар бир инсон фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги хукуқига эгадир; бу хукуқ ўз дини ёки маслагини ўзгартириш, ўз дини ёки маслаги бўйича якка тартибда ёки бошқалар билан биргаликда таълим олиш, тоат-ибодат, диний ва маросимларни адо этишда ошкора ёки хусусий тарзда эътиқод қилиш эркинлитини қамраб олади”, деб қайд этилади. Унинг 19-моддасида эса ҳар бир инсоннинг эътиқод эркинлиги ва буни эркин ифода этиш хукуқи мустаҳкамлаб қўйилган. Бу хукуқ ўз эътиқодига ҳеч бир тўсикларсиз амал қила олиш эркинлигини ҳам қамраб олади.

Декларация, шунингдек, ҳар бир инсоннинг тинч йиғилишлар ўтказиш ва уюшмалар тузиш хукуқини эътироф этади. Бундан ташқари, динга муносабатидан қатъи назар, ҳар бир инсоннинг ушбу Декларацияда эълон қилинган барча хукуқ ва эркинликларга эга бўлиш, барча одамларнинг қонун олдида тенглиги ва бирор фарқлашсиз қонун томонидан баб-баравар муҳофаза этилиш хукуқи мустаҳкамлаб қўйилган.

БМТнинг Инсон хукуқлари бўйича Умумжаҳон Конференцияси томонидан 1968 йилда Техронда қабул қилинган Мурожаатномада таъкидлаганидек, Инсон хукуқлари Умумжаҳон Декларацияси дунё

халқарининг ҳар бир инсоннинг ажралмас ва мустаҳкам хукуқлари борасидаги умумий аҳдлашувини икс эттиради ҳамда халқаро ҳамжамиятнинг ҳар бир тъзоси учун мажбурийдир.

«Фуқаролик ва сиёсий хукуқлар тўғрисида халқаро Пакт» (ФСҲХП) 1966 йилнинг 16 декабрида БМТнинг Бош Ассамблеяси Резолюцияси билан қабул қилинган ҳамда имзолаш, ратификация қилиш ва қўшилиш учун очилган, 1976 йилнинг 23 мартадан кучга кирган. Дин ёки эътиқод эркинлигининг амалдаги хукуқига нисбатан Декларациянинг мажбурияти мазкур Пактнинг 18-моддасида ўз аксини топган. Ушбу Пакт унда иштирок этувчи мамлакатлар учун юридик мажбурий кучга эга бўлгани сабабли, унинг дин ёки эътиқод эркинлигини чеклашга нисбатан қоидалари айни пайтда, янада аниқроқ ва мукаммалроқдир. Пактнинг 18-моддасида қайд қилинишича:

«1. Ҳар бир инсон фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги хукуқига эгадир. Ушбу хукуқ ўз танловига кўра дин ёки эътиқодга эга бўлиш ёки қабул қилиш ҳамда якка ҳолда ёки бошқалар билан биргаликда, ошкора ёки хусусий тартибда ибодатларни бажо этиш, диний ва бошқа маросимларни, таълимни бајариш эркинлигини қамраб олади.

2. Ҳеч ким ўз ихтиёри билан ўз дини ёки эътиқодига эга бўлиш ёхуд уларни қабул қилиш эркини камситадиган мажбурлашга дучор бўлмаслиги керак.

3. Дин ёки эътиқодга эга бўлиш эрки қонунда белгилаб қўйилган ва бошқа шахслар асосий хукуқлари ва эркинликларини сақлаш учун зарур даражада бўлганидек жамоат хавфсизлигини, тартиб, сиҳат-саломатлик ва ахлоқ-одобни сақлаш учунгина, чекланади.

4. Ушбу Пактда иштирок этувчи давлатлар зиммаларига ота-оналар, тегишли ҳолларда қонуний ва-

сийларнинг, болаларини ўз эътиқодларига кўра диний ва ахлоқий тарбиялаш эркини хурмат қилиш мажбуриятини оладилар».

Бундан ташқари, Пакт моддаларида ўз фикрига содик бўлиш ва ўз фикрини эркин ифода этиш хукуқи ҳам кўзда тутилади. Пактда урушларни тарғиб этиш ҳамда моҳият жиҳатидан камситиш, душманлик ёки зўравонликка ифво тарзидаги ҳар қандай миллий, ирқий ёки диний нафрат кўзғатиш тарафи ни олишни қонун билан тақиқлаш кўзда тутилади.

Хужжат тинч йиғилишлар ўтказиш ва уюшмалар тузиш хукуқини, шунингдек, никоҳ ёшига етган эркак ва аёлларнинг никоҳдан ўтиш, оила қуриш хукуқини, никоҳдан ўтаётган, никоҳда бўлган ва никоҳ бекор қилинаётганида эр-хотинларнинг хукуқ ва мажбуриятлари тенглигини эътироф этади. Ҳар бир инсоннинг қонун олдида тенглиги ва қонун томонидан ҳимояга эга бўлиш хукуқи, шунингдек, ушбу Пактда иштирок этувчи давлатлар ҳудудида яшайдиган, миллий, диний ва тил жиҳатидан озчиликни ташкил қилувчи грухларга тааллуқли шахсларни ҳимоя қилиш назарда тутилган.

«Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳукуқлар тўғрисида ҳалқаро Пакт» 1966 йил 16 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси резолюцияси билан қабул қилинган, имзолаш, ратификация қилиш ва кўшилиш учун очилган, 1976 йил 3 январдан кучга кирган.

Пактнинг Кериш қисми, 1,3,5-моддалари давлатларнинг БМТ Уставига мувофиқ инсон ҳукуқларини рағбатлантириш бўйича қабул қилган мажбуриятларига эътиборни қаратади ҳамда ҳар бир алоҳида инсон бундай ҳукуқлар рағбатлантирилишига ҳамда уларга риоя этилишига эришиши лозимлигини эслатади. Шунингдек, Инсон ҳукуқлари Умумжаҳон Декларацияси эркин инсон шахси идеалига ҳар бир одам фуқаролик ва сиёсий эркинликдан ҳамда кўркув

Муҳтожлиқдан халос бўлган, ўз фуқаролик ва сиёсий хукуқлари қатори иқтисодий, ижтимоий ва маданий хукуқларидан ҳам фойдалана олиши учун тегишли шарт-шароит яратилгандагина эришиш мумкинлигини эътироф этади.

Пакт ота-оналар ва тегишли ҳолларда қонуний тасийларнинг ўз болаларини ўзларининг шахсий дини ёки эътиқодига биноан уларга диний ёки маънавий газлим беришни таъминлаш эркини ҳурмат қилиш ҳукуқини ҳам тан олади.

«Фуқаролик ва сиёсий хукуқлар тўғрисидаги халқаро пактга қўшимча протокол» ушбу Пакт қоидаларига мувофиқ тузилган Инсон хукуқлари бўйича қўмитага Пактда баён қилинган хукуқларининг поймол қилиниши қурбони бўлганини тасдиқлаётган шахслар хабарларини қабул қилиш ва кўриб чиқиш имконини беради.

«Дин ёки эътиқод асосида тоқатсизлик ва камситишиларнинг ҳар қандай шаклларини йўқотиш тўғрисидаги Декларация» БМТ Бош ассамблеясининг 1981 йилнинг 25 ноябридаги Резолюцияси билан эълон қилинган. Унда, «Фуқаролик ва сиёсий хукуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт»нинг аксилкамситилиш меъёрларига аниқлик киритилади. Ушбу Декларация юридик жиҳатдан мажбурий бўлмаса-да, бугунги кунда унинг қоидалари халқаро одатий хукуқ месъёри эканини тасдиқлаш мумкин. Ушбу Декларация билан халқаро Пакт ўртасидаги боғлиқлик равшандир. Ушбу Декларациянинг 1-моддаси халқаро Пактнинг 18-моддаси дастлабки уч бандини айнан тақоролайди. Декларациянинг 2 ва 3-моддалари эса халқаро Пактнинг камситишиларга қарши қаратилган қоидаларини тасдиқлайди.

2-модданинг 1 бандида «ҳеч ким дини ёки эътиқоди туфайли ҳар қандай давлат, муассаса, шахслар грухи ёки алоҳида шахслар томонидан камситили-

ши керак эмас», деб қайд этилган. Декларация буни тасдиқлар экан халқаро Пактдан ҳам илгарилаң кетади, чунки унда ҳам давлат, ҳам хусусий шахслар хатти-харакатлари күзда тутилади.

2-модданинг 2-банди «дин ёки эътиқод асосидаги тоқатсизлик ва камситишни» «инсон ҳукуқлари ва асосий эркинликлари тенглигига асосланган эътирофни, бундан фойдаланиш ёки амалга оширишни йўқ қилиш ёки камситиш мақсадида дин ёки эътиқодга асосланган ҳар қандай фарқлаш, истисно этиш, чеклаш ёки устуворлик бериш» сифатида белгилайди.

Ушбу таъриф БМТнинг Инсон ҳукуқлари бўйича қўмитасининг 18-сон “Умумий қайдлар”идаги “камситиш” тушунчасининг талқини билан ҳамоҳангдир. Шундай бўлса ҳам, ушбу таъриф торроқдир, чунки унда “инсон ҳукуқлари ва асосий эркинликларига асосланган эътирофни, бундан фойдаланиш ёки амалга оширишни йўқ қилиш ёки камситиш” қайд этилади, холос. Инсон ҳукуқлари бўйича қўмитанинг таърифида эса бу “барча ҳукуқ ва эркинликлар”га тегишли экани қайд қилинган.

1981 йилги Декларациянинг 3-моддасида 2-моддадаги камситишларга қарши қаратилган меъёрларнинг аҳамиятига урғу бериб, “одамларни дини ёки эътиқоди асосида камситиш инсон шахси қадр-қимматини ҳақоратлаш ҳамда БМТ Устави тамойилларини инкор этиш бўлиб, Инсон ҳукуқлари Умумжаҳон Декларациясида баён этилган инсон ҳукуқлари ва асосий эркинликларини бузиш сифатида қораланди”, деб таъкидланади. Бу 1981 йилги Декларация кўрилаётган масалалар нуқтаи назаридан ўзидан олдин қабул қилинган шартномавий мажбуриятларда мавжуд бўлган қоидалардан нарига ўтмаганини кўрсатади.

Декларациянинг 4-моддасида ФСҲХПнинг 2 (3) моддалари каби “барча давлатлар дин ёки эътиқоди

асосида камситишнинг олдини олиш ва бартараф этиш учун самарали чоралар кўришлари керак” ҳамда “ҳар қандай шундай камситишни тақиқлаш зарур бўлган ҳолларда қонун қабул қилиш ёки мавжуд қонунларни бекор қилиш, шунингдек мазкур соҳада камситишларга қарши курашиб бўйича барча тегишли чораларни кўрадилар”, деб тъкидланади. Яъни 4-модда диний эркинлик масаласи нуқтаи назаридан Пактнинг инсон ҳукуқлари бузилиши ва камситилишига қарши самарали кураш олиб бориш бўйича мажбуриятларни тасдиқлайди ва уларга аниқлик киритади. 1981 йилги Декларациянинг 7-моддаси тўғрисида ҳам худди шу фикрни билдириш мумкин.

6-модда биринчи хатбошисидан “фикрлаш, виждан, дин ёки эътиқод эркинлиги”га тааллукли масалалар 1981 йилда қабул қилинган Декларациянинг 1-моддасидан чиқариб ташланган ва унда қайд этилган чеклашларга учраган. Ўз навбатида юқорида тъкидланганидек, ушбу модда ФСҲХПнинг 18-моддасидаги биринчи уч бандни айнан такрорлайди. Биринчи хатбоши, кейинги ўринларда келтирилган таърифлар дин эркинлиги тушунчасини тўлиқ очиб бермайди.

Буни “ибодат ва йиғилишлар ўтказиш” ва “ушбу мақсадлар учун биноларга эгалик қилиш ва уларни сақлаш ҳукуқи” мисолида кўриб чиқиш мумкин. Тарихдан диний ташкилотларга мулк сотиб олиш ва унга эгалик қилиш ҳукуқи ман этилган мамлакатлар бўлгани маълум. Бу хилдаги қатъий тақиқ диний гурӯҳларнинг ўз диний ибодатларини бажариш учун маҳсус жойларга эгалик қилиш ҳукуқини чеклайди. Бундай қатъий тақиқ бўлмаганда ҳам юридик шахс мақомисиз бирор жойни сотиб олиш ёки ижарага олиш ўта қийин. Назарий жиҳатдан диндорлар ўз гуруҳи аъзоларидан бирига тегишли бўлган жойда йиғилиши ва ибодатларни амалга оширишлари мум-

кин. Шунингдек, улар ўз аъзоларидан бирига тегишли бўлган адабиётлар, диний буюмлардан ҳам фойдаланишлари мумкин. Аммо, ушбу фараз қилинаётган гуруҳ жуда кичик ва бошқарила олинадиган бўлганда жиддий муаммолар пайдо бўлиши мумкин. Агар муайян буюм ва китоблар ёки жой эгаси бўлган диний гуруҳ аъзоси вафот этса, унинг мулки меросхўрларига қолади. Меросхўрлар эса бошқа диндорларнинг улардан фойдаланишларига рухсат бериши ёки бермаслиги мумкин. Агар ушбу жой эгаси қонуний жавобгарликка тортилишга олиб келадиган бошқа бирон бир ҳаракатни содир этса, ибодат учун ишлатилаётган кўчмас мулк суд ҳукми натижасида мусодара қилиниши ҳам мумкин. Кўпчилик ҳолларда диний гуруҳ аъзолари ибодат учун зарур биноларни сотиб олиш ёки ижарага олиш учун тўловларни ўзлари амалга оширадилар. Бу турдаги хусусий мулкка якка бир одамнинг эгалик қилишига йўл қўйиш хатарлидир. Чунки бундай шахс диний жамоа сафидан чиқиши ёки бинодан гуруҳнинг бошқа аъзолари қарши бўлган мақсадларда фойдаланиши мумкин.

Муқобил ҳолда гуруҳ хусусий мулкка норасмий эгалик қилиши мумкин. Бундай ҳолда ушбу мулкни сотиш зарурати бўлганда гуруҳнинг ҳар бир аъзоси (ёки уларнинг меросхўрлари)дан рухсат олиш керак бўлади. Бунга гуруҳнинг айрим аъзолари қарши бўлса, уни умуман амалга ошириш қийин ёки мутлақо иложи бўлмаслиги мумкин. Норасмий уюшмада қарор қабул қилиш қоидлари диний жамоа эътиқодига зид келиши ҳам мумкин. Бундан бошқа амалий тўсиқлар ҳам юзага келиши мумкин. Мулк эгалари хукуқнинг қайси субъекти билан муомалада бўлаётганликларини билмасалар жойни ижарага беришдан бош тортишлари ҳам мумкин. Биноларга хизмат кўрсатиш учун шартнома тузишда ҳам муаммолар келиб чиқади. Бундан ташқари, диний гуруҳ алоҳида шахс-

лар ва ташкилотлардан ҳам, давлатдан ҳам компенсация олиш учун судга мурожаат этиш имкониятига эга бўлиши лозим ва ҳоказо.

Бугунги кунга қадар эътиқоди давлатга боғлиқ бўлиш ёки давлат билан ҳамкорлик қилишга йўл кўймайдиган гуруҳлар ҳам мавжуд. Улар ҳатто бирор бир ҳуқуқий мақомга эга бўлгандан кўра қийинчиликлар билан бўлса ҳам фаолият олиб боришни афзал кўрадилар. Табиийки, кам бўлса-да учрайдиган бундай гуруҳларнинг хоҳишлиари инобатга олиниши лозим. Лекин аксарият диний гуруҳлар муаммоларга дуч келмасликка ҳаракат қиласалар. Замонавий ҳуқуқий шароитларда диний ташкилот учун юридик шахс мақомига эга бўлиш ўта муҳим аҳамият касб этади. Чунки у хусусий мулкка эга бўлиши, шартномалар тузиши ва умуман моҳият жиҳатидан маърифий фаолият олиб бориши мумкин. Бу таълим жараёнини ташкил этиш ёки диний хайрия, инсонпарварлик, ноширлик фаолиятига ҳамда китоблар, кийим, транспорт, алоқа воситалари, маросимларни ўтказиш учун зарур бўладиган жиҳозлар каби мулкка нисбатан ҳам тегишлидир. Шу сабабли БМТга аъзо барча мамлакатларнинг қонунчилик тизимида ҳеч бўлмагандан баъзи диний гуруҳларга хусусий мулк харид қилиш ва унга эгалик қилиши ҳуқуқини бериш бўйича механизмлар ишлаб чиқилган. Ташкил топган тузилмалар хилма-хилдир. Уларга бирлашмалар, жамоалар, рўйхатга олинган жамоалар, ижтимоий корхоналар, расмий черковлар ва бошқалар киради. 6-модда талабларига тўғри келган ҳолатларда бундай тузилмалар ФСҲХП каби халқаро хужжатларда қайд этилган қоидаларга мос келадиган диний фаолиятнинг барча турларини амалга ошириш имкониятига эга бўладилар.

6-модда адолатли равишда хайрия сўраш ва олиш ҳукуқи амалиёти аҳамиятини тан олади. Диний таш-

килот муайян юридик тузилмага эга бўлмасдан маърифий фаолият олиб бора олмаганидек, молиялаштирилмасдан ҳам кун кечира олмайди. Молиявий маблағлардан ўз диний жамоаси эътиқодини ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш зарурати диний ташкилотнинг юридик мақомга эга бўлишини ниҳоятда муҳим қилиб кўяди. Чунки ушбу мақомгина кўриб чиқилаётган давлат конституциявий тартиби ва юридик тузилмаси доирасида молиялаштириш манбаларини излаб топиш ва улардан фойдаланиш имконини беради.

Диний раҳбарларни тайёрлаш, тайинлаш, сайлаш ёки ворислик асосида олиш диний ташкилотнинг ички иши ҳисобланади.

Черков тузилмасининг ўзи онгли эътиқод ҳосиласи бўлиб, шу сифатда кўпинча баҳсларга сабаб бўлади. Уларга нисбатан тегишли хурматни таъминлаш учун диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунлар етарли даражада замин яратиши лозим. Зоро, турли диний жамоаларга мансуб черков тизимлари орасида жиддий фарқлар мавжуд бўлиши мумкин. Бунда албатта, уларнинг жамоат тартибига хавф солмаслиги инобатга олинади.

Қонунлар диний ташкилотларга диний маросимларни бажариш чегарасидан ташқарида ҳам фаолият олиб боришиларига рухсат берадиган даражада қайишқоқ бўлиши лозим. Масалан, авваллари диний ташкилотларга хайрия ва таълим бериш билан шуғулланиш ман этилган ҳоллар ҳам учраган. Бундай чеклашлар ўз диний эътиқодларига асосланган ҳолда хайрия ва таълим билан боғлиқ фаолиятни муҳим деб ҳисоблайдиган ташкилотларнинг хукуқларини камситади. Давлатлар томонидан қабул қилинган бирлашмалар тўғрисидаги қонунлар бундай саъй-ҳаракатларга тўсиқ бўлмаслиги, аксинча уларга тегишли юридик тузилма мақомини берган ҳолда кўмаклашиши керак.

Диний ташкилотлар фойдалана оладиган юридик

шахс мақоми уларга бевосита ва билвосита молиялаштириш, қонуний кучга эга бўлган никоҳлаш каби маросимларни амалга ошириш, қамоқхона ва касалхонадагиларга ёрдам бериш ва бошқа хукуқларни беради, қолаверса, муайян эътироф турлари билан боғлиқ рамзий нуфуз ҳам беради. Тарихий ва маданий фарқларни ўзида акс эттирадиган субъектларнинг бунлай кўп табақали тизими Европа учун одатидир.

6-модда дин эркинлиги масаласига тааллуқли барча ҳолатларни қамраб олмайди, албатта. Аммо, у дин ёки эътиқод эркинлигига тааллуқли юридик мажбурият юкловчи кўплаб қоидаларни ўз ичига олган. Гарчи 6-модда тўғридан-тўғри юридик шахс мақомини олиш хукуқини қамраб олмаса-да, унинг шарҳларидан нима учун ушбу мақомни олиш имконияти 1981 йилги Декларациянинг зарур оқибати эканини тушуниш қийин бўлмайди.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1999 йил 1 мартағи “Диний тоқатсизликнинг барча шаклларини йўқотиш тўғрисида”ги Резолюцияси 1993 йил Венада бўлиб ўтган Инсон хукуқлари бўйича Иккинчи умумжаҳон конференциясининг тоқатсизлик ҳамда у билан боғлиқ зўрлаш, шу жумладан, аёлларни камситиш, диний маросимлар бажариладиган жойларни таҳқирлашга қарши чоралар кўриш мақсадида давлатларнинг халқаро мажбуриятларига мувофиқ ва уларнинг тегишли хукуқий тизимларини лозим даражада ҳисобга олган ҳолда барча зарур чора-тадбирларни кўриш тўғрисидаги даъватини қўллаб-куватлайди.

Шу муносабат билан инсоннинг фикрлаш, виждон, дин ва эътиқод эркинлиги хукуқини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш ҳамда дин ва эътиқод асосидаги нафрат, тоқатсизлик ва камситишларнинг барча шаклларини йўқ қилиш бўйича саъй-ҳаракатларни кучайтириш лозим. Мазкур Резолюция дин ва эътиқод эркинлиги хукуқини фақат жамоат хавфсиз-

лигини таъминлаш, тартиб, фуқаролар соғлигини ва ахлоқини ёки бошқа шахсларнинг асосий хуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш учун қонунда белгилаб қўйилгандек тартибда чеклашга йўл қўяди. Бу фикр, виждан ва дин эркинлиги хуқуқига зиён етказилмайдиган тарзда қўлланилади.

1960 йилнинг 14 декабрида ЮНЕСКОнинг Бош Конференциясида қабул қилинган “Таълим соҳасида камситиш билан кураш тўғрисидаги Конвенция»нинг 5-моддасида: «...алоҳида ҳеч кимга ва умуман бирор шахслар гуруҳига уларнинг эътиқодларига мос бўлмаган диний тарбияни тиқишириш лозим эмас»лиги мустаҳкамлаб қўйилган.

БМТ Бош Ассамблеяси Резолюцияси томонидан 1989 йилнинг 20 ноябрида қабул қилинган, имзолаш, кўшилиш ва ратификация қилиш учун очилган «Бола ҳукуқлари тўғрисидаги Конвенция»да «Иштирокчи мамлакатлар боланинг фикрлаш, виждан ва дин эркинлиги хукуқини ҳурмат қилишади... ўз динига ва эътиқодига эга бўлиш эркинлиги факат давлат хавфсизлиги, жамоат тартиби, ахлоқи, соғлигини ҳамда бошқаларнинг асосий хуқуқ ва эркинликлари учун қонунда белгилаб қўйилган тартибдагина чекланиши мумкин», дея кўрсатилган.

БМТ Инсон ҳукуқлари бўйича Комиссиясининг «Дин ва эътиқод асосидаги тоқатсизлик ва камситишларнинг барча шаклларини йўқ қилиш ҳақидағи Декларацияни амалга ошириш тўғрисида»ги резолюциясида ислом ёки бошқа ҳар қандай динга нисбатан нафрат, ксенофобия ҳамда у билан боелиқ тоқатсизлик ва камситиш учун иғвогарлик қилишда босма, аудиовизуал ва электрон воситалардан фойдаланилаётганидан ташвиш билдирилади.

АҚШ, Германиянинг оммавий ахборот воситалари, жумладан, кенг оммалашсан пашрларида диндан сиёсий мақсускаруда фойдаланаётган озчилик учун

хос бўлган экстремизм ислом билан айнанлаштирилмоқда. Ҳолбуки, мутлақ кўпчилик мусулмонлар исломга бағрикенглик ва тоқатлилик тамойиллари асосида амал қиласидар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2008 йил апрелида Бухарестда бўлиб ўтган НАТО/Евроатлантика ҳамкорлик кенгаши саммитида сўзлаган нутқида таъкидланганидек, бутун мусулмон оламида тоқат қилиб бўлмайдиган вазият ва кескинликка сабаб бўлаётган ислом динига нисбатан бундай мутлақо асоссиз хурож ва бўхтонларга йўл қўймаслик даркор.

Дин ва эътиқод эркинлиги бўйича минтақавий халқаро шартномалар

Хукуқлари бўйича минтақавий шартномалар ташкил этади. Инсон хукуқлари билан шуғулланувчи минтақавий ташкилотлар қаторида Европа Кенгаши, ЕХХТ, Америка давлатлари ташкилоти, Африка Итифоқи, Ислом конференцияси ташкилоти каби ташкилотларни санаш мумкин. Дин ва эътиқод эркинлигини ҳимоя қилувчи стандартларни ўрнатувчи минтақавий халқаро шартномалар қаторида **«Инсон хукуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича Европа Конвенцияси»** алоҳида ўринни эгаллайди. Мазкур Конвенциянинг дин ёки эътиқод эркинлигига тааллуқли ҳал қилувчи қоидалари қайд этилган 9-моддаси бу Конвенциядан бироз кейин ишлаб чиқилган Инсон хукуқлари Умумжаҳон Декларациясига ҳамоҳангдир:

1. Ҳар ким фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги хукуқига эга; бу хукуқ ўз дини ёки эътиқодини ўзгартириш эркинлигини, ибодат қилиш, ўқиш, диний амаллар ва маросимларни ўз дини эътиқодига мос равища якка тартибда ёки бошқалар билан бирга-

Дин ва эътиқод эркинлиги хукуқига бағишлиган хужжатларнинг иккинчи гуруҳини инсон

хукуқлари бўйича минтақавий шартномалар ташкил этади. Инсон хукуқлари билан шуғулланувчи минтақавий ташкилотлар қаторида Европа Кенгаши, ЕХХТ, Америка давлатлари ташкилоти, Африка Итифоқи, Ислом конференцияси ташкилоти каби ташкилотларни санаш мумкин. Дин ва эътиқод эркинлигини ҳимоя қилувчи стандартларни ўрнатувчи минтақавий халқаро шартномалар қаторида **«Инсон хукуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича Европа Конвенцияси»** алоҳида ўринни эгаллайди. Мазкур Конвенциянинг дин ёки эътиқод эркинлигига тааллуқли ҳал қилувчи қоидалари қайд этилган 9-моддаси бу Конвенциядан бироз кейин ишлаб чиқилган Инсон хукуқлари Умумжаҳон Декларациясига ҳамоҳангдир:

1. Ҳар ким фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги хукуқига эга; бу хукуқ ўз дини ёки эътиқодини ўзгартириш эркинлигини, ибодат қилиш, ўқиш, диний амаллар ва маросимларни ўз дини эътиқодига мос равища якка тартибда ёки бошқалар билан бирга-

ликда, оммавий ёки хусусий тартибда бажариш эркинлигини ҳам қамраб олади.

2. Ўз дини ёки ўз эътиқодига амал қилиш эркинлиги қонунда белгилаб қўйилган, демократик жамиятда жамоат хавфсизлиги манфаатларини кўзлаб, жамоат тартиби, саломатлик ёки ахлокни муҳофаза қилиш ёхуд бошқа шахсларнинг ҳукуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган дараҷада чекланиши мумкин.

9-модданинг биринчи банди «Инсон ҳукуқлари умумжаҳон Декларацияси» 18-моддасига айнан мос келади. Иккинчи банд эса ФСҲҲПнинг 18-моддасида белгилаб қўйилган чекловларга амалда мос келади, бундай зарурат талаби “демократик жамиятда” сўзлари билан кучайтирилганлиги истисно, холос. Амалиётда “демократик жамиятдаги зарурат” дин эркинлиги ҳукуқи соҳасида йўл қўйилиши мумкин бўлган асосларни жиддий равишда чеклашга хизмат қиласди. Бошқа ҳалқаро ҳужжатларда бўлганидек, диний ҳаётнинг жамоавий жиҳатларини ҳимоя қилишнинг аҳамияти алоҳида таъкидланади.

Конвенция юзасидан қабул қилинган 1-Баённомада (Париж, 1952 йил 20 март) “Ҳеч кимнинг таълим олиш ҳукуқи рад этилиши мумкин эмас. Давлат маориф ва таълим соҳасида ўз зиммасига олган ҳар қандай вазифани бажаришда ота-оналарнинг ўз диний ва фалсафий эътиқодларига мувофиқ болаларига таълим ва тарбия бериш ҳукуқини хурмат қиласди”, деган қоида белгилаб қўйилган.

«Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича Якунловчи акт»да (Хельсинки, 1975 йил 1 август) иштирокчи давлатларнинг “Инсон ҳукуқлари ва асосий эркинликлари, шу жумладан, ирқи, жинси, тили ва динидан қатъи назар, фикрлаш, виждан, дин ва эъти-

“Қод әркинлиги хуқуқини ҳурмат қилиши” юзасидан сиёсий мажбуриятлари мустаҳкамлаб қўйилган.

Европада ҳавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича Кенгаш иштирокчилари бўлган давлатларнинг Вена учрашуви Якунловчи ҳужжати (Вена, 1989 йил 15 январь) иштирокчи давлатлар “инсон хукуклари ва асосий әркинликларини, шу жумладан, барча учун, прқи, жинси, тили ва динини фарқламасдан фикрлаш, виждон, дин ва эътиқод әркинлигини ҳурмат қилиши”ни тасдиқлайди. Ушбу ҳужжатнинг 16-бандида шахснинг дин ёки эътиқодга амал қилиш әркинлигини таъминлаш мақсадида иштирокчи давлатлар бошқа масалалар қаторида шахслар ёки уюшмаларнинг дин ва эътиқод асосида камситилишларининг олдини олиш ва йўқотиш учун самарали чоралар кўриш ва бу ижтимоий ва маданий ҳаётнинг барча соҳаларида инсон хукуклари ва асосий әркинликларини эътироф этиш, амалга ошириш ҳамда линдорлар ва динга эътиқод қилмаганлар ўртасида ҳақиқий тенгликни таъминлаш орқали амалга оширилиши белгилаб қўйилган.

Шу билан бирга, ҳар кимнинг танлаган тилида якка ўзи, ёки бошқалар билан биргаликда диний таълим бериш ва олиш ҳамда мазкур тамойил асосида бошқа масалалар қаторида ота-оналарнинг ўз эътиқодларига мувофиқ равишда болаларига диний ва маънавий таълим беришни таъминлаш әркинлигини ҳурмат қилиш билан боғлиқ тамойиллар қайд этилган.

Юқорида қайд этилган ва бошқа халқаро ҳужжатлар давлат билан дин ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг халқаро стандартларини белгилаб беради.

Таянч түшүнчалар

Эътиқод, дин, диний бағрикенглик.
Виждон эркинлиги, эътиқод эркинлиги, инсон хукуқлари.

Дин ва давлат муносабатлари, халқаро хукуқий хужжатлар, халқаро хукуқий стандартлар, минтақавий халқаро шартномалар.

Такрорлаш учун саволлар

1. Эътиқод ва диний эътиқод деганда нима тушунилади?
2. Диннинг бағрикенглик моҳияти нимада?
3. Ҳозирги даврда дин ва давлат муносабатлари-нинг ўзига хос хусусиятлари нималарда кўринади?
4. Виждон эркинлигини таъминлашнинг халқаро хукуқий стандартлари деганда нима тушунилади?
5. Давлатнингвиждон ва эътиқод эркинлигини таъминлашдаги роли нималарда кўринади?

II боб

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТНИНГ ДИН ВА ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН МУНОСАБАТИ

Дунёвийлик ва динийлик үйғулигини таъминлаш- жамият тараққиётининг муҳим омили

Дунёвийлик ва динийлик үйғулигини таъминлаш-жамият тараққиётининг муҳим омили ўзбекистондаги мурасама тарихининг барча даврларида ҳал қилувчи аҳамиятта эга бўлган. Бошқача айтганда, инсон ҳаёти мазмунини ташкил қилувчи ушбу икки таркибий қисм ўртасида муросага эришиш ҳар қандай жамиятнинг мавжуд ҳолати ва истиқболини белгиловчи бош мезон бўлиб келган.

Баъзан ушбу икки омил ўртасидаги муносабатлар кескинлашиб, мамлакатларни тўс-тўполнонлар ва жаҳолат гирдобига тортган. Ўрта асрлар Европасида амал қилган, ваҳшиёна жазолар ва қийноқларнинг тимсолига айланган инквизиция даври бунга мисол бўла олади. Ибн Рушдининг ғояларини ривожлантиргани учун жазога ҳукм этилган Сигер Брабантскийнинг такдири, соғлом илмий қарашлари туфайли жабр кўрган Жордано Бруно, Николай Коперник, Николай Кузанский ва бошқа мутафаккирларнинг қисмати эса жамият ҳаётида динийлик ва дунёвийлик ўртасидаги соғлом мувозанатнинг шаклланиши йўлидаги қийинчиликларга мисолдир. Ушбу жараённинг фожиали кўринишлари мусулмон Шарқи ҳаётида ҳам содир бўлди. Буюк мутасаввиф аллома Абу Мансур ал-Ҳаллож худонинг моҳиятини идрок этиш йўллари ҳақидаги ортодоксал ақидаларга зид қараш-

лари учун ўтда ёқилди. Шундай сабаблар туфайли Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Абу-л-Алоал-Мааррий, Умар Ҳайём каби кўплаб буюк даҳолар аёвсиз таъқибларга дучор бўлдилар. Буларнинг барчаси динни давлатдан ажратиш билан боғлиқ табиий эҳтиёж кучини ошириб борган.

Динни давлатдан ажратиш ҳақидаги ғоя азалдан хурфикрлилик ва дунёвий-рационалистик тафаккур ривожига асосланганини таъкидлаш жоиз. Ушбу ҳаётий масала ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида мавжуд бўлган давлатларда ҳам доимо муҳим ўринни эгаллаб келган. Бунда дунёвийликка мойил сиёсий кучларнинг давлат ва жамиятни бошқаришдаги мавқеи мунтазам равишда мустаҳкамланиб боргани диққатга сазовордир. Мовароуннахрнинг ўрта асрлар ва ундан кейинги даврлардаги тарихида бошқарувнинг диний-теократик усулларига мойил давлатларнинг йўқлиги ҳам ушбу холосанинг ўринли эканини тасдиқлайди.

Демократик тараққиёт ва фуқаролик жамияти куриш йўлидан бораётган Ўзбекистондаги маънавий ҳаётни ташкил этувчи, уни бирлаштириб турувчи ўзак ўқ – динийлик ва дунёвийлик ўртасидаги мувозанатга асосланади.

Халқ томонидан асрлар оша эъзозланиб келинган қадриятлар тизимида диний қадриятлар алоҳида ўрин эгаллайди. Ўзбекистон халқи томонидан азалдан ардокланиб келинаётган қадриятларнинг аксариятига исломий руҳият ва шарқона одоб-ахлоқ чуқур сингиб кетган. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан “...агар мендан, нега миллий қадриятларимиз шунча замонлар оша безавол яшаб келаяпти, деб сўрашса, бу – аввало муқаддас динимиз ҳисобидан, деб жавоб берган бўлур эдим,” – деб таъкидлангани ҳам айни шу билан изоҳланади.

Ўқувчи-талабаларда динга нисбатан соғлом муносабатни шакллантириш бугунги кунда таълим тизи-

миғининг барча бўғинлари олдида турган энг мураккаб ва муҳим вазифалардан биридир. Унинг муваффақиятли ҳал этилиши икки муҳим омилга боғлиқ. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам Президент И.А.Каримов асарларида кўрсатиб берилган. Юртбошимиз таъкидланганлариdek, “...ҳар бир ватандошимиз, айниқса, ёшлар фақат ислом дини тўғрисида эмас, умуман дунёдаги мавжуд динлар, уларнинг тарихи, моҳияти тўғрисида тўлиқ тасаввурга эга бўлсин. Ижтимоий соҳага оид дарсларда ёшларга дин билан дунёвий ҳаёт масалаларини, бу икки тушунчанинг бир-бирига таъсирини, улар ўртасидаги мўътадил муносабат бўлиши зарурлигини очиб бериш керак”. Демак, динлар ҳақидаги мантиқий асосланган билимларни шакллантириш ва дунёвийлик тушунчалини чуқурлаштириб бориш ёшларда динга нисбатан соғлом муносабатни шакллантиришнинг икки кутби ҳисобланади.

Мамлакатимиз тараққиётининг асосий тамойилларидан бири дунёвийлик экан, уни қандай тушуниш лозим, деган савол туғилади. Инглиз тилидаги «secularity» ҳамда рус тилидаги «секуляризация» ва «светскость» тушунчалари билан туташ ушбу истилоҳнинг Қандай талқин этилишининг ўзиёқ ҳар қандай мамлакатдаги давлат ва дин ўртасидаги муносабатларнинг мазмун-моҳиятини белгилаб беради.

Шўро замонида чиқарилган аксарият лугатларда «светскость» ва «секуляризация» тушунчалари динийликнинг акси бўлган ижтимоий хатти-ҳаракатлар сифатида талқин этилади. Бу эса, табиий равишда, даҳрийлик тарғиботи ва диннинг ҳаётий ўрнини инкор этишга олиб келар эди. Аслида эса, Президентимиз таъкидлаганлариdek, “... дунёвийлик – бу даҳрийлик дегани эмас. Дин ва диний эътиқод бутунлай рад этиладиган ҳаёт қандай гайриинсоний кўринишга эга эканини биз кечаги тарихимиз мисолида яхши би-

ламиз. Бундай мафкуранинг хатарли томони шундаки, у неча асрлар давомида дин негизида шаклланган, ҳалқ ҳаётининг ажralmas қисмига айланиб кетган қадриятлар – бу ёзма ёки оғзаки, моддий ёки маънавий мерос бўладими, ахлоқ ёки анъаналар бўладими, миллий дунёқараш ёки турмуш тарзи бўладими – буларнинг барчасини рад этади. Натижада одамзод ўзининг ички дунёси, ҳис-туйғу ва қарашлари, таяниб-суюниб турадиган пойдеворидан маҳрум бўлиб, «шўро доҳийлари» айтганидек, улкан давлат машинасининг «винтчаси»га айланади. Охироқибатда бундай одам ота-онасини ҳам, ўз миллати, ҳалқи ва Ватанини ҳам танимайдиган аянчли ҳолатта тушиб қолади”.

Демак, том маънодаги соғлом дунёвийлик диннинг ижтимоий мавқеини инкор этмайди, балки жамият ҳаётини ташкил этишнинг дунёвий маърифатга асосланган тарзини англатади. Бошқача айтганда, дунёвийлик ижтимоий ҳаёт соҳалари диний ақиданинг яккаҳокимлигидан ва унинг ҳал қилувчи тъсиридан холи бўлишни тақозо этади.

Дунёвийлик ва ижтимоий-иктисодий тараққиёт эҳтиёжлари ҳамиша ҳамоҳанглик касб этиб келган. Яъни дунёвийлик қотиб қолган дорма эмас, аксинча, у муентазам равишда такомиллашиб борувчи ҳодисадир. Замонавий илмий тилда айтганда, дунёвийлик модернизация деб номланувчи жараённинг ҳаракатлантирувчи кучидир. У жамият илмий салоҳиятининг узлуксиз ошиб бориши, технологик тараққиётнинг давомийлиги, иқтисодий ҳаётнинг рационаллашуви, маданиятнинг юксалиб бориши каби муҳим жараёнлар билан уйғун равишда такомиллашиб боради.

Дунёвий тараққиёт йўлидан бораётган ҳар қандай мамлакатда дин ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг муҳим қиррасини дин ва сиёsat орасидаги алоқалар ташкил этади. Охирги пайтларда исломнинг

сиёсат билан, бошқача айтганда, исломнинг давлат билан муносабатлари масаласи жиддий ташвишларга сабаб бўлмоқда. Аҳолисининг кўпчилигини мусулмонлар ташкил этувчи айрим мамлакатларнинг охирги ўн йилликлардаги тажрибаси “ислом – оламшумул динлар орасидаги энг сиёсийлашган диндир” дея даъво қилаётган олимлар ва сиёсатчиларнинг фикрини тасдиқлаётгандек кўринади. Айрим мутахассислар, ҳатто “ислом – сиёсий ҳаётнинг энг асосий омиллардан биридир, уни – сиёсатдан, сиёсатни эса, ундан ажратиб бўлмайди”, дея хулоса қилмоқдалар.

Бугун ҳатто, “жамиятнинг диний хавфсизлиги” деган тушунча пайдо бўлди. Чунки охирги ярим аср давомида диний омилнинг таъсири туфайли айрим мамлакатларнинг миллий хавфсизлигига путур етгани ҳақиқат. Масалан, Ольстерда католиклар ва протестантлар ўртасида вақти-вақти билан хунрезлик ва тўполонларни келтириб чиқараётган зиддиятлар Буюк Британиянинг умуммиллий хавфсизлигига путур етказаётган хатарли омиллардан бирига айланганини инкор этиб бўлмайди.

XX асрнинг ўрталаридан фаоллаша бошлаган радикал диний оқимлар 1970-йилларда Миср Араб Республикасининг сиёсий тизимиға, демакки, унинг миллий хавфсизлигига нисбатан жиддий хатарга айлангани ҳам юқоридаги мулоҳазанинг ўринли эканини кўрсатади.

Жазоирдаги воқеалар туфайли эса XX асрнинг 80-йиллари охирига келиб, жамият сиёсий-мафкуравий ва диний-маънавий асосда иккига бўлиниб кетди. 1992 йилдаги парламент сайловларида ушбу вазиятдан фойдаланган сиёсийлашган радикал диний доиралар кўпчилик ўринларни кўлга киритди. Улар шариат талабларига мос равишда мамлакат тараққиётининг асосий йўналишларини тубдан ўзгартириш талабини олға сурдилар. Бу жамиятдаги бўлинишни

янада чукурлаштириди, давлат ва жамият қурилишида дунёвийлик ва исломга суюнган динийлик ўртасидаги мувозанатнинг бузилишига олиб келди. Охирокибатда эса, ўтказилган сайловлар якуни бекор қилинди. Бунинг натижасида юзага келган кескин ички ижтимоий-сиёсий ва диний-мафкуравий зиддиятлар қарийб 7 йил давом этган қонли тўқнашувларни келтириб чиқарди. Мутахассисларнинг фикрича, уларда камида 30 минг киши қурбон бўлди, сиёсийлашган диний омил эса, умуммиллий барқарорлик ва хавфсизликнинг ҳақиқий душманига айланди. Бу каби мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Мусулмон дунёсида фаолият кўрсатаётган диний-сиёсий групчадар ва партиялар нисбатан яқинда мустақилликка эришган, аҳолисининг кўпчилигини мусулмонлар ташкил этадиган минтақамиз мамлакатларини ҳам ўз тъисир доирасига тортишга фаол интилмоқда. “Ҳизб ат-тахрир ал-исломий” – нинг охирги 10-15 йил давомида Марказий Осиё мамлакатлари, жумладан, Ўзбекистондаги фаолияти ҳам бунинг исботи бўла олади. Бундай ташкилотлар оддий фуқароларнинг диний ҳис-туйғулари, ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг бир шаклидан иккинчисига ўтиш даврида юзага чиқадиган объектив қийинчиликлар, конфессиялараро муносабатларнинг нозик жиҳатларидан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланишга интилмоқда. Бундай интилишларнинг олдини олиш деярли барча мусулмон жамиятлари учун алоҳида дол зарблик касб этмоқда. Зеро, баъзи ҳолларда диний онгнинг радикаллашуви ва сиёсийлашуви, диний экстремизмдан терроризмга ўтиб кетиш жараёнларининг тезлашувидек миллий хавфсизлик учун ўта хатарли омиллар кузатилмоқда.

Ўзбекистоннинг дунёвий ривожланиш йўли

Мустақиллик ижтимоий ҳаётнинг барча соҳала-рида, жумладан, маъна-

вий ҳаётдаги янгиланиш жараёнини, туб ўзгаришлар даврини бошлаб берди. Динга бўлган муносабат тубдан ўзгарди: собиқ совет тизимининг атеистик ҳужумкорлик сиёсатига барҳам берилди, виждан эркинлиги қонун орқали кафолатланди.

Дин ва дунёвий давлат орасидаги муносабат ҳақида гап кетар экан, энг аввало, диннинг давлатдан ажратилиши тамойили унинг асосини ташкил этишини таъкидлаш зарур. Бу ҳақда Конституциямизнинг 61-моддасида шундай дейилади: «Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди».

Мазкур моддада муҳим қоидалар мустаҳкам қўйилган. Аввало диний ташкилотлар қайси конфессияга тааллуклилигидан қатъи назар, бир хил ҳукуқий майдонда фаолият олиб боради. Қолаверса, диний бирлашмалар фаолиятини ташкил этиш уларнинг ички иши ҳисобланади ва давлат назоратидан холидир.

Шу билан бирга, диний ташкилотларнинг давлатдан ажратилгани диннинг жамиятдан ажратилганини англацаслигини ҳам таъкидлаш зарур. Бу фуқаролик жамиятида дин ўз мавқеига эга бўлишини англаради. Бу ҳам Конституциямизнинг амалдаги ижросидан келиб чиқадиган мантиқий хулосалардан биридир. Айтиш жоизки, маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, бунёдкор миллий қадриятларимизни асрар-авайлаш ва халқимизнинг ҳақиқий маънавий сурати ва сийратини белгиловчи фазилатларни ўзида мужассамлаштирган меҳр-оқибат, ҳамжиҳатлик, ўзаро ёрдам, кексаларга ҳурмат, шарқона одоб-ахлоқ, шарму ҳаё каби энг олий инсоний туйғуларнинг тубмоҳиятини англаш ва кўз қорачифидек эъзозлашда

айнан диний ташкилотлар ва дин арбобларининг роли ва ўрни бекиёслигини бугун ҳеч ким инкор этмайди. Аксинча, бундай бунёдкор фаолият қизғин қўллаб-қувватланмоқда. Бунинг сабаби эса, Конституциямизда ана шундай фаолият учун мустаҳкам хукуқий замин яратиб берилганидадир.

Дунёвий давлат ва дин муносабатини белгилаб берувчи бошқа бир тамойилнинг мазмуни дин соҳасида кечаётган ўзгаришларни холис ва илмий ўрганиш, шундан келиб чиқиб, ижобий жараёнлар ривожига янада кенгроқ имконият яратиш, салбий ҳолатларнинг олдини олишда намоён бўлади.

Давлатнинг динга бўлган муносабатини ифодаловчи бошқа бир тамойил шундан иборатки, давлат динни халқ маънавиятининг узвий қисми сифатида тан олади. Шундан келиб чиқиб, унинг ривожи учун тегишли шарт-шароит яратишга ҳаракат қиласди.

И.А.Каримовнинг қуйидаги сўзларида бу тамойил ўзининг ёрқин ифодасини топган: «Мамлакатимизни демократик тамойиллар, илм-фан ютуқлари, юксак технологиялар асосида модернизация қилиш билан бирга, муқаддас динимизни, миллий ўзлигимизни асрраб-авайлаб яшашни мақсад қилиб қўйганимиз». Бу фикрлар ҳаётий воқеликка айланмоқда.

Давлат ва дин муносабатларининг яна бир асосий хусусияти бу диннинг сиёсатга аралашмаслигиdir. Зоро, ҳар қандай дин, биринчи ўринда маънавий-ахлоқий жиҳатни ўз ичига олади.

Ҳеч қайси дин ўзида халқнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётининг барча жиҳатларини қамраб олишга даъвогарлик қилмайди. Акс ҳолда у дин бўлмай қолади.

Эътироф этиш лозимки, ҳар қандай диний эътиқод каби ислом ҳам барча даврларда, шу жумладан, даҳрийлик кенг тарғиб этилган шўро тузуми замонида ҳам, ижтимоий муносабатлар ва маънавий-ру-

ҳий ҳаётга ўз таъсирини ўтказиб турган муҳим омиллардан бири бўлиб қолаверган. Ижтимоий муносабатлар ва маънавий-рухий ҳаётнинг уйғунылиги эса, ҳар қандай жамиятнинг ички сиёсий барқарорлигини белгиловчи асосий омиллардан экани сир эмас. Шу нуқтаи назардан қараганда, дин ва сиёсат ўртасидаги муайян боғлиқликни инкор этиб бўлмайди. Ўнинг сабаби эса исломнинг халқимиз онгу шуури ва менталитетига шу қадар сингиб кетганидадир. Президент И.Каримов таъкидлаганлариdek, “...уни ҳеч қандай куч, ҳеч қандай ташвиқот билан чиқариб бўлмайди”.

Бундан келиб чиқадиган мантиқий холоса шуки, ислом дини ва мусулмончилик деган тушунча бизнинг минтақамиз учун фақат ўтмиш ва бутун тажрибасигина бўлиб қолмасдан, у келажак воқелиги ҳамдир. Исломнинг жамият ҳаётидаги роли том маънолаги хурфиклилик қарор топаётган мустақиллик даврида ўзини янада яққолроқ намоён этаётгани ҳам шундай холоса чиқаришга асос бўлади.

Бироқ масаланинг иккинчи жиҳати ҳам бор: диний омилнинг сиёсийлашуви жамият хавфсизлиги ва барқарорлиги учун таҳдидга айланиб кетиши мумкин. Ушбу ҳолат ҳар қандай диннинг соф эътиқодий масалалар чегарасидан чиқиб, давлат ва жамият қурилиши масалаларига аралашибга уринишидан бошланади. Мазкур ҳол мусулмон Шарқи мамлакатлари тарихида ўзини такрор ва такрор намоён этиб келаётгани яхши маълум. Айниқса, бундай ҳолатнинг вужудга келиш хавфи у ёки бу жамият тарихида кескин ўзгаришлар рўй берган давларда кучаяди.

Марказий Осиё мамлакатларининг мустақиллик йилларида тараққиёт тажрибаси мусулмон жамиятларида миллий ўзликни англаш ва исломий уйғониши жараёнлари бир-бири билан алоқадор тарзда, ҳатто бир-бирига киришиб кетган ҳолда кечади, де-

ган хулосанинг тўғрилигини тасдиқламоқда. Дарҳа-
қиқат, миллий ўзликни англаш билан боғлиқ турфа
жараёнларни диний қадриятлардан айри ҳолда тасав-
вур этиш амримаҳол. Бизнинг жамиятимиз учун ҳам
табиий бўлган ушбу хусусият, ўзининг ўта нозиклиги
баробарида хатарлилиги билан ҳам ажралиб турди.
Мазкур икки тушунчани бир деб қабул қилиш, улар-
нинг ўзаро нисбатини баҳолашда хато қилиш – дин-
нинг сиёсийлашувига йўл очиб беради. Шуни унум-
аслик лозимки, айрим ҳолларда, жамиятдаги муай-
ян кучлар ўзларининг ғаразли мақсадларига эришиш
учун онгли тарзда айнан шундай қиладилар.

Мустақилликнинг ilk босқичида мисли кўрилмаган даражада фаоллашган диний гуруҳларнинг сиёсий ва ҳатто, ҳарбийлашган ташкилотларни тузишга қаратилган амалий ҳаракатларини эслаш лозим. Ўшанда бундай гуруҳлар Ўзбекистонни исломий давлат деб эълон қилишни талаб қилиш даражасигача бориб етган эдилар. Мафкуравий маркази Фарғона во-дийси бўлган ушбу ҳаракат ўз даврида мамлакатимизнинг бошқа минтақаларида ҳам муайян акс-садо бериб, умуммиллий хавфсизликка жиддий таҳдид тудирганини инкор этиб бўлмайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, Президент И.Каримов асарларида баён этилган огоҳлантиришларни теран идрок этиш, уларда баён этилган ва стратегик моҳиятга эга вазифаларни сидқидилдан ва мунтазам бажариб бориш тинч ва фаровон эртамизнинг кафолати демакдир. Дунёвий-маърифий давлат ва жамият қурилаётган ҳар қандай мамлакатда диний жараёнлар эволюциясини ўзибўларчиликка ташлаб кўйиб бўлмайди. Ушбу мулоҳаза, айниқса, ўзликка қайтишнинг қўш қанотини ташкил этувчи миллийлик ва динийлик ўртасидаги чегарани аниқлаш бағоят мушкул бўлган мусулмон жамиятлари учун долзарбдир.

Дунёвий давлат ва жамият энг аввало, қонун ус-

тұворлигини тақозо этади. “Қонун – барча учун ба-
робар” деган демократик тамойил, шубҳасиз, диний
жараёнларға ҳам тааллуқлидір.⁴ Ижтимоий-иктисодий
ва маънавий-маърифий ҳаётнинг бошқа ҳар қандай
соҳаси каби диний жараёнлар ҳам фақат қонун бел-
гилаб қўйилган мезонларга мувофиқ равишда ривож-
ланишга ҳақлидір. Ифодали қилиб айтганда, қонун
барча бошқа соҳаларни меъёрга солиб турғани каби
диний вазият эволюцияси ҳам, ҳеч қандай чекиниш-
ларсиз, унга бўйсунишга мажбур. Бу иш демократия-
нинг асосий тамойилларидан бўлган виждан эркин-
лиги, хусусан, эътиқод эркинлигини чегаралаш ҳисо-
бига қилинмайди, албатта. Аксинча, азал-азалдан де-
мократик жамиятнинг бош мезони бўлиб келган қонун
устуворлигини таъминлаш орқали амалга оширилади.

“Диний вазият эволюциясини бошқариш” ҳақида-
ги тезис, энг аввало, дунёвий-маърифий давлат ва
жамият қурилиши жараёнида диний омилга ажратил-
ган конституциявий ўринни қонуний воситалар би-
лан таъминлашни назарда тутади. Худди шу асосда
Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-мод-
дасида диний-сиёсий партиялар тузиш тақиқланган.

Ўзбекистон давлатининг дунёвийлик, диний бағ-
рикенглик, барча динларга бир хилда муносабат,
жамият тараққиётида дин билан ҳамкорлик қилиш
хусусиятлари ана шу тамойил асосида амалга оши-
рилади. Чунки дунёвий-маърифий давлатда диний
эътиқоди ва дунёқарашидан қатъи назар, сиёсий хо-
хишларини билдиришда барча фуқароларнинг тенг
иштироки тамойилига риоя қиласи.

Виждан эркинлиги- нинг моҳияти

Дунёвийлик туйгулари
алоҳида шахс ва ижти-
моий институтлар дара-
жасида намоён бўлиб боради. Дунёвийлик демокра-
тик тараққиёт йўлини танлаган ҳар қандай мамла-

кат ҳаётини ташкил этишнинг бош мезонларидан бири – виждон эркинлиги тамойилининг устуворлигини кафолатлайди.

Мамлакатимизда барпо этилаётган демократик ҳукуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг тамал тоши «виждон эркинлиги» тушунчаси билан чамбарчас боғлиқдир. Фуқаровий эркинликлар ичида инсоннинг ички маънавий дунёсига ва унинг руҳиятига бевосита алоқадор бўлган виждон эркинлиги демократик дунё бўйлаб умумэътироф этилган инсон ҳукуқларининг энг асосийларидан биридир.

Фуқаролик жамияти кишилар ўртасидаги муносабатларнинг юксак маданий савия ва теран маънавий заминга асослангани билан ажралиб туради. Бундай жамиятнинг ижтимоий-маънавий ҳаётида умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги, уларнинг мўътабар ва ҳатто, муқаддас саналиши барқарор бўлмоғи шарт. Муайян инсоннинг қадр-қиммати, одамлар орасидаги меҳр-оқибат, самимилик, ахлоқий поклик, инсофу адолат ва инсонпарварлик каби энг эзгу умуминсоний қадриятлар фуқаролик жамияти ҳаётининг ҳақиқий мезонлариdir. Шунинг учун ҳам, Ўзбекистонда кечётган давлат ва жамият қурилиши жараёнида том маънодаги виждон эркинлигини таъминлашга алоҳида ургу берилмоқда.

Давлатимизнинг виждон эркинлигига муносабати – Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳукуқига эга”, деган қоидада ўзининг аниқ ҳукуқий-қонуний ифодасини топган. Демак, «виждон эркинлиги» деган тушунчанинг мазмун-моҳияти хоҳлаган динга эътиқод қилиш ҳукуқидан ташқари, ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ихтиёрини ҳам қамраб олади. Ҳар бир фуқаро ҳақли бўлган бундай

хукуқнинг бузилмаслиги учун мазкур модда “диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди” деган муҳим қоида билан тўлдирилган. Бунинг замарида виждон эркинлигига нисбатан ҳар қандай таҳдидни бартараф этиш истаги ётади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида аниқ белгилаб қўйилган давлат ва жамият қурилишининг бош мақсадлардан бири – инсон фаровонлиги таъминланган, ижтимоий адолат ва қонунийлик устуворлик қиласидиган, барча фуқаролар бир хил хукуқ ва эркинликларга эга бўлган, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенглигига асосланган жамиятни барпо этишдир. Бу, энг аввало, юксак маънавият ва хурфиклиликка асосланган, виждон эркинлиги амалда барқарор бўлган жамиятни барпо этиш демакдир. Бундай жамиятни қуриш эса, биринчи навбатда, кенг маънодаги виждон эркинлиги, жумладан, диний эътиқод эркинлигини таъминлашни тақозо этади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ушбу ҳаётий масалага умумэътироф этилган демократик тамойиллардан келиб чиқиб ёндашилган.

Том маънодаги виждон эркинлиги хукуқини кафолатлаш ва амалда таъминлаш учун Ўзбекистонда тўлақонли хукуқий тизим яратилган. “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуниининг янги таҳририга (1998 йил, 1 май) кўра, «виждон эркинлиги» фуқароларнинг ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки эътиқод қиласликдан иборат кафолатланган конституциявий хукуқидир. Шу маънода, хукуқий категория сифатида – виждон эркинлиги, бир томондан, эътиқод эркинлигини, иккинчи томондан эса, ҳеч бир динга эътиқод қиласлик хукуқини ифода этади.

Ахлоқий нуқтаи назардан виждон эркинлиги – бу

муайян инсоннинг фикрлаш тарзи ва шахсий маънавий эътиқодига мос хатти-ҳаракат қилиш хукуқидир. Дунёнинг турли-туман мамлакатларида, узоқ тарихий даврлар давомида, оламнинг яратилиши ва ривожланиши, кўпинча, диний тасаввурларга асосланган тарзда изоҳлаб келингани яхши маълум. Бироқ илм-фан тараққиёти мазкур ҳодисаларнинг дунёвийликка асосланган тушуниш тамойилини тадрижий равишда кучайтириб борган. Ҳар бир шахс эркин фикрлаш ва қонун доирасида ҳаракат қилиш имкониятига эга бўлиши натижасида умумий тараққиёт жадаллашган.

Шундай қилиб, виждон эркинлиги уч жиҳатни англатадиган хукукий категорияга айланиб қолди:

Биринчиси – муайян шахс худога ишониши, хоҳлаган динига эътиқод қилиши мумкин.

Иккинчиси – худога ва динга ишонмаслиги, уларга нисбатан бетараф бўлиши мумкин.

Учинчиси – даҳрий, яъни ҳеч бир динга эътиқод қилмаслиги ёки уларни инкор этиши мумкин.

“Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳар бир фуқарога санаб ўтилган уч имкониятдан хоҳлаганини, онгли равишда танлаб олишни кафолатлайди.

Ўзбекистон Республикаси қонунларида вояга етмаган ёшларнинг виждон эркинлигини таъминлашга алоҳида эътибор берилган. Бунинг сабаби – тушунарли. Чунки ҳали етарли ҳаётий тажриба ва билимларга эга бўлмаган ёшларга таъсир ўtkазиш, айниқса, муайян диний дунёқарашни уларнинг онгига сингдириш осон. Дунё, жумладан, мамлакатимиз тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, айрим носоғлом кучлар бундан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланишга интилмоқда. Шунинг учун ҳам, “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонунга “вояга етмаган болаларни диний ташкилот-

ларга жалб этиш, шунингдек, уларнинг ихтиёрига, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ихтиёрига зид тарзда дўнга ўқитишга йўл қўйилмайди”, деган муҳим қоида киритилган. Қонунга хилоф равишида бундай фаолият билан шуғулланганлик учун Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида жиноий жавобгарлик ҳам белгиланган.

Демак, давлат виждан эркинлигини ҳуқуқий кафолатлаш ва амалда таъминлаш тадбирларини рўёбга чиқариш билан бир қаторда, уларга нисбатан ҳар қандай таҳдиднинг олдини олишга ҳам интилади. Қонун устуворлиги энг олий мезон бўлган фуқаролик жамиятининг ҳар бир аъзоси ушбу қонуний талабга тўғри муносабатда бўлиб, унинг ҳаётга татбиқ этилишига ҳисса қўшиши лозим. Чунки энг муҳим конституциявий ҳуқуқлардан бўлган виждан эркинлиги ҳуқуқининг амалда рўёбга чиқарилиши фуқаролик жамиятининг маънавий-маданий ривожланганлик даражасининг муҳим кўрсаткичидир.

«Виждан эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун

Ушбу Қонун 1991 йилда қабул қилинган бўлиб, 1993 йилда киритилган баъзи қўшимча ва ўзгартиришлар билан 1998 йилга қадар амалда бўлиб келди.

1990 йилларнинг бошларида ҳукуматимиз томонидан берилган имкониятларнинг суистеъмол қилиниши, масжид қуриш кампанияга айланиб кетиши оқибатида уларнинг сони 89 тадан 5000 тагача етди. Уларнинг аксарияти ҳужжатлари тўлиқ расмийлаштирилмаган, малакали имомлар билан таъминланмаган (95,8% диний маълумотсиз) ва зарур шароитлар бўлмаган ҳолда фаолият юргизиб, турли “пешво”лар масжидлардан фаразли манфаати йўлида фойдаланишга ўз уяларига айлантиришга ҳаракат қилдилар.

Баъзи диний ташкилотларнинг раҳбарлари хорижий фуқаролар бўлиб, аслида ҳеч қандай диний маълумотга эга бўлмай, молиявий ёрдам кўрсатиш ҳисобига республика ҳудудицаги диний ташкилотларга раҳбарлик қилиб, бузғунчилик, миссионерлик фаолияти билан шугулланар эдилар. Уларнинг асосий мақсади турли йўл ва усувлар билан ўз сафларини маҳаллий миллат вакиллари ҳисобига кенгайтиришдан иборат эди.

Давр талаблари асосида «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунни тубдан ўзгартириш зарурати туғилди ва 1998 йил 1 май куни янги таҳрирда қабул қилинди. Жумладан, Қонуннинг 8-моддасига асосан, диний ташкилотлар 18 ёшга тўлган ва республика ҳудудида доимий яшаётган 100 нафардан кам бўлмаган Ўзбекистон фуқаролари ташаббуси билан тузилиши, муайян конфессияга қарашли диний ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш ва йўналтириб бориш учун уларнинг республика бўйича ягона марказий бошқарув органи тузилиши мумкинлиги ҳақидаги қоида мустаҳкамлаб қўйилди.

Шунингдек, тегишли диний маълумотга эга бўлган Ўзбекистон фуқаролари диний ташкилотларнинг раҳбарлари этиб сайланишлари, бундай лавозимга истисно ҳолатда хорижий фуқаролар номзодлари Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишиб олиниши белгилаб қўйилди.

Қонуннинг 9-моддасига мувофиқ диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органлари руҳонийлар ва ўзларига зарур бўлган диний ходимлар тайёрлаш учун диний ўкув юртлари тузишга ҳақлидир.

Қонуннинг 5-моддасида бир конфессиядаги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-харакатлар (прозелитизм), шунингдек, бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилади.

Ушбу модданинг мазмуни ва аҳамиятини тушуниш учун миссионерлик ва прозелитизм нима эканни билиб олиш керак. Миссионерлик – бу бошқа диний эътиқодга эга бўлган шахсни ўз динига оғдириб олиш бўйича диний ташкилотлар вакиллари томонидан амалга ошириладиган фаолият. Прозелит – бу ўз динидан кечиб, бошқа динга ўтган одам.

Қонуннинг 16-моддасига асосан: «Диний ташкилотлар учун ер ажратиш ҳамда ибодат бинолари қуриш тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг рухсати билан белгиланган тартибда амалга оширилади».

Қонуннинг диний адабиётларга тегишли бўлган 19-моддаси ҳам бир қадар ўзгаририлди: «Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органлари диний мақсадларга мўлжалланган буюмлар, диний адабиётлар ва диний мазмундаги бошқа ахборот материаларини Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ишлаб чиқаришга, экспорт ва импорт қилишга ҳамда тарқатишга ҳақлидир». Мазкур қоида Ўзбекистон ҳудудига диний адабиётларнинг олиб кирилишини тартибга солади.

Қонуннинг 3-моддасида «Динга эътиқод қилиш ёки ўзга эътиқодлар эркинлиги миллий хавфсизликни ва жамоат тартибини, бошқа фуқароларнинг ҳаёти, саломатлиги, ахлоқи, ҳукуқи ва эркинликларини таъминлаш учун зарур бўлган даражадагина чекланиши мумкин»лиги белгиланган.

Мазкур Қонуннинг 23-моддасига кўра виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузишда айбдор бўлган мансабдор шахслар, диний ташкилотларнинг хизматидагилар ва фуқаролар Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавоб-

тар бўладилар. Бу модда қонун олдида барча бир хил бўлишини таъминлайди.

Ўзбекистонда диний ташкилотлар

Маълумки, диний онг ўз-ўзидан ўзгармайди.

Унга фаол таъсир кўрса-

тиб турувчи омиллар мавжуд. Уларнинг энг таъсирчани, шубҳасиз, диний муассасалардир. Ўзбекистон мисолида олиб қараладиган бўлса, мустақилликнинг дастлабки йилларида уларнинг сони мунтазам ошиб борди. Узоқ тарихий давр давомида олиб борилган исломга қарши сиёsat доирасида мулоҳаза юритилса ҳамда XX асрнинг 80-йиллари охири ва 90-йилларининг бошида мамлакатда вужудга келган ижтимоий-сиёсий вазият кўзгуси орқали қаралса, бу – табиий ҳол эди, дейиш мумкин. Масаланинг ғайритабиий томони шунда эдики, масжидлар сонининг узлуксиз ошиб бориши билан бир вақтда, мусулмонлар диний онгини радикаллаштириш ва сиёсийлаштиришга уринган кучлар ҳам фаоллашиб борди. Масжидларнинг баркамол инсонни тарбиялашдек нозик масаладаги муҳим тарбиявий ролини инкор этмаган ва унга заррача соя ташламаган ҳолда, шуни қайд этиш мумкинки, уларнинг айримлари, афсуски, Ўзбекистонда сиёсий исломнинг шаклланиши ва ривожланишида таянч нуқта бўлиб хизмат қилди. XX асрнинг 90-йиллари бошида Россияда тузилган “Ислом уйғониш партияси” филиалини Ўзбекистонда очиш, “Туркистон ислом партияси”га асос солишга қаратилган уринишлар мазкур кучларнинг ўз сафларини мустаҳкамлашга йўналтирилган кенг кўламли ҳаракатлари сифатида юзага келди. Наманган ва Кўқонда тузилган “Адолат”, “Ислом лашкарлари”, “Одамийлик ва инсонийлик” каби ҳарбийлашган ташкилотлар жиноятчиликка қарши курашда давлат органларига ёрдам бериш ниқоби остида хукуқ-тартибот таш-

килотларининг айрим вазифаларини ўз зиммасига ола бошлагани ҳам исломнинг тез суръат билан сиёсийлашиб бораётганидан далолат берар эди.

Ҳар қандай масжидда диний қадриятларнинг тарғиб этилиши табиий ҳол. Аслида, масжидларнинг асосий вазифаларидан бири ҳам шудир. Демак, улар диний онгни ривожлантириш ва унинг эволюцияси йўналишини белгиловчи энг муҳим механизмдир. Табиийки, масжидларда ушбу тарғибот соф диний қобиқقا ўралган тарзда амалга оширилади. Бундан ташқари, турли масжидларда вазъ қилувчи имомларнинг савияси ҳам, дунёқараши ҳам турличадир.

Маълумки, мамлакатимиз фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш йўлидан бормоқда. “Фуқаролик жамияти” дегани эса, биринчи навбатда, жамият бошқарувининг муайян соҳаларини давлат органлари ва ташкилотларидан босқичма-босқич нохукумат тузилмаларга ўтиб боришини англаатади. Демократик мамлакатлар тажрибаси шундан далолат бермоқдаки, фуқаролик институтлари маънавият ва маърифат, илмфан ва маданият билан боғлиқ соҳаларда ўзини кўтироқ намоён этиб боради. Охирги йилларда Ўзбекистонда бу соҳада катта ишлар амалга оширилмоқда. Миллий гуур, ўзликни англаш, миллий-диний қадриятларни тўғри ва соғлом идрок этишга хизмат қилишга қаратилган маънавий-маърифий йўналишдаги қатор жамғармалар, уюшмалар ва марказлар тузилмоқда. Улар давлат ташкилотларидан қабул қилиб олинаётган тегишли бошқарув ва тарбиявий-маърифий функцияларни бажаришга ҳаракат қилмоқда. Давлат органлари, ўз навбатида, уларнинг мустаҳкамланиб бориши учун зарур моддий-маънавий ва қонуний асосларни яратишга фаол кўмаклашмоқда.

Мазкур тузилмалар олдида турган энг муҳим ижтимоий-маънавий моҳиятга эга вазифалардан бири – халқимиз учун асрлар оша анъанавий бўлиб келган

асл диний қадриятларимизнинг тўғри идрок этилишига амалий ҳисса қўшишдан иборат. Диний омил билан боғлиқ ҳолда фаолият кўрсатаётган бу каби ташкилотлар диний билимларни дунёвий маърифат кўзгуси орқали таҳлил қилиши ва тушунтириши лозим. Мустаҳкамланиб бораёттан миллий ўзликни англашга бевосита алоқадор диний қадриятларнинг тўғри ва соғлом идрок этилишига қаратилган маърифий-тарбиявий ишларни амалга ошириши керак. Бошқача айтганда, уларнинг асосий вазифаларидан бири – диний қадриятлар, энг аввало, инсоннинг маънавий камолотига хизмат қилиши лозимлиги ҳақидаги азалий ҳақиқатни, халқимиз, айниқса, ёш авлод онгига сингдириб боришидир. Бундан ҳам муҳими, диний эътиқод – сиёсий “ўйинлар” майдони эмаслиги, бу каби “ўйинлар”нинг жамият хавфсизлиги ва барқарорлиги учун хатарли эканини илмий-тарихий ва ҳаётий далиллар билан асослаган ҳолда кенг оммага мунтазам тушунтириб боришидан иборатdir.

Ушбу ишдан кўзланган пировард натижа – халқимиз учун қадимдан анъанавий бўлиб келаётган диний-маънавий меросга садоқатни мустаҳкамлаш, шу орқали, диний қадриятларнинг ҳақиқий ўрнини тўғри идрок этиш, диний вазиятнинг соғлом ва табиий ривожланишига амалий ҳисса қўшишдан иборат бўлгани учун ҳам у қуруқ ташвиқот бўлиб қолмаслиги керак. Диний қадриятларнинг соғлом ва тўғри идрок этилишига қаратилган фаолият кўхна ва серқирра тарихимиз ҳамда аждодларимиз қолдирган ибратли маънавий меросга асосланиши лозим.

Фуқаролик жамияти институтлари мустаҳкамланиб борган сари, буюк бобокалонларимиз қолдирган бой илмий-маънавий мерос, жумладан, маънавиятимизнинг узвий қисми бўлган миллий-диний қадриятларни чукур ва янгича ёндашув асосида ўрганиш имкониятлари кенгайиб бормоқда. Олдимизда

турган вазифа – яратидаёттган имкониятлардан тўғри, умуммиллий юксалиш манфаатларига мос равишда фойдаланишидир. Шундай қилингандা, ислом ва сиёсат, дин ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг табиийлиги, уларнинг жамиятимиз сиёсий барқарорлиги ва маънавий баркамоллигига хизмат қилувчи ўйғуналиги таъминланади.

Тарихдан маълумки, ҳар қандай давлатнинг барқарорлиги ундаги ҳалқлар, миллат ва элатларнинг ҳукуқ ва эркинликлари фақатгина қонуний ҳужжатларда белгиланишига эмас, балки уларнинг амалда қай даражада ўз тасдифини топишига ҳам боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатимизда фуқароларнинг виждон эркинлиги билан боғлиқ ҳукуқлари нафақат қонун билан мустаҳкамлаб қўйилгани, балки амалиётда унинг асосий тамоийларига қатъий риоя қилинаётгани ҳаётий далиллар билан тасдиқланаётганини таъкидлаш зарур.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда диний ташкилотларнинг сони ўси. Хусусан, 1990 йилда республикамиизда 119 та диний ташкилот (89 та исломий ва 30 та ноисломий) мавжуд бўлган бўлса, 1991 йилда 179 тага (146 исломий ва 33 ноисломий) етди, 2008 йилнинг сентябрига келиб эса, уларнинг сони 2228 тани (2049 та исломий, 179 та ноисломий) ташкил этди.

Ноисломий диний ташкилотлар қаторида Рус Православ черкови, Рим-католик черкови, Немис Евангель-лютеранлар черкови, Арман Апостоллик черкови, яхудийлар ва Баҳоийлар диний жамоалари, Буддавийлар ибодатхонаси, Библия китоб жамияти каби ташкилотларни санаш мумкин.

Мустақилликкача бор-йўғи иккита (Тошкент ислом институти ва «Мир Араб» мадрасаси) исломий диний ўқув юрти бўлган бўлса, ўтган йиллар давомида уларнинг сони кўпайди. Бошқача айтганда, Имом ал-Бухорий номидаги Тошкент ислом инсти-

тути, Бухородаги «Мир Араб», Тошкентдаги «Кўкалдош», Қорақалпоғистондаги «Муҳаммад Беруний», Намангандаги «Мулла қирғиз», Хоразмдаги «Фахридин ар-Розий», Андижондаги «Сайид Муҳиддин Маҳдум», Қашқадарёдаги «Хожа Бухорий» ҳамда фақат хотин-қизлар таҳсил оладиган Тошкентдаги «Хадичаи Кубро» ва Бухородаги «Жўйбори Калон» ўрта маҳсус ислом билим юртларидан иборат яхлит диний таълим тизими яратилди. «Хожа Бухорий» ўрта маҳсус билим юртида ва Тошкент ислом институтида ёшлар учун маҳсус туруҳлар ташкил этилди.

2000—2001 ўқув йилидан бошлаб ушбу таълим мұассасаларидаги ўқитиш жараёни Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги Касб-хунар таълим марказининг Давлат таълими стандартлари бўлими билан ҳамкорликда ишлаб чиқилган таълим стандартлари ва ўқув режаси асосида ташкил этилди. Содда қилиб айтганда, ўқув юртларида диний ва дунёвий таълимнинг узвийлиги таъминланди. Шу нуқтаи назардан қараганда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 22 августдаги «Дин соҳасидаги маънавий-маърифий, таълим ишларини ва фаолиятни тақомиллаштиришда ижтимоий кўмак ва имтиёзлар бериш тўғрисида»ги қарори алоҳида аҳамиятта эга бўлганини таъкидлаш зарур. Ушбу қарорга асосан Тошкент ислом институти ва ўрта маҳсус ислом билим юртларида жорий этилган таълим стандартлари, ўқув режалари ҳамда талабаларнинг қабул қилинган давлат меъёрларига мувоғиқ диний ва дунёвий билимлар олаётганини инобатга олиб, мазкур ўқув юртларининг битирувчиларига бериладиган дипломлар давлат таълим ҳужжати сифатида эътироф этилди. Шу билан бирга, унга эга бўлган шахсларга давлат олий таълим тизимида ўқиши давом эттириш хукуқи берилди.

Фуқароларга ҳаж ибодатини адо этишлари учун барча шароитлар яратилди. Хусусан, мустабид шўро

тузуми даврида ҳар йиди уч, тўрт кишига ҳаж зиёратини амалга оширишга рухсат берилган бўлса, ҳозирда йилига беш мингдан ортиқ киши ҳаж қилиш, тўрт минг киши умра амалини бажариш имкониятига эга бўлмоқда.

Буларнинг бари Хельсинки Якунловчи акти, Вена ва Копенгагенда қабул қилинган ҳужжатларда қайд этилган шахснинг виждан ва дин эркинлиги борасидаги тамойилларга тўла мувофиқ келади. Лекин минг афсуски, юқорида зикр этилган эркинликларни суистеъмол қиласиган, улардан ўз гаразли мақсадлари йўлида фойдаланадиганлар ҳам мавжуд. Президентимиз таъкидлаганларидек: «Биз дин бундан буён ҳам аҳолини энг олий руҳий, ахлоқий ва маданий меросдан баҳраманд қилиши тарафдоримиз. Лекин биз ҳеч қачон диний даъватлар ҳокимият учун курашга, сиёsat, иқтисодиёт ва қонунчилликка аралашиб учун байроқ бўлишига йўл қўймаймиз. Чунки бу ҳолни давлатимиз хавфсизлиги, барқарорлиги учун жиддий хавф-хатар деб ҳисоблаймиз».

Ўзбекистонда диний бағрикенглик

Бугун Ўзбекистон диний бағрикенглик ва муроса борасида нафақат МДҲ давлатлари, балки бутун дунёга намуна бўлмоқда. Бу ҳақда дунё миқёсида катта обрў ва нуфузга эга инсонлар ҳам юртимизга зиёратлари вақтида таъкидлаб ўтмоқдалар. Албатта, ҳалқимизга ҳос бу хислат бир зумда пайдо бўлган эмас, балки узоқ тарихий асосларига эга.

IX асрдан бошлаб ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида ислом дини сунна йўналишининг ҳанафий (Имом Аъзам) мазҳаби қарор топди. Ҳанафийлик ўзга динлар ва маҳаллий урф-одатларга нисбатан эркинлик бериш билан бошқа мазҳаблардан ажралиб туради. Бу таълимотни такомилга етказган ватандошларимиз – Абу Мансур Мотуридий, Абульмуъин Насафий ва Бур-

ҳониддин Марғиноний каби алломалар мусулмонлар орасидаги ғоявий тарафкашликка барҳам бериш, ислом динининг «аҳли сунна вал жамоа» йўли барқарор бўлиб қолишига катта ҳисса қўшдилар. Буюк ислом уламолари билан бир қаторда Марказий Осиё ҳукмдорлари ҳам бу йўлда курашдилар. Хаср ўрталарида ислом дунёсида шиа йўналиши (Шимолий Африка, Миср, Суряя, Ҳижозда — фотимиylар, Яманда — зайдийлар ва ҳатто, аббосийлар пойтахти Бағдодда — бувайҳийлар) устунликка эришган бир пайтда Марказий Осиёда тоҳирий, фазнавий ва қораҳоний ҳокимлари «аҳли сунна вал-жамоа» ақидасини қатъият билан ҳимоя қилдилар.

Хусусан, ўз даврининг рамзи бўлган Амир Темур эътиқод ва маънавиятнинг катта аҳамиятини тўғри идрок этган. Шарафиддин Али Яздий Соҳибқиронни ҳақли равишда эътиқоди комил инсон сифатида търифлайди. Энг муҳими, Амир Темур «аҳли сунна вал-жамоа» эътиқодига содик, диний ақидапарастликка қатъий қарши бўлган, ислом динини мутаассиблиқдан холи, эркин тушунган. Унинг комил эътиқоди бошқа динларни рад этиш ҳисобига бўлмаган ва шу жиҳатдан ҳам, у нафақат ўз асли, балки ҳозирги замон кишиси учун ҳам намунадир.

Мустақиллик туфайли ўзлигимизни англаш, маънавий қадриятларимизни тиклаш жараёни кечаётган ҳозирги пайтда умуман динга ва айниқса, ота-боболаримиз дини бўлиб келган исломга муносабат тубдан ўзгарди. Бу соҳадаги ютуқларни санаб ўтиришга ҳожат йўқ. Уларни кўрмаслик мумкин эмас, кўролмаслик мумкиндири, балки. Аммо масаланинг бошқа томонига эътиборни жалб қилиш муҳим. Сиёсий мустақилликка эришган барча ёш давлатларда юз бергани каби мамлакатимизда ҳам таълим йўналиши мазмун-моҳиятининг ўзгариши, давлат тили, анъаналар, миллий маданиятга эътиборнинг ортиши, буларнинг ҳаммаси, диний омил аҳамиятига давлатнинг муносабатини кўрсатади.

Мустақиллик йилларыда куттимаган воқеаларга ҳам дуч келинди. Халқаро терроризм билан уюшиб кетгандиний экстремизм эндилиқда умумбашарий мұаммога айланди. Унинг ечими бир мамлакатнинг құлида әмас, балки халқаро миқёсдаги саъй-ҳаралаттарни талаб қиласы.

Ана шундай мураккаб вазиятда ҳам, Ўзбекистон ҳукумати диний бағрикенглик сиёсатини олиб бормоқда. Республикада ислом билан бир қаторда бошқа конфессиялар ҳам эмин-эркин фаолият күрсатмоқда. Фуқароларга миллати, ирқи, динидан қатын назар, тенг ҳуқуқлар қонун орқали кафолатланган. Буни ді-әримизга очиқ қалб билан келаёттан ҳар бир меҳмон үз күзи билан күрмоқда ва эътироф этмоқда.

Диний қадриятлар ва жамият маънавий хаёти

Узоқ вақт давом этган мағкуравий тазийикқа қарамай, Ўзбекистон халқы авлоддан авлодга

үтиб келган тарихий қадриятлари ва ўзига хос анъаналарини сақлаб қолишиға муваффақ бўлди. Буюк истиқдол эса уларнинг ҳар томонлама ривожи учун кенг имкониятлар очиб берди.

Энг аввало, асрлар давомида умуммиллий қадрият даражасига кўтарилиган диний байрамлар – Рамазон ва Курбон ҳайитларининг Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари (№ 193, 11.04.1991 й.; № 221, 20.06.1991 й.) билан дам олиш куни деб эълон қилингани ва улар оммавий равишда, эмин-эркин нишонлана бошланганини таъкидлаш зарур.

Дин соҳасида оламшумул аҳамият касб этган уламоларнинг меросини ўрганиш, аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган фоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилигани нихоятда муҳим вазифа бўлиб қолди.

Ижтимоий ҳаётни ислоҳ қилиш ва янгилаш жараёнида маънавий қадриятларнинг қудратли қатламлари ҳам очилди. Бунда Ўзбекистон Республикаси Президентининг соҳага оид қатор фармон, қарор ва фармойишлари қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди.

Имом Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро, Имом Термизий, Имом Мотуридий, Бурҳониддин Марғиноний, Абдулхолиқ Фиждувоний, Ҳожа Аҳрор Валий каби мутафаккирларимизнинг юбилейлари ўтказилди. Улкан ва бой маданиятизниг узвий қисми бўлмиш ислом назарияси, тарихи, фалсафаси, ҳукуқшунослиги, маданияти ва ахлоқи масалаларини чукур ўрганиш илмий тадқиқотларда марказий ўрин эгаллай бошлади.

Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсир, мусулмон оламида «муҳаддислар султони» дея улкан шуҳрат қозонган Имом Бухорий бобомиз меросининг гултожи бўлмиш энг ишончли ҳадислар тўплами – «Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ» китобининг 4-жилдда, Шарқ оламида «Бурҳониддин ва милла», яъни «Дин ва миллатнинг ҳужжати» деган юксак унвонга сазовор бўлган Бурҳониддин Марғинонийнинг саккиз асрдирки, мусулмон мамлакатларида энг нуфузли ва мукаммал ҳукуқий манба сифатида эътироф этиб келинаётган «ал-Ҳидоя», Имом Термизийнинг «Сунан ат-Термизий», Абу Лайс Самарқандийнинг «Танбехул-ғоғилин» асарлари нашр этилганини ҳам ана шундай ижобий натижалар сирасига қўшиш мумкин.

Айни пайтда, эски масжид, мақбара ва зиёратгоҳлар таъмирланиб, янгилари бунёд этилди, диний билим юртлари тармоғи кенгайтирилиб, сифат ва савияси тақомиллаштирилганини ҳам алоҳида қайд этиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов Фармонига биноан ташкил этилган Тошкент ислом университети кўп қиррали таълим берувчи, маънавий-маърифий ва илмий марказга айланди. Бу ерда дунёвий ва диний билимларни ҳамда хорижий тил-

ларни пухта ўзлаштирган, маърифий исломни халқ орасида тарғиб эта оладиган мутахассисларни тайёрловчи тизим шаклланди, қиёсий диншунослик ва исломшунослик соҳаларида магистрлик, номзодлик ва докторлик изланишлари олиб борилмоқда.

Университетда давлат ва жамоат ташкилотларининг масъул ходимлари диннинг жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти, дин ниқоби остидаги экстремистлар жаҳолатига қарши маърифий жавоб бериш кўникмалари бўйича билимларини чукурлаштиришлари учун доимий малака ошириш курслари йўлга қўйилди.

Шу нуқтаи назардан қараганда, халқимиз диний ва маънавий қадриятларининг ҳозирги демократик жамият қадриятлари билан уйғунлашиши республиканизмнинг келажакда янада равнақ топиши, жаҳон ҳамжамиятияга қўшилишида муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Таянч тушунчалар

Дунёвийлик ва динийликнинг уйғунлиги, дунёвий ривожланиш йўли, виждон эркинлиги, виждон эркинлиги ҳуқуқининг конституциявий асослари.

Диний ташкилот, диний қадриятлар, жамиятнинг маънавий ҳаёти

Такрорлаш учун саволлар

1. Ўзбекистоннинг дунёвий ривожланиш йўли деганда нима тушунилади?
2. Давлатнинг динга муносабатини белгилаб берувчи асосий тамойилларнинг моҳияти нимада?
3. Виждон эркинлиги ҳуқуқининг конституциявий асослари деганда нима тушунилади?
4. «Дунёвийлик-дахрийлик эмас» тамойилининг ижтимоий аҳамияти нимада?
5. Ўзбекистонда қайси конфессияларга мансуб диний ташкилотлар фаолият кўрсатади?

III боб

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ИСЛОМ: ТАРИХ ВА ЗАМОНАВИЙ ВОҚЕЛИК

Исломгача бўлган даврда динларнинг ривожланиши ва жамият маънавий ҳаётида тутган ўрни

Ўтмишда минтақамиз, жумладан, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида турли ўзига хос диний қарашлар ва унга асосланган урф-одат ва анъаналар мавжуд бўлган. Хусусан, тадқиқотчилар Ўзбекистондаги ибтидоий динлар сифатида фетишизм, тотемизм, анимизм, шаманизм, магия ва сеҳргарлик турларини санаб ўтадилар.

Фетишизм (фр. *fetiche* – «бут», «санам», «тумор», умуман муқаддас буюм) моҳиятан табиатдаги жонсиз нарсаларга сифиниш ҳисобланиб, унга кўра, алоҳида буюмларда кишини ўз мақсадига эриштириш, маълум воқеа-ҳодисаларни ўзгартириш қурдати мавжуд бўлади. Бундай эътиқод шаклини ибтидоий давр инсонининг билимсизлиги билан эмас, балки ўз ҳаётини муайян даражада тартибга солиш, унга маъно-мазмун бағишлиш, оламдаги ўз ўрнини аниқлаш, унга бўлган муносабатини ойдинлаштиришга интилишининг ҳосиласи, деб қараш ўринли бўлади. Бу каби эътиқод щакларини, албатта, жаҳон динларига тенглаштириб бўлмайди. Чунки уларда мазкур динларга хос бўлган ва ҳаётнинг деярли барча ижтимоий-иқтисодий, маънавий-руҳий жиҳатларини қамраб олишга қаратилган тизим йўқ.

Фетишизмнинг унсурлари ҳозирги даврда ҳам халқларнинг урф-одат ва анъаналарида, турли тумор,

кўзмунчоқ ва ҳар хил рамзларга бўлган муносабатида сақланиб қолганки, бундан ўз даврида у кишилар ҳаёти, дунёқараши ва хулқини белгилашда нечоғли мухим аҳамият касб этгани ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

Тотемизм (Шимолий Америкада яшаган Ожиба ҳинду қабиласи тилидан олинган бўлиб, «унинг уруғи» маъносини англатади) моҳиятан «одамнинг ҳайвонот ёки ўсимликнинг муайян турларига қариндошлиқ алокаси бор», деб эътиқод қилишдир. Ушбу эътиқод шаклига кўра, фақат баъзи диний маросимларда руҳонийлар ёхуд қабила бошлиқларигина тотемни ейишлари мумкин бўлганини эътиборга олмаганда, тотем ҳисобланган ҳайвон ёки ўсимликни озуқа сифатида истеъмол қилиниши тақиқланган. Ҳозирда ҳам кўплаб ҳалқларда тотемизмнинг унсурлари сақланиб қолган. Ҳиндарда сигирни муқаддаслаштириш, қирғизларда оқ буғунинг афсонавий баҳт келтирувчи ҳайвон сифатида улуғланиши каби кўришиларда учрайдиган бундай унсурлар бутунги кунда ҳам кишилар дунёқараши, маънавиятида сезиларли ўринни эгаллаб келмоқда.

Анимизм (лотинча «anima» – «руҳ», «жон» маъноларини англатади) руҳларга сифиниш, табиат кучларини илоҳийлаштириш, ҳайвонот, ўсимлик ва жонсиз жисмларда руҳ, онг ва табиий кудрат борлиги ҳақидаги таълимотни илгари сурувчи илк диний қарашлар шаклларидан бири ҳисобланади. Анимизмда табиатнинг қудратли кучларини – осмон ва Ер, Куёш ва Ой, ёмғир ва шамол, момақалдироқ ва чақмоқ кабилар илоҳийлаштирилиб, уларда руҳ мавжуд деб билинган. Айни пайтда, анимизм доирасида рельефнинг айрим алоҳида қисмлари – тоғлар ва дарёлар, адир ва ўрмонлар каби одам эътиборини тортувчи нарса ва жисмларга ҳам илоҳий муносабатда бўлинниб, ҳатто, кўп йиллик дараҳт, каттароқ хар-

санг тош, жарликларга ўхшаш нарсалар ҳам жонли, тафаккурли, сезувчан ва ҳаракат қилувчи, шунингдек, яхшилик ёки ёмонлик келтириши мумкин деб тушунилган. Шундан келиб чиқиб, ҳар қандай воқеа-ҳодисаларга эътибор билан муносабатда бўлинган, қурбонликлар қилинган, руҳлар ҳаққига дуо қилиниб, маросимлар уюштирилган. Анимизм бутунги кунда ҳам кишилар ҳаёти, кундалик хулқи ва фаолиятига ўз таъсирини кўрсатиб келмоқда. Жумладан, ўлганларнинг ҳурматини ўрнига кўйиб, улар ҳақида фақат яхши хотираларни эслаш, ўтганлар руҳи доимо тириклар билан биргалиги, ер, сувдан оқилона фойдаланмасликнинг гуноҳ ҳисобланиши тўғрисидаги тасаввурларнинг илдизлари анимистик қарашларга бориб тақалишини таъкидлаш зарур.

Шаманизм (тунгус тилида «шаман» сўзи – «сехргар» маъносини англатади) реал натижалар олиш учун илоҳий кучларга таъсир этиш мақсадида сехргарлик, афсун, магияга асосланган ҳолда амалга ошириладиган маросимлар, урф-одатлар мажмуи сифатида чиқади. Унда ота-боболарнинг руҳлари билан хаёлан боғланиш асосий амалиёт ҳисобланади.

Ўз вақтида, Марказий Осиёда сехргарлик маросимларини якка ҳолда ёки жамоа бўлиб амалга ошириш амалиёти кенг тарқалган. Афсунгарлик кўзланган мақсадга қараб бирор бир зарар етказиш ниятида қилинадиган ёвуз душманга қарши, масалан, қурол-аслаҳаларни сехрлашда қўлланилган ҳарбий, «иссиқ» ёки «совуқ» қилиш учун ишлатиладиган севги, даволашда ишлатиладиган тиббий афсунгарлик каби шаклларда намоён бўлган. Сехргарликдан ёмғир чақириш ёки шунга ўхшаш ҳолда об-ҳавони ўзgartириш мақсадларида ҳам фойдаланилган. Минтақа халқлари ҳаётида ҳозирда ҳам шаманизм унсурларини учратиш мумкин. Хусусан, кишилар орасида ёвуз ва севги афсунгарлигининг кучига ишонч ҳануз сезиларли таъсирга эгалигини қайд этиш лозим.

Зардуштийлик Марказий Осиёда милоддан аввалги II—I минг йилликларда вужудга келган. У дунёдаги энг қадимий динлардан бири ҳисобланиб, унга мил. ав. XII—VI асрларда Марказий Осиё, Озарбайжон, Эрон ва Кичик Осиё халқлари эътиқод қилғанлар.

Зардуштийлик бошқа барча динларга нисбатан бевосита ва билвосита энг кўп таъсир ўтказган диндир, дейиш мумкин. Зардуштийликда ҳар бир киши устидан илоҳий ҳукм амалга оширилиши, жаннат ва жаҳаннам, қиёмат-қойим, унда тананинг қайта тирилиши, тана ва рух қайта бирлашиб мангу яшashi ҳақидаги таълимотлар мавжуд. Зардуштийлик дини Зардуст номига нисбат берилиб, шартли равишда шундай атаб келинади. Аслида эса, мазкур диннинг муқаддас китоби ҳисобланмиш «Авесто»да у «Маздаясна» дини деб аталган. Бу сўзни «Маздага сифинмоқ» деб таржима қилиш мумкин. «Мазда» сўзи «дониш, дошишманд, оқил» каби маъноларда талқин этилади.

Зардуштийлик шунингдек, «Беҳдин», яъни «Энг яхши дин» деган ном билан ҳам улуғланган. Унинг таълимотига кўра, борлиқ Мазданинг иродаси билан яратилган. «Мазда» сўзи олдига улуғлаш маъносини англатувчи «Ахура» қўшилиб, зардуштийликнинг илоҳиёти – Ахура-Мазда номи пайдо бўлган. Бу – «Жаноб Мазда» ёки «Илоҳ» демакдир.

Зардуштийлик таълимоти Марказий Осиёда ибтидоий даврда мавжуд бўлган табиат кучларини илоҳийлаштирувчи эътиқодларга нисбатан монотеистик таълимот ҳисобланади.

Зардуштийлик негизида оламнинг қарама-қаршиликлар кураши асосига курилиши, яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва қоронғулик, ҳаёт ва ўлим ўртасидаги абадий кураши ҳақидаги ғоялар ётади. Барча яхшиликларни Ахура-Мазда ва барча ёмонликларни Анхрамайнию (ёки Ахриман) ифодалайди.

Зардуштийликда имон фикрлар софлиги, сўзнинг событлиги, амалларнинг инсонийлигига асосланади. Ҳар бир зардуштий кунига беш марта ювиниб, покланиб, Қуёшга қараб, уни олқишлиб сифиниши шарт ҳисобланган.

Зардуштийлик ибодатхоналарида доимий равища олов ёниб турди. Уларда дунёдаги тўрт унсур – сув, олов, ер ва ҳаво улуғланади.

«Авесто» зардуштийликнинг муқаддас китоби ҳисобланади. У «Апастак», «Овисто», «Овусто», «Абисто», «Авасто» каби шаклларда ҳам ишлатиб келинган. «Авесто» Марказий Осиё, Эрон, Озарбайжон халқларининг исломгача даврдаги ижтимоий-иктисодий ҳаёти, олам тўғрисидаги тасаввурлари, урфодатлари, маънавий маданиятини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади.

У бизгача тўлиқ ҳолда етиб келмаган. Авесто ҳақида Абу Райхон Беруний шундай ёзди: «Йилнома китобларида бундай дейилган: подшоҳ Доро ибн Доро хазинасида (Абистонинг) 12 минг қорамол терисига тилло билан битилган бир нусхаси бор эди. Искандар оташхоналарни вайрон қилиб, уларда хизмат этувчиларни ўлдирган вақтда уни куйдириб юборди. Шунинг учун ўша вақтда Абистонинг бешдан уни йўқолиб кетди».

Бизгача етиб келган «Авесто», Берунийнинг ёзишича, аслининг бешдан икки қисми холос. У «Авесто» 30 наск (бўлим) эди, мажусийлар (зардуштийлар) қўлида 12 наск чамаси қолди», – деб ёзган.

VIII асрда Марказий Осиёга ислом дини кириб келиб, кенг тарқалгунига қадар зардуштийлик маҳаллий халқларнинг асосий дини ҳисобланган.

Зардуштийлик ўша даврда Марказий Осиё ҳалқлари маънавий ҳаётида муҳим аҳамият касб этди. У беҳуда қон тўкувчи қурбонликлар, ҳарбий тўқнашувлар, босқинчилик урушларини қоралаб, ўтрок, осо-

йишта ҳаёт кечиришга, меҳнатга, дәхқончилик, чорвачилик билан шуғулланишга чақирди. Шу ўринда зардустийлиқда илгари сўрилган «Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал» қаби ғоялар бутунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганини таъкидлаш зарур.

Буддавийлик Ўзбекистоннинг жанубий худудларида эрамиз бошларида тарқала бошлаган. Унинг Ҳиндистондан Марказий Осиёга кириб келишини одатда кушонларнинг ҳукмронлиги билан боғлайдилар. Император Канишка (I асрнинг охири – II асрнинг бошлари) даврида Кушон подшоҳлиги ушбу диннинг марказларидан бирига айланган. Жумладан, Канишка зарб қилдирган тангаларда бошқа илоҳиятлар билан бир қаторда Будда тасвири ҳам учрайди. Хитойлик Сюань-Цзянь берган хабарга кўра, VII асрнинг бошларида Термизда 10 та буддавийлик хонақоҳи (сангарама) ва мингта роҳиб фаолият олиб борган.

Будданинг ҳаётий айланишлар босқичларини ифодаловчи ҳўқиз, шер, фил, от рамзлари кенг тарқалган (масалан, фил – Ер узра кўтарилган Будда рамзи).

XX асрнинг бошларида Амударёнинг ўнг қирғоғида буддавийликка мансуб кўплаб қимматбаҳо металлар – олтин ёки кумушдан ясалган кўп сонли тангалар, ҳайкалтарошлиқка оид майда тасвиirlар ва бошқа ёдгорликлар топилди.

Шунингдек, Сурхондарё (Қоратепа, Фаёзтепа, Далварзинтепа, Қоровултепа) ва Фарғона водийси (Кува)да топилган Будданинг олтин суви юритилган ҳайкаллари, бронза шамдонлар, турли ҳайкалчалар, хунарманҷчилик буюмлари ва фил суягидан ясалган шахмат доналари ҳам ўша давр ҳаётига хос маданият ва турмуш тарзини акс эттиради.

Хозирда Тошкентдаги Ўзбекистон тарихи музейи залида машҳур Айритом ҳошияларидан моҳирона олинган ва бир пайтлар буддавийлик ибодатхонала-

рини безаб турган меъморий-тасвирий bezak қисми хисобланган нусхалар ҳамда алоҳида бўлакларини томоша қилиш мумкин.

Милоднинг биринчи асрларида Амударё ҳавзасидаги ерларда ҳукмрон дин саналган буддавийлик араблар келишига қадар сақланиб турган ва буддавийроҳиблар катта мавқега эга бўлганлар.

Суфийликдаги айрим тариқатларнинг шаклланишида буддавийликнинг таъсирини кўриш мумкин. Хусусан, ҳаёт мащаққатларига бардошлилик, ўзини қийинчиликларга солиш йўли билан нафсни тарбиялаш, таркидунёчилик каби жиҳатлар буддавийликка ҳам хос жиҳатлардан эди.

Христианлик таълимотининг Марказий Осиё минтақасида тарқалишига унга эътиқод қилган жамоаларнинг Шарқ ва Жанубга ҳаракатлари даврида амалга оширган кенг миссионерлик фаолияти сабаб бўлган. Шарқ давлатларида биринчи юз йилликда ёқ тарқалган христианлик сиёсий сабаблар билан боғлиқ ҳолда бир неча бор ривожланиш ва таназзулга учраш давларини бошдан кечирди.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, Марказий Осиё жанубий чегараларининг яқин ерларида жойлаштан жамоалар бу ерда христианликнинг пайдо бўлишида асосий ўринни эгаллаганлар.

Кўп сонли манбалар нуфузли обрўга эга бўлган, христианликка эътиқод қилган форслар ҳақида мълумот беради. Тадқиқотчиларнинг фикрича, насронийлик Эронда шунчалик кучайганки, ҳатто у зардуштийликнинг ўринини ҳам эгаллаши мумкин эди, аммо араб юришлари бунга ўз таъсирини ўтказди.

VII асрда – патриарх Иешуяб II даврида (628–643) минтақада насроний жамоалари сони кўпайган. Бу даврда Самарқандда митрополия фаолият кўрсата бошлаган бўлса, илк ўрта асрларда (IV–VIII аср) Суғд, Усрушана, Шош, Хоразмда несториан хочлари суратлари, тасвири туширилган тангалар зарб этилган.

Суғдга кўчиб келган ҳасронийлар билан бирга уларнинг урф-одатлари ҳам кириб келган. VI—VII асрларга тааллукли Мисрдаги муқаддас Мина ибодатхонасидаги каби керамикадан ишланган насронийликка хос ҳайкалчанинг Самарқандда топилиши шундан далолат беради.

Жиззах вилоятида винкерд номли насроний аҳолиси яшаган. Бу аҳоли ҳунармандчилик билан ҳам шуфулланган. Фор деворларида Эзгулик, Сара ва Елизаветанинг учрашуви, Исо туғилиши ифодаланган суратларнинг топилиши ҳам ўлкада христианлик ва у билан боғлиқ анъаналарнинг ривож топганидан далолат беради.

Марказий Осиёга арабларнинг кириб келиши христианлик нуфузининг аста-секин камайиши ва ислом динининг кенг қарор топшиига олиб келди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, исломга қадар христианлик вакиллари Марказий Осиёда зиёли ва ҳунармандлардан иборат бўлиб, бу дин минтақа маънавий ҳаётида муҳим ўрин туттан. Марказий Осиёга ислом дини кириб келгунига қадар минтақада монийлик, маздакийлик каби динлар ҳам мавжуд эди.

Монийлик динининг асосчиси Сурайк Патик (216—277) ҳисобланади. Кейинчалик унга Моний — «Рұҳ» лақаби берилган. Унинг арабийлаштирилган номининг тўла шакли X аср араб тарихчиси Ибн ан-Надимнинг «Фиҳрист» китобида Моний ибн Фаттаҳ Бобак ибн Аби Барзом деб зикр этилган.

Монийлик динининг асосини нур ва зулмат ўртасидаги азалий кураш, нурнинг зулмат устидан ғалаба қозонишига ишониш ғояси ташкил этади. Монийлик зардуштийликдаги дуализм — яхшилик билан ёмонлик, нур билан қоронғулик, руҳий олам билан моддийлик орасидаги кураш ва христианликдаги миссия (халоскорнинг келиши) ҳақидаги тълимотларни ўзида мужассам қилган. Моний ўзини

«Само нури элчиси» деб ҳисоблаган ҳамда ўз таълимотида одамларни ўзаро урушмасликка, мол-дунё тўпламасликка даъват этган.

Маздакийликнинг асосчиси Маздак (470–529) бўлиб, бу дин асосида худо олдида ҳар қандай инсон тенг, жамият бойликлари ҳамма учун баробар деган ғоя ётади. Шундан келиб чиқиб, ижтимоий тенгсизлик ёвузлик аломати деб ҳисобланган. Жамият аъзолари ўзаро ёрдам, адолат ва тенгликка чақирилган. Бойликка ружу кўйиш, шахсий манфаатлар учун кураш инкор этилган. Бу дин V аср охирларида Марказий Осиё ва Эрон худудларида ижтимоий тенгсизликни йўқотиш учун кураш сифатидаги ҳаракатга айланган.

499 йили Сосоний подшоҳларидан Кубод I маздакийлар ёрдамида таҳтни эгаллади, натижада маздакийларнинг мавқеи кучайди. Маздакийлар бу мавқедан фойдаланиб, бойларнинг мол-мулкларини талон-тарож қила бошладилар. VI асрнинг 30-йиллари арафасида Кубод I нинг вориси Хусрав маздакийлар ҳаракатини бостириди.

Қайд этилган фикрлар Марказий Осиёга ислом дини кириб келиши арафасида минтақада диннинг турли кўринишлари мавжуд бўлганидан далолат беради. Улар Марказий Осиё худудида исломдан аввалги маънавий-ижтимоий ҳаётни белгиловчи асосий омил бўлган эди. Марказий Осиёнинг исломлашув жараёнидан кейинги даврда ҳам ундан аввалги пайдада мавжуд бўлган эзгулик, инсонпарварлик, бағрикенглик каби хислатлар минтақа аҳолиси орасида сақланиб қолди.

Марказий Осиёда исломнинг тарқалиши

Асрлар мобайнида халқимизнинг юксак маънавият, адолатпарварлик, маърифатсеварлик каби эзгу фазилатлари Шарқ

фалсафаси ва исломған дини таълимоти билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланди. Ислом динининг Марказий Осиёда тарқалиши бевосита арабларнинг бу ўлкага кириб келиши билан боғлиқ. Арабларнинг Марказий Осиёга юришлари 643–644-йилларда бошланган бўлса-да, минтақанинг араб халифалиги таркибиға киритилиши Кутайба ибн Муслим ал-Боҳилий (704–715) даврида амалга оширилди. Араблар босиб олган ерлар «Мовароуннахр» («Дарё ортидаги ер») ва арабларга бўйсунмаган ҳукмдорлар ерлари «Ароди аттурк» («Турклар ерлари») деб аталди. Мазкур икки худудда исломлашув жараёнлари турли хилда кечди.

Абу Муслим (747–755) қўзғолонигача Марказий Осиёда исломдан аввалги давр ҳукмдорлари маҳаллий аҳолини бошқариш ва улардан араблар учун солиқ йиғиш каби вазифаларини бажариш орқали ўз мавқеларини сақлаб турдилар.

Араб ва араб бўлмаган мусулмонларнинг тенг ҳукуқлилиги учун курашнинг бошланиши ҳам айнан шу даврга тўғри келди. Бунда муржийлик ҳаракати етакчи ўринни эгаллади, улар ўлкада араб бўлмаган мусулмонлар ҳақ-ҳукуқларининг араблар томонидан поймол этилишига қарши фаол ҳаракат (820–840-йиллар) олиб бордилар. Хусусан, ал-Хорис ибн Сурайж қўзғолони (734–746) Мовароуннахр аҳолиси тарафидан қизғин қўллаб-куватланди. Мовароуннахрда тарқалган «ислом амалларини бажармаган киши имондан ажралмаслиги» ҳақидаги қарашлар эса ерли аҳолининг исломни қабул қилишини осонлаштириди. Шунингдек, бу таълимот янги шакланаётган ислом жамиятида араб ва ажам (араб бўлмаган) халқларининг тенг ҳукуқлилиги ва миллий-маданий қадриятларининг сақланиб қолишини таъминлашга имкон яратиб берди. Абу Муслим ҳаракати (749 йил) ғалабаси оқибатида бунинг амалда таъминланиши муржийлик ғояларининг сиёсий-ижтимоий соҳадан илоҳиёт фани жабҳасига кўчишига замин яратди.

Ислом илмлари VIII асрда Хурасон орқали Мовароуннаҳрга кириб келган бўлса, IX асрдан бошлаб мазкур илмлар минтақанинг ўзида ривож топа бошлади. Бу даврга келиб, аввал ислом оламида тан олинган олти саҳиҳ ҳадислар тўплами (ас-сиҳоҳ ас-ситта), сўнгра уларнинг қаторига уч тўплам қўшилиб тўққиз китоб (ал-кутуб ат-тисъа) шаклланди. Улардан учтаси мовароуннаҳрлик уламолар – Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Доримийлар томонидан жамланди.

Айнан шу даврдан то мўгуллар босқинигача бўлган даврда Мовароуннаҳрда ислом дини турли сиёсий сабабларга кўра Хурасондан айри ҳолда ривожланди ва ислом ерлик аҳолининг «ўз дини»га айланди.

Мўгуллар босқини барча соҳа каби ислом дини ва илмлари ривожига жиддий салбий таъсир кўрсатди. Ерлик уламолар қирилди, қолганлари узоқ ўлкаларга кетишга мажбур бўлдилар.

Темурийлар сулоласи ва ундан кейинги давр Мовароуннаҳрда тасаввуф йўналишининг ривожланиши билан боғлиқ бўлди.

Чор Россияси ва шўро тузуми ҳукмронлиги вақтида ислом динини халқ ҳётидан узоқлаштиришга ҳаракат қилиш, исломий қадриятлар ва дин уламолари фаолиятининг чекланиши даври бўлди.

Мустақиллик даврида диний қадриятларга эркинлик берилиши исломнинг жамиятдаги ўз ўрнини эгаллашига имкон яратди. Шу билан бирга, яширин ҳолатда ривож топган ва дин ниқобидаги турли мафкураларнинг таъсирида шаклланган қарашларнинг юзага чиқиши содир бўлди.

Тарихий тажриба диний мутаассибликка бепарвонлик билан муносабатда бўлиш ҳам, динни тақиқлаш ҳам салбий оқибатларга олиб келишини кўрсатади. Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки кунларидан бошлаб диннинг жамият маъ-

навий ҳаётидаги ўрқини тўғри белгилаш ва айни пайтда, дин ниқоби остидаги ҳар қандай баразли ҳаракатларнинг олдини олишга қаратилган сиёсатни қатъий ва изчил амалга ошириб келмоқда.

Марказий осиёлик мута- факкирларнинг ислом иимлари ва маданияти ривожида тутган ўрни

Илмий ривожланиш даврини ўтади. Хусусан, IX асрда Марказий Осиёда ҳадис илми гуллаб-яшнади. Юртимиздан етишиб чиққан Имом Бухорий (810–870), Имом Термизий (824–825–892), Имом Доримий (794–869) каби муҳаддислар ислом оламида тан олинган, Қуръони каримдан кейинги ўринда турувчи ҳадис тўпламларини туздилар. Арабистон Яrim оролидан Хуросон орқали кириб келган ислом иимлари Мовароуннахр уламолари томонидан ривожлантирилиб, ўзининг энг юқори чўққисини эгаллади. Имом Бухорий «ал-Жомиъ ас-саҳиҳ», Имом Термизий ва Имом Доримий «Сунан» ҳадис тўпламларини туздилар.

Манбаларни ўрганиш, VIII–XII асрлар мобайнида Мовароуннахрда 3000 дан ортиқ кўзга кўринган муҳаддислар яшаб, фаолият юритганини кўрсатади-ки, бу ҳам мазкур даврда исломий иимлар ривожла-ниш даражаси ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Ҳадисшунослик билан бир қаторда ўлкада фикҳ илми ҳам ривож топди. Абу Ҳанифа илгари сурган ислом хукуқидаги эркинлик тамойиллари ўлкамиздан чиққан Шамсул Аимма Сарахсий (1009–1094), Бурҳониддин Марғиноний (1123–1197) каби уламолар томонидан такомиллаштирилди. Имом Мотуридий (870–944) ва Абу Ҳафс Насафий (1068–1142)

Марказий Осиёга VII асрда кириб келишни бошлаган ислом дини VIII–IX асрларда ўзининг юксак даражадаги

илмий ривожланиш даврини ўтади. Хусусан, IX асрда Марказий Осиёда ҳадис илми гуллаб-яшнади. Юртимиздан етишиб чиққан Имом Бухорий (810–870), Имом Термизий (824–825–892), Имом Доримий (794–869) каби муҳаддислар ислом оламида тан олинган, Қуръони каримдан кейинги ўринда турувчи ҳадис тўпламларини туздилар. Арабистон Яrim оролидан Хуросон орқали кириб келган ислом иимлари Мовароуннахр уламолари томонидан ривожлантирилиб, ўзининг энг юқори чўққисини эгаллади. Имом Бухорий «ал-Жомиъ ас-саҳиҳ», Имом Термизий ва Имом Доримий «Сунан» ҳадис тўпламларини туздилар.

Манбаларни ўрганиш, VIII–XII асрлар мобайнида Мовароуннахрда 3000 дан ортиқ кўзга кўринган муҳаддислар яшаб, фаолият юритганини кўрсатади-ки, бу ҳам мазкур даврда исломий иимлар ривожла-ниш даражаси ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Ҳадисшунослик билан бир қаторда ўлкада фикҳ илми ҳам ривож топди. Абу Ҳанифа илгари сурган ислом хукуқидаги эркинлик тамойиллари ўлкамиздан чиққан Шамсул Аимма Сарахсий (1009–1094), Бурҳониддин Марғиноний (1123–1197) каби уламолар томонидан такомиллаштирилди. Имом Мотуридий (870–944) ва Абу Ҳафс Насафий (1068–1142)

каби олимлар ҳанафий мазҳаби асосчисининг ислом ақидасига оид таълимотларини ривожлантириб, муқаммал ҳолатга келтирдилар.

IX–XI асрлар эса ислом фалсафасининг ривожланиш даври бўлди, дейиш мумкин. Бу соҳада ҳам Марказий осиёлик алломаларнинг хизматлари улкан эканини эътироф этиш зарур. Жумладан, Шарқ-да «Муалими соний» («Иккинчи муаллим») номини олган Абу Наср Форобий (873–950) ўзининг «Фозил одамлар шаҳри» асарида идеал жамият кишиларининг қандай фазилатларга эга бўлиши лозимлиги ҳақидаги ғояларни тизимли асослаб берди. Юнон фалсафасини муқаммал ўрганиб, унга монанд равишда ислом фалсафасини ривожлантирган Абу Али ибн Сино (980–1037) табиий фанлар бўйича ҳам жаҳон илми ҳазинасига ўзининг бебаҳо ҳиссасини кўшди.

Абу Райхон Беруний (973–1048) ўзининг «Қадимги ҳалқлардан қолган ёдгорликлар», «Ҳиндистон», «Минералогия», «Сайдана», «Қонуни Масъудий» каби асарлари орқали ижтимоий-гуманитар фанлар ва табиатшunoslik илмлари ривожини янги, юқорироқ босқичга кўтарди, ўз даврига қадар яшаб ўтган олимларнинг асарларида мавжуд бўлган қимматли маълумотларнинг келажак авлодларга етказилишига хизмат қилди.

Исломдаги йирик йўналишлардан бири бўлган тасаввуф бўйича буюк аждодларимиз томонидан қолдирилган улкан мерос келажак авлодлар учун йўлчи юлдуз вазифасини ўтади ва ўтамоқда. Абдулхолик Фиждувоний (1103–1179), Нажмиддин Кубро (1145–1221), Баҳоуддин Нақшбанд (1318–1389), Хожа Аҳрор Валий (1404–1490) каби суфий авлиёларнинг динийлик ва дунёвийликни уйғун кўриш, ҳалол меҳнат билан кун кечириш, ўз ҳалқи эрки ва озодлиги, Ватани тараққиёти учун фидойиликни тарғиб қилувчи ғоя ва таълимотлари бугунги кунда ҳам улкан

бирлаштирувчилик ва бунёдкорлик сари йўналтирувчи кудратини намойиџи этмоқда.

Турли илм-фан соҳаларининг ўлкамизда тараққий топиши шу минтақамизнинг бой маданий, маънавий, иқтисодий имкониятлар заҳирасига эга бўлганидан, халқимизнинг интеллектуал салоҳиятидан далолат бериши баробарида ислом илмлари ва мусулмон маданияти ривожига юртимиз мутафаккирларининг кўшган ҳиссаси нечоғлик салмоқли бўлганини тасаввур қилиш имконини беради.

**Ҳанафийлик –
мўътадил мазҳаб**

Имом Абу Ҳанифа асос солган Ҳанафий мазҳаби Куфа шаҳри (Ирок)-

да юзага келиб, Мовароуннаҳрнинг энг йирик шаҳарлари бўлмиш Самарқанд ва Бухорода ўз тараққиётининг энг юқори чўққисига эришди. Оз муддат ичида у ислом дунёсининг кўплаб мамлакатларига тарқалди. Мусулмонларнинг катта қисмини ўзига жалб этиб, аҳли сунна вал жамоанинг энг катта ва кенг ёйилган мазҳабига айланди. Бугунги кунда дунёдаги таҳминан 1,5 миллиард мусулмон аҳолининг 92,5 физини суннийлар ташкил этиб, улар мазҳаблар бўйича куйидаги нисбатда бўлинадилар: ҳанафийлар – 47%, шофеъийлар – 27%, моликийлар – 17%, ҳанбалийлар – 7,5%.

Иккинчи ҳижрий аср ўрталарига келиб ўз хукуқий мактаби (ҳанафий мазҳаби)га асос солган Абу Ҳанифа асосан Куръон ва сунната асосланиб ҳукм чиқарган ва ҳеч қачон шу икки асосий манбага таянмасдан, ўзининг шахсий фикрига асосланиб фатво бермаган. У қиёслаш усулини Куръон ва ҳадисларда кўрсатилган умумий қоидалар ва Куръон руҳига мувофиқ ривожлантириди ва фикҳ илмини такомилластириш учун ижодий фойдаланиш йўлларини очиб берди.

Унинг ўзи бу ҳақда шундай деган: «Биринчидан, Куръонга мурожаат қиласман. Керакли хукмни ундан тополмасам, Пайғамбар суннасига ва ул зотдан ишонарли ровийлар орқали ривоят қилинган саҳиҳ асарларга (ҳадисларга) мурожаат этаман. Улардан ҳам тополмасам, саҳобалар сўзларини кўриб чиқиб истаганимни оламан, истамаганимни тарк этаман. Сўнгра саҳобалар сўзларидан бошқаларнинг сўзларига ўтаман. Иброҳим Наҳаъий, Шаъбий, Ҳасан Басрий ва Ибн Сийрин каби мужтаҳидларга келганда, мен ҳам улар каби ижтиҳод қиласман».

Саҳл ибн Музоҳим: «Абу Ҳанифа ҳар доим энг ишончли ривоятларга таянган, одамларнинг ўзаро муносабатларини тўғри йўлга қўйишга уринган. У қиёсга асосланиб иш олиб борарди. Қиёс нокулай бўлганда истеҳсон (энг мақбулини танлаш)га ўтарди. У орқали ҳам муаммо ўз ечимини топмаса, халқ орасида амалда бўлган урф-одатга мурожаат қиласди», — деб таъкидлаган.

Хатиб Бағдодийнинг айтишича, ўргага ташланган масала бўйича саҳоба ва тобеъинлардан ривоят қилинган саҳиҳ ҳадис мавжуд бўлса, Абу Ҳанифа унинг изидан борарди, бўлмагандан қиёс услубини ўринли ишлатарди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Абу Ҳанифа ўз фикҳий услубида:

1. Куръони карим.
2. Сунна.
3. Ижмөъ (саҳобалар томонидан бир овоздан қабул қилинган хукм).
4. Қиёс (арабча таққослаш, бирор бир масалани Куръон ва суннадаги хукм чиқариш услубига таққослаб фатво чиқариш).
5. Истеҳсон (шариат масалаларига қиёсий татбиқ этишда келиб чиқиши мумкин бўлган хуласалардан мусулмонлар жамоаси учун қайси бири яхшироқ, фойдалироқ, маъқулроқ бўлса, ўшани кўллаш).
6. Урф (маҳаллий халқлардаги мавжуд шариатга зид бўлмаган қадрият, анъана ва урф-одатлар)га асосланиб иш юритарди.

Ҳанафий мазҳабига кўпчилик, жумладан, юртимиз мусулмонлари ҳам эргашиб келишининг сабаблари ҳақида гап кетганда қуидагиларни таъкидлаш зарур.

Ушбу мазҳаб ўз моҳияти, таълимоти ва қўллаган услуби билан жамиятда юз бериб турадиган ҳукуқий муаммоларни ҳал этиш имкониятига эга бўлиб, ҳар қандай саволга жавоб топа олади. Бундай имконият шундан келиб чиқадики, ҳанафий мазҳаби янги вужудга келган диний масаланинг ечими Куръон ва ҳадисда мавжуд бўлмаса, қиёс ва унинг энг муҳим тури бўлмиш истеҳсонга таяниб иш олиб боради. Шунингдек, у урф-одатга катта эътибор қаратади. Бундай услубдан фойдаланиш халқ учун ҳаётий муаммоларни шариат қоидаларига асосланиб ечишда беназир қулайликлар яратиб берди.

Ҳанафийлик илмий асосларга таянган мазҳаб сифатида Аббосийлар давлатининг асосий мазҳаби бўлиб келди. Ундан кейин Қораҳонийлар, Фазнавийлар, Салжуқийлар, Хоразмшоҳлар, Темурийлар, Бобурийлар, шунингдек, Усмонлилар империясида асосий мазҳабга айланиши унинг ривожи ва тарқалиши учун катта имкониятларни юзага келтирди. Ушбу давлатларда, айниқса, Аббосийлар, Фазнавийлар, Усмонлилар давлатларида суд тизими ривожланди. Тарихчи олим Ибн Обидин таъкидлашича, улардаги барча қози ва шайхул-исломлар ҳанафий мазҳаби вакиллари бўлганлар. Ёзма манбаларда қайд қилинишича, Абу Ҳанифа шогирдларининг сони 882 тага етади. Унинг тўртта буюк шогирди (Абу Юсуф, Муҳаммад ибн Ҳасан, Зуфар ва Абул Ҳасан)дан ташқари, бошқа шогирдларининг кўпчилиги Мовароуннаҳр, Хурросон ва Эрон худудларида яшаганлар. Улар ушбу мазҳабни ёйиш йўлида катта хизмат кўрсатганлар.

Абу Ҳанифа эркинлик тамойилининг ҳомийси эди, тижорат ва бошқа соҳаларда инсон ҳукуқи ва эркинликларни ҳимоя қилиб келди. Масалан, турмуш

куришда эркак ва аёлга тенг хукуқ берилиб, оқил ва балоғатта етган қыз ва аёлларни ҳеч ким уларнинг розилигисиз никоҳ қилишга мажбурлай олмайди, никоҳ шартномаси Қизнинг валийси (ота, бува, амаки, ака, ука) бўлмаса ҳам унинг ўз сўзи билан боғланади.

Абу Ҳанифа оғир вазиятларда одамлар учун қулай шароит яратиб бериб, қийинчиликларини осон қилишга уринган.

Айтиб ўтилган ва улардан ташқари бошқа кўп қулайликлар ҳанафий мазҳабининг кенг кўламда ёйи-лишига сабаб бўлиб, кун сайин унинг тарафдорлари сонининг ошиб боришига олиб келди.

Марказий Осиё ҳалқларининг ҳанафий мазҳабига эргашишининг сабаби унда маҳаллий урф-одатлар, расм-русумларга катта эътибор қаратилгани билан ҳам боғлиқ. Кўплаб Марказий осиёлик ҳанафий фақиҳлари азалдан анъаналарга бой бўлиб келган ушбу минтақа ҳалқларининг миллий ва маҳаллий удумла-рини шариат қоидаларига мослаштириб, уларга қону-ний тус бериб келдилар. Мазкур ишлар Марказий Осиё ҳалқлари учун мазҳаб вакиллари томонидан яратилган энг муҳим қулайликлар-эди.

Ўрта асрларда Марказий Осиёда тасаввуф илми ривожланишининг ўзига хос ҳусусиятлари

Исломдаги мистик-зоҳидлик ҳаракатининг пайдо бўлиши VIII асрнинг ўрталари – IX аср бошларига тўғри келади. кўлёзма манбаларнинг гувоҳлик беришича, шу даврдан бошлаб Марказий Осиё минтақасининг Бухоро, Самарқанд, Хоразм, Насаф (ҳозирги Қарши) шаҳарларида илк суфий-зоҳидлар фаолият олиб борганлар.

Ислом оламиининг марказида «Қалблар ва фикрлар» илми (Илм ал-қулуб ва-л-хавотир)га асос солган Ҳасан ал-Басрий (642–728) ва унинг издошлари – басралик Рабоҳ ибн Амр, суфий аёл Робия ал-Ада-

вия, Молик ибн Динор (VIII–IX асрлар) каби тасаввуфнинг ilk асосчилари ва намояндалари ҳисобланадилар. Марказий Осиё минтақасидан чиққан, бутун ислом оламида катта обрў қозонган назариётчилардан Бухоро яқинидаги Калобод қишлоғида туғилиб, шу ерда дафн этилган Абу Бакр Аҳмад ибн Исҳоқ ал-Калободийни (ваф. 990 ёки 995 й.) зикр этиш ўринли. У Ҳанафий фақиҳи сифатида ҳам машхур. Унинг ислом оламидаги энг биринчи тасаввуйи асарлардан ҳисобланган «ат-Та‘аруф ли-мазҳаб аҳл ат-тасаввуф» («Тасаввуф аҳли йўналиши билан танишув») номли асари ҳозирга қадар ilk мусулмон тасаввуфи соҳасидаги энциклопедик асар ҳисобланади. Асарда суфийлар қарашлари тизими ва уларнинг амалиётлари анча тўлиқ баён этилган. Айнан шу асарда суфийларнинг бальзи қоидаларини ислом аҳкомлари билан мувофиқлаштиришга ҳаракат қилинади.

Тасаввуф Марказий Осиёда, хусусан, Мовароуннахрда ўзига хос тариқатлар кўринишида XII–XIII аср бошларида ривожланди. Унда ўзининг асл руҳий услуби билан маҳсус марказлар (заввийа, хонақоҳ, рибот) кўринишида мавжуд бўлди. Айни мана шу даврда минтақада энг йирик тариқатлар пайдо бўлди, улар кейинчалик мусулмон оламининг катта қисмига тарқалди. Бу минтақада вужудга келган нақшбандия-мужаддидия каби тариқатлар ҳозирги даврда ҳатто фарбий Европа, Япония ва АҚШда ҳам фаолият юритмоқда.

Ҳозир ҳам кенг ўрганилаётган шундай тариқатлардан бири Кубравиядир. Бундай ном унинг асосчиси Нажмиддин Кубро Аҳмад ибн Умар номидан олинган (1145–1221). У Хива шаҳрида туғилган, диний билимларни ўрганган. У узоқ вақт Миср, Эрон каби мамлакатларга саёҳат қилган ва тасаввуф илми билан яқиндан танишган. Унинг суфий устозларидан энг машҳури Исмо‘ил ал-Кисрийдир (ваф. 1193 й.).

Кубро ватани Хоразмга қайтгач, ўша даврдаги пойтахт Гурганжда ўзининг хонақоҳи ва кейинчалик Кубравия деб ном олган тариқатига асос солади. Нажмиддин Кубро Гурганжни мўтфуллардан ҳимоя қилиш вақтида қўлида курол билан шаҳид бўлган.

Кубравия таълимотининг ақидаси – суннийлик талабларига амал қилишdir. Ушбу маслакнинг назарий асосини коинотнинг «икки босқичли» – кичик олам ва катта оламдан тузилгани ҳақидаги қоида ташкил қиласди. Уларнинг биринчиси «қуи олам»га тегишли бўлса-да, лекин олий борлиқни, яъни катта оламни ўзида акс эттиради. Бу таълимотга кўра, инсон кичик оламнинг асосий қисмини ташкил қиласди ва Аллоҳнинг баъзи сифатларини ўзида акс эттира олади ёхуд олий борлиқ ҳақидаги тасаввурларни қабул қила олади, бироқ уларни ўзида англай оладиган киши бу факат суфий, бевосита шайх кўли остида тасаввуф йўлига эргашган кишидир.

Марказий Осиёда ислом дини таълимоти бағрикенглик тамойиллари асосида ривожланиб борди. Бу ҳолатни тасаввуф тариқатлари ва уларнинг асосчилари илгари сурган ғояларда ҳам кўриш мумкин. Масалан, Кубравия тариқатида «тасаввуф йўлида юриш» қатор мураккаб руҳий-жисмоний машқлардан, қатъий рўза тутиб ва хилватга чекиниб, шайхнинг ихтиёрига тўлиқ бўйсунган ҳолда Аллоҳнинг гўзал исмларига (ал-асма‘ ал-хусна) доимо фикрни жамлашдан иборат бўлган. Бу амалиётларнинг барчаси инсоннинг оғир кунда ҳам ўзини тута билиши, яхши хислатларни ўзида мужассам қилиши, ёмон иллатлардан узоқ бўлиш, умуман олганда, маънавий камолотта эришиши – комил инсонни тарбиялашга қаратилгандир.

Кубравияда бажариладиган амалларга мувофиқ тариқатдаги киши бўйсуниши шарт бўлган 10 қоида ишлаб чиқилган: I. Тавба – дунёвий ҳаёти давомида

ўз «Мен»лигидан халос бўлиш, бу орқали кибру ҳаводан узоклашиш; 2. Зуҳд фи-д-дунйа – дунёдан ва молу мулқдан воз кечиш, солик дунёга ҳирс қўйиш, ортиқча бойликка берилишдан узоклашиш; 3. Таваккул Аллоҳ – барча ишда Аллоҳга таяниш ва дунёвий ишлардан юз ўгириш орқали киши одамлардан таъмагирлик қилишдан воз кечиш, кўнгил хотиржамлигига эришиш; 4. Қаноат фақат тириклик учун етарли нарсаларга қаноатланиш орқали ўзида борини бошқалар билан баҳам кўриш, очкўзликдан халос бўлиш; 5. Узлат – тўғри ва руҳий маънодаги ёлғизлик. Бунда фақаттинг шайх билан мулоқот қилишга рухсат берилган. Киши шу йўл орқали турли йўлдан оздирувчи ғояларга берилишдан чекланган; 6. Мулозамат аз-зикр – Аллоҳ номини доимий равишида ихлос билан ёд этиш (зикр). Бу зикр қалбни поклайди. Аллоҳнинг гўзал исмларини ёд этиш билан инсон щундай хислатлар ўзида ҳам бўлишига интилади; 7. Таважжух илаллоҳ – бутун борлиқ билан то Аллоҳнинг ягоналигини қалб билан ҳис этмагунича Унга юзланиш йўли орқали дунёга кенг назар билан қаращга, оламни борлигича қабул қилишта ўрганиш; 8. Сабр – тасаввуф йўлиниң қийинчиликларини сабр билан адо этиш йўли билан қийинчиликларни матонат билан енгиб ўтиш кўник масига эга бўлиш; 9. Муроқаба – дунёвий истаклардан покланган қалбга мутлақ осойишталик етмагунича ўз-ўзини назорат қилиш; 10. Ридо – барча жисмоний ҳиссиётлардан, ҳатто ўзининг Аллоҳга бўлган севгисидан қаноатланишдан ҳам халос бўлиш. Бундан жисмоний ёки шахсий туйғулар йўқолиб, Аллоҳнинг алоҳида марҳаматига айланади.

Кубравия таълимоти мўғуллар истилосига бардош берган кам сонли таълимотлардан биридир. Қолаверса, Сайф ад-Дин Боҳарзий (вафоти 1363 й.) каби кубравия шайхлари бошқа кўплаб шайхлар қатори

мўғул қабилалари ва ҳукмдорларининг ислом динини қабул қилишларида катта таъсир кўрсатганлар. Кубравиянинг мўғуллардан кейинги тарихи анча мураккаб. Тариқат бир неча мустақил шахобчаларга бўлиниб кетди ва Хурросон, Эроннинг ички минтақалари, Ҳиндистонга, тарқалди.

Мовароуннаҳр ва Хоразмда тариқатнинг алоҳида шайхлари то XVI асрнинг бошларигача ҳукмрон сулолалар вакилларидан муридларга эга бўлган ҳолда фаолият олиб борганлар. Масалан, машхур кубравий шайх Ҳусайн ал-Хоразмийга Шайбонийлар сулоласидан бўлган ҳукмдор Убайдуллоҳ хон мурид бўлган, у ўзининг руҳоний устозига аatab шеърлар битган. Худди шу шайх билан Мирзо Заҳириддин Бобур ҳам руҳоний алоқада бўлган. XIX асрга келиб бу тариқатнинг аҳамияти ва роли ласайиб кетди.

Марказий Осиёда шакланган яна бир машҳур тариқат Ҳожагондир. Унинг асосчиси – шайх Абдулхолик Фиждувоний ўз она қишлоғи Фиждувонда яшаган. Хурросоннинг ilk тасаввуф тариқати бўлган Маломатиянинг ғоялари Фиждувонийга кучли таъсир кўрсатган. Унинг бизгача етиб келган «Васият»ида ўз издошларига қаратилган ўта даражада зоҳидлик, ҳокимиятга интилмаслик, барча дунё неъматларидан, шунингдек, бойлик тўплашдан воз кечиш, Аллоҳнинг иродасига таянган ҳолда (таваккул) доимо Аллоҳни ёд этиш (зикр) ва бошқаларга чакириқлар мавжуд. Фиждувоний ўз шогирдларига таълим берган зикр – Аллоҳнинг номлари ёки «Ла илаҳа иллаллоҳ» калимасини ичда маҳфий (ботин, хафий) эслашни ўзида акс эттирган.

Абдулхолик Фиждувоний томонидан ишлаб чиқилган амалий қоидалар ҳам инсонни баркамоллик сари етаклайди: 1. Хуш дар дам – ўз ишлари ва ҳаракатларида огоҳ ва эҳтиёткор бўлиш, ҳар бир нафасининг Аллоҳни доимий ёд этиб қилинадиган зикрга мос

бўлишини назорат қилиш; 2. Назар бар қадам – ҳар қадамда огоҳ бўлиш. Бундай мажозий тавсия дунё истакларидан холи бўлиш, кўзни ўз оёғига тикиш ва номақбул нарсалардан тийилиш ва доимий сукутда бўлишни таъминлайди. 3. Сафар дар ватан – сўзмасўз «ўз юртида, ватанида сафар қилмоқ». Ушбу тавсия ҳам мажозий маънога эга бўлиб, ёмон сифатлардан яхши сифатлар томон сайд қилмоқни, ёмон йўлбошчидан яххиси томон бўрмоқни англатади. Кейинги давр муаллифлари бу қоидага аниқроқ изоҳ берадилар, яъни ўз ватанида сафар қилмоқ ва ўзи яшаб турган ер урф-одати ва дини, шариатини яхши билмоқ; 4. Хилват дар анжуман – жамиятда ёлғизлик. Бу қоида «солик»дан зоҳирлан кўпчилик билан, ҳалқ ичида, бозорда, одамлар кўп жойларда бўлиш, ботинан эса Аллоҳ ёди билан ёлғиз бўлиш талаб қилинишини ифодалайди. Бошқа тариқатлар, зоҳидлар ва илк Хожагон суфийларида амалиётда бўлган «халват» мана шу «хилват дар анжуман» қоидасидан келиб чиқиб тақиқланган. Нақшбандия тарафдорлари ушбу тамойилга Куръони каримдан асос сифатида Нуҳ пайғамбарнинг ўз қавми орасида юриб уларни ёмон ишлардан қайтаргани ва яхшиликка чақирганини далил қилиб кўрсатадилар (Нуҳ, 24–37); 5. Ёд кард – ёдда тутиш. Суфий бир он бўлса ҳам кўймай, Аллоҳни доимо ёдда тутиши лозим, зеро бу ботиний покланишнинг ягона йўлидир.

Мўгуллар истилосидан кейинги давларда Хожагон бу даражада мушхур бўлмаган, унинг шайхлари ҳам факат Бухоро атрофларидағина фаолият олиб борган. Тариқат шуҳратининг ва кейинчалик жуғрофий таъсир доирасининг анча кенгайиши Бухоро яқинидаги Қасри орифон қишлоғида туғилган Баҳоуддин Нақшбанд (1318–1389) даврида юз берди. Тариқатнинг иккинчи номи – Нақшбандиянинг нисбасидан олинган.

Баҳоуддин Нақшбанд Хожагон қоидаларига асосан тариқатнинг расм-русум амалиёти билан боғлиқ яна учта қоида кўшди. Бу тариқат шайхларининг кўпчилик қисми мусиқали маҳсус рақслар (само‘, рақс)дан узоқ бўлиш ва фақат тинч, ички (хафий) зикр билан шуғулланишни афзал кўрганлар.

Баҳоуддин Нақшбанд «Дил ба-ёр-у, даст ба-кор» – «Қалб – Аллоҳда, қўл – меҳнатда бўлсин» шиорини олға сурди ва асослаб берди.

Нақшбандия йўлининг назарияси, услублари ва амалиётини биринчи бор ёзма шарҳлаш ва тушунтириб бериш Баҳоуддин Нақшбанднинг шогирди Мұхаммад Порсо (ваф. 1419 й.) томонидан бажарилди. Баҳоуддин Нақшбанд ҳаётига оид биринчи батафсил биография ҳам Порсо қаламига мансуб. У бу асарда Баҳоуддин Нақшбанднинг «Хожагон йўли»ни шариат билан мувофиқлаштириш борасидаги меҳнатларини ҳам тасвирлаган.

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор (ваф. 1489 й.) бу йўналишнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий-маърифий мавқеини тубдан ўзгартириб юборди.

У «Қалбни орттирилган бойликка боғламаслик», доимо қалб зикри билан шуғулланишни унутмаслик, шариат ҳукмларига бўйсуниш, хайрия ва эҳсонлар қилиб туриш шарти билан тижоратда иштирок этишлари, мулкдор бўлишлари мумкинлиги фоясини илгари сурди.

Хожа Аҳрор ўзининг янги фояларига ўзи ҳам амал қилган тариқатнинг ижтимоий асосини кенгайтириш воситасида ўзининг, ундан ҳам кўпроқ тариқатнинг обрўсини оширган, бошқача айтганда, тариқатга ҳар қандай дунёвий киши ўзининг кундалик ишлари билан шуғуллангани ҳолда, хоҳ илоҳиётчи олим, савдогар, хунарманд ёки оддий дехқон бўлсин, кириши мумкин бўлган.

Бирок тариқатнинг дунёвий ҳаёт кечирадиган ҳар қандай аъзосига зикр дарслари, қўшимча «нақшбандийлик» амаллари (нофил) ўргатилиган, тариқатнинг ахлоқий меъёрлари, унинг асосий мақсади тушунтирилган. Бундай ёндашув тариқатнинг обрўсини кескин ошириб юборган ва тариқатнинг таъсир доираси ҳамда жуғрофий майдони мисли кўрилмаган даражада кенгайишига сабаб бўлган.

Марказий Осиёда вужудга келган яна бир тариқат – Яссавия бўлиб, унинг асосчиси Хожа Аҳмад Яссавийдир. Баъзи манбаларга кўра, Яссавий Сайрамда, бошқасига кўра, Яssi шаҳрида (ёки унинг атрофидаги) туғилган ва шу шаҳарнинг ўзида вафот этган. Яssi муғуллардан кейинги даврда Туркистон шаҳриноми билан машҳур бўлган.

Унинг қабри устида Амир Темур буйруғи билан улуғвор мақбара барпо этилган бўлиб, бугунги кунга қадар сақланиб келади. Ушбу мақбара ўрта аср меъморчилигининг, қолаверса, Темур ва темурийлар асрининг беназир санъат асари деб баҳоланишга ҳақли.

Аҳмад Яссавийни манбаларда кўпинча «турк шайхлари раиси» («машойих-и турк») деб атайдилар. Буном, одатда, Аҳмад Яссавий томонидан жорий этилган зикр турини – Аллоҳнинг номини ёки маҳсус лафзларни овоз чиқариб айтиладиган жаҳрий зикрни қабул қилган шайхларга берилган.

Аҳмад Яссавий «Ҳикмат»ларида Яссавия тариқати тамойиллари акс этган. XV асрдан бошлаб фаолиятининг асосий минтақалари Сирдарёning қўйи оқими ва Марказий Мовароуннаҳрда бўлган яссавия шайхлари Нақшбандия тариқати билан ракобатлашган ҳолда минтақа тарихида сезиларли ўрин тутадилар.

«Сулук сирлари»ни узатиш анъанаси яссавияда асосан оғзаки бўлган, шунинг учун ҳам уларнинг ада-

биётларида илк таълимоти ва амалиётининг ўзига хос тартибга солинган баёнини учратиш мушкул.

Тариқатда (ва унинг барча шахобчаларида) кўпроқ сақланиб қолган асосий қоида – улар таълимотининг таркидунёчиликка асосланган бўлиб, айнан мана шу қоида уларни XV асрдан бошлаб ижтимоий фоллик тарафдори бўлган нақшбандиядан ажратиб турган. Яссавий камтарликка ва ўзини дунёвий фитналардан сақлашга ургу берив, амалиётда ёлғизлик, жуда кам овқатланиш, руҳий жиҳатдан мутлақо Аллоҳга берилишни афзал кўрган.

Минтақанинг Россия томонидан мустамлака қилинган даврида ҳам суфий гуруҳлари фаол ҳолатда эди. Бу ўринда Андижон вилоятининг жануби-шарқидаги Дукчи Эшон жамоаси фаолияти энг ёрқин мисол бўла олади. Дукчи Эшон жамоаси унинг Мингтепа қишлоғидаги хонақоҳи атрофида тасаввуф тариқатлари ташкилий бирлашмаларининг ўрта асрларда яхши маълум бўлган тажрибаси асосида юзага келган ва ташкилий тизимга эта бўлган. Бундан ташқари, Дукчи Эшон рус мустамлакачиларига қарши Қўзғолон уюштиришда ушбу тариқатлардаги ташкилий тизимларининг муршидга сўзсиз бўйсуниши каби асосий тамойилларидан фойдаланган.

Зикр ижро этиш қоидаларини ўзлаштириш учун аввалги расм-русум анъаналарини сақлаб қолишга ва тасаввуф ҳақидаги энг умумий тушунчаларни беришта у ёки бу шаклда уринган алоҳида шайхлар ва уларнинг фаолиятини истисно этганда совет даврида тасаввуф тариқатларининг яна пайдо бўлиши, айниқса, тўлақонли фаолият кўрсатиши ҳақида сўз бўлиши ҳам мумкин эмас эди.

Мустақиллик даврида тасаввуф тариқатлари ва уларнинг умуминсоний қадриятлари халқининг маънавий меросининг бир қисми деб тан олинди.

Хозирги даврда минтақа халқлари ҳәёти ва кишиларнинг маънавий-ахлоқий қараашлари шаклланишида ислом динининг ўрни ва аҳамияти

бера бошлади. Юзага келаётган янги шароитга диний-фалсафий, хукукий меъёрларнинг XIX аср ярмидан бошланган мослашуви фанда «исломий ислоҳотлар», «ислом модернизми» номлари билан юритилади.

XX асрга келиб дунёда ислом омилиниң таъсири кучайди. Бунга сабаб қилиб, бир томондан, дунёда бу динга эътиқод қилувчиларнинг сони кўпайиб бораётгани, иккинчи томондан, турли расмий ва норасмий исломий ташкилотлар фаолиятининг кучайиши кўрсатилади. Ушбу жараён XIX аср охирларида ислом оламида фаоллашган диний ислоҳотчилик ҳаракатлари билан боғлиқдир. XX аср охири – XXI аср бошида бу ҳаракатлар турли кўринишда давом этди.

XIX асрнинг бошларида Мисрда бошланган мустамлакачиликка қарши ғоявий кураш панарабизм (араб бирлиги) ғоясини келтириб чиқарди. XIX асрнинг иккинчи ярмида эса бу ғоя Жамолиддин ал-Ағфоний (1839–1897) илгари сурган панисломизм ғояси билан алмашди.

XX асрдан бошлаб кўпгина мусулмон мамлакатларида янги тижорат, жиноят ва фуқаролик кодекслари жорий қилинди. Фақат никоҳ, ажralиш, мерос масалалари шаръий йўл билан ҳал қилинар эди. Жумладан, XIX аср охирлари ва XX аср бошларига келиб, Жануби-Шарқий Осиёда, хусусан, Сингапур, Малайзия ва Индонезияда ислом ислоҳотчилик ҳаракатлари жонлана бошлади. Улар, асосан, исломни замонавий фан-техника ютуқларига мос равишда қайта кўриб чиқиши, диний эътиқодга оид асарлар фақат араб ти-

XIX асрнинг дастлабки йилларидан ислом дини тарқалган мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳәётида катта тарихий ўзгаришлар юз

лида эмас, балки маҳаллий тилларда ҳам бўлиши лозимлигига кўпроқ эътиборни қаратдилар.

Республикамиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, XX асрнинг охири диний қадриятларнинг уйғониши, диний маънавиятга қайтиш даври бўлди. 1970–1990-йилларда дунёда юз берган ҳодисалар оммавий ахборот воситаларида «ислом уйғониши», «қайта исломлашиш», «ислом феномени» каби шов-шувли хабарларнинг тарқалишига сабаб бўлди. Жаҳон жамоатчилиги бу жараёнларга катта қизиқиш билан қараш билан бирга диний экстремизм ва фундаментализм каби салбий ҳодисаларни катта хавотир билан кузатди.

Марказий Осиё миңтақасида диний эътиқод билан боғлиқ ҳар қандай муаммо ниҳоятда нозикдир. Чунки бу миңтақада диннинг чукур тарихий илдизлари мавжуд. Муайян кучлар ҳозирги кунда диндан, исломни қайта тиклаш шиоридан фойдаланишга ҳаракат қилмоқдалар.

Сўнгти ўн йилликлар мобайнида дунёда дин омилининг фаоллашуви советлардан кейинги маконда ҳам ўз аксини топди. Маъмурий-буйруқбозлик тизими хукмронлик қилган собиқ шўро тузумида ҳам диний ҳаёт ҳеч қачон тўхтаб қолган эмас. У ўзига хос шаклу шамойил касб этган эди, холос. Бирок, XX аср 80-йилларининг охири – 90-йилларининг бошлари, бир томондан, жамиятда диннинг мавқеи қайта тикланган, иккинчи томондан эса, ана шу асосда можаролар чиқиши учун сабаблар шаклланган давр бўлди.

XX аср охирига келиб социалистик ва капиталистик тузумлар орасидаги рақобат барҳам топганидан сўнг дунёдаги диний ҳолат ҳам ўзгарди. Собиқ совет ҳудудида ташкил топган мустақил давлатларда миллий қадриятларнинг қайтиши билан диний анъаналар ҳам қайта тикланди.

Шу билан бирга, диндан сиёсий мақсадларда фойдаланишга уриниш баъзан мудҳиш ҳолатларнинг юз беришига олиб келди. Бунда ўтган даврдан мерос қолган диндан хабарсизлик мутаассиб гурӯҳларга қўл келди. Ҳозирги кунга келиб минтақада, хусусан, Ўзбекистонда диний-маърифий соҳанинг ривожланиши диний фундаментализм хавфининг олдини олишда муҳим омил бўлиб қолмоқда. Аммо ғаразли кучлар ҳам ўз мақсадларига эришиш йўлида янги-янги услубларни, ҳийла-найрангларни ўйлаб топишлари ҳам табиий. Бу каби салбий ҳолатларнинг пайдо бўлиши ва ривож топишига йўл қўймаслик эса доимий ҳушёрликни талаб этади.

Айни пайтда, бир ҳақиқатни алоҳида қайд этиш лозим. Ота-боболаримиз дини бўлмиш ислом дини ҳар доим одамларни ўз-ўзини идора этишга, яхши хислатларни кўпайтириб, ёмонларидан халос бўлишига чорлаган, оғир синовларга бардош беришга, ёруғ кунларга интилиб яшашга даъват қилган, бир сўз билан айтганда, ҳалқимиз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам маърифат бўлиб келган. Ҳозирда ҳам бу маърифат одамларга маънавий-руҳий куч-қувват бағишлаб, ўзаро меҳроқибатлилик туйғуларининг камол топишига хизмат қилмоқда.

Шундай экан, Ўзбекистон Президенти И.Каримов таъкидлаганлариdek, турли мутаассиб оқим ва ҳаракатларнинг ғаразли мақсад, интилишларидан қатъи назар, диний туйғуга эга бўлган, яхши ишнинг оқибати мукофот бўлишига, ёмонлик эса жазосиз қолмаслигига ишонган кишилардан иборат жамият маънавий-маърифий ҳаёти ва ижтимоий жараёнлар кечишида ислом дини ўзига хос ўринга эга бўлиб қолаверади.

Таянч түшүнчалар

Фетиш, тотем, анима, шаман, дуализм, монийлик.

Сунан, истеңсон, ижмөз, қиёс, ҳанафийлик, мазҳаб.

Тасаввуф, тариқат кубравия, хожагон, нақшбандия, яссавия, бағрикенглик анъаналари.

Такрорлаш учун саволлар

1. Марказий Осиёда исломгача қандай диний тасаввурлар мавжуд бўлган?
2. Марказий осиёлик мутафаккирларнинг ислом илмлари ва маданияти ривожида тутган ўрни ҳақида нима дейиш мумкин?
3. Нима учун ҳанафийликни исломдаги мўтадил мазҳаб дейишади?
4. Ўрта асрларда Марказий Осиёда тасаввуф илmlари ривожининг қандай ўзига хос хусусиятларини ажратиш мумкин?
5. Ҳозирги даврда минтаقا ҳалқлари ҳаётида ислом динининг ўрни ва аҳамияти нималарда кўринади?

IV боб

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ – ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИГА ТАҲДИД

Экстремизмнинг мазмун-моҳияти

«Экстремистик» сўзи «ақл бовар қилмас даражада», «ҳаддан ошиш»

маъноларини билдиради. Жамиятда қабул қилинган қадриятлар ва меъёрларга зид қарашларни илгари суриш, кескин қарашлар ва чораларга мойиллик экстремизмнинг асосий хусусияти ҳисобланади.

Экстремистик ташкилотларга янги аъзоларнинг кўшилиши, кўпинча, динга киритиш, қабул қилишдек шаклу шамойил касб этади ҳамда бир қанча танлов ва синов босқичларини ўз ичита олади. Экстремистик ҳаракатларнинг энг қуи табақаси кўпинча сиёсий тусга эга бўлмаган, майда зўрлик ва жиноятлар содир этадиган унсурлар билан боғлиқ бўлади. Бундай зўрликнинг сиёсийлаштирилиши терроризм томон қўйилган биринчи қадам бўлади. Ўз доирасига янги кимсаларни тортар экан, экстремистик гуруҳ ёки унинг раҳбарияти сўзсиз бўйсунишни ва «иш»га мутаассибона садоқатни талаб қилади. Кейинроқ эса ёлланувчилар «ҳамма нарсани билувчи» ва уларга йўлбошчилик қилувчи сарбонга дуч келадилар.

Ҳозирги даврда энг аввало ахборот чегараларининг барҳам топишида ўзлигини намоён қилаётган глобаллашув шароитида ва бир пайтлар халқаро муносабатлар мазмунини белгилаган икки қарама-қарши куч – социализм ва капитализм ўртасидаги ўзаро курашнинг барҳам топиши натижасида экстремизм

ва ундан ўсиб чиққан терроризм мамлакатлар, минтақалар ва умуман дунё хавфсизлигига асосий таҳдид сифатида биринчи ўринга чиқди. Қўпорувчилик фаолиятининг турли кўринишларини ўз ичига олган инфраструктурани шакллантирган ва ривожлантирган мазкур икки дунёқараш ўртасидаги кураш ҳозирда турли хил кучларни бирлаштирган кўп кутбли дунёнинг мазкур инфраструктурага қарши курашидек шакл-шамойил касб этмоқда.

Бугун экстремизм анахизм ва фашизмнинг архайк шакллари билан қоришмаси ҳисобланган ва омманинг кенг қатламлари билан боғловчи халқа сифатида ислом шиорларидан усталик билан фойдаланадиган, аслида эса халқ билан ҳеч қандай алоқаси йўқлигини моҳирона яшира оладиган ҳолат касб этди. Ўз вақтида, XX асрнинг 70-йилларида, экстремистлар халқ билан биргаликни кўрсатиш ва унинг номидан ҳаракат қилиш учун коммунизм шиорлари остида фаолият юритиши ва шу йўл билан маблағ тўплаши қулайроқ эди. Ўша йилларда Лотин Америкасида экстремистик руҳдаги коммунистпараст тузилмаларнинг жангарилари жамиятда парокандаликни юзага келтириш ва тартибсизлик тўлқинида коммунистларнинг ҳокимиятни қўлга олишига шароит яратишга қаратилган кўплаб террорчилик хуружларини содир этардилар. Бироқ аксарият ҳолларда, улар ҳокимиятни қўлга олиш ниятларига эриша олмадилар ва жамият аъзолари диққатини жалб қилиш мақсадини кўзлаган шов-шувли террорчилик хуружларини амалга ошириш билан қаноатланишга мажбур бўлдилар.

Экстремистик тузилмаларнинг асосий мақсади аслида жамиятни қўркув ва ваҳимада тутиб туриш ва шу йўл билан омма онгида ноиложлик, эртанги кунга ишончсизлик туйғуларини шакллантиришга қаратилган эди. Бу эса ўз навбатида, ижтимоий ҳаётнинг

турли жабҳаларида барқарорликка эришишни ва жамият тараққиётини жиддий қийинлаштирас эди.

Бугунги кунда коммунистик шиорлар унчалик ҳам машхур эмас, экстремистик тузилмаларни «қизил ранги» учун йирик маблағлар билан қўллаб-кувватлаган СССР ҳам йўқ. Ўз навбатида, АҚШ ва унинг шерикларига ҳам, шунга ўхшашиб тузилмаларни қўллаб-кувватлашиб учун йирик маблағларни совуришига ҳеч қандай зарурат қолмади. Бироқ янги шароитда ҳар хил турдаги бузғунчилик, бекарорликни келтириб чиқаришга қаратилган воситалар бугун ҳам ана шу мақсадларга аксарият ҳолларда ислом шиорлари остида йўналтирилаяпти, холос.

Шу билан биргаликда, баъзи ҳолатларда маълум бир экстремистик ташкилотлар ва алоҳида давлатларнинг стратегик ҳамда тактик мақсадлари ўзаро бир-бирига мос келганида, ўша давлатлар экстремистик ташкилотларга “ҳомий”лик қилиши ва бекарорликдан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга уринишлари мумкин.

Диний экстремизм: тарих ва замонавий вокелик

Мутахассислар католик черковининг эркин фикр юритувчи, хукмрон феодал-католик черкови ақидаларини рад этувчи кишилар – папа ҳокимияти душманларини таъқиб қилиш учун XIII асрда тузилган ва минглаб одамларнинг қурбон бўлишига олиб келган инквизиция фаолиятини ҳам экстремизмнинг ўзига хос кўриниши сифатида баҳолайдилар. Шундай экан, экстремизмни фақат муайян дин билан боғлаш мутлақо асоссизdir. Хусусан, ислом дини, турмуш тарзи ва қадриятлар мажмуи сифатида ҳеч қачон экстремистик тузилмаларнинг гўёки, дин ва мусулмон

Экстремистик қарашларни барча диний таълимотлар доирасида учратиш мумкин. Масалан,

жамоаси равнақи йўлида амалга ошираётган террорчилик хуружларининг асосий сабаби сифатида қаралиши мумкин эмас.

Ислом шиорларидан танлаб фойдаланадиган, диннинг асл моҳиятини бузиб талқин қиласидиган экстремистик тузилмалар худди юқоридаги каби кенг ҳалқ оммаси билан узвий бирлик мавжудлигини кўрсатиш, аслида эса жамиятда тартибсизлик ва парокандаликни юзага келтириш учун маблағ йиғиш, асосий таҳдид манбаи сифатида одамлар онгу шуурини эгаллаш, жамиятда бекарорлик келтириб чиқариш орқали ҳокимиятга эришишдек эҳтиёжларини қондириш мақсадини кўзлади.

Шуниси диққатга сазоворки, экстремистик рухдаги тузилмаларнинг ҳеч бири бирор бир шаклда ўзлари жар солаётган, ўзлари «интилаётган» жамият қурилиши моделини таклиф этолмайди.

Коммунизм, халифалик – «умумий фаровонлик ва соғлом мутаносиблик жамияти» олий мақсад деб кўрсатилган ҳолда, қўркув ва бузғунчилик уларга эришиш йўли сифатида таклиф этилади. Бу эса бир вақтлар машҳур бўлган, Россия ва Европада узоқ йиллар давомида бузғунчилик йўлида террорчилик усулларини қўллаб келган тузилмалар фаолиятини озиқлантириб келган анархизм ғоялари билан ҳамоҳанглик касб этади.

Хозирги даврда кўплаб экстремистик уюшмалар ва ақидапараастлар турли динлар, шу жумладан, христианлик, ислом, яхудийлик динлари таълимотидан фойдаланмоқдалар. Шу билан бирга, диний риторика уларга кўзда тутилаётган жамиятнинг аниқ шаклу шамойилини тақдим этмаган ҳолда (бу улар учун худди анархистлар каби унчалик аҳамиятга эга эмас) хаёлий жамият ҳақидаги тасаввурлардан фойдаланиш имконини беради. Бунда энг муҳими тартибсизлик ва бекарорликни келтириб чиқаришдир. Унга эри-

шиш эса, ўзига хос энг умумий мақсадни ташкил этади, дейиш мумкин.

Ноқонуний қурол-яроғ савдоси ва наркобизнес ҳисобидан катта маблағлар түпданаёттан, мусулмон дүнёсида шакланган ўзига хослик туфайли юзага келган вазиятда исломни шиор қилиб олган экстремизм ва терроризм хавфсизликка асосий таҳдид сифатида биринчи ўринга чиқди.

Шуни ҳам тан олиш керакки, оммавий ахборот воситаларининг ривожи ва ахборот омили таъсирининг кучайиши бутунги кунда экстремизм ва терроризмнинг ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайдиган даражада кўзга ташланадиган ижтимоий ҳодисага айланишига олиб келди. Хусусан, наркобизнесдан келадиган фойдага ва сохта инқилобийликни қўллаб-куватлашга қаратилган социалистик тузум ёрдамига таяниб, XX асрнинг 70-йиларида лотин-америқалик экстремистлар кўплаб террорчилик ҳаракатларини содир этган бўлсалар ҳам, оммавий ахборот воситаларининг ўша пайтдаги ривожланганлик даражаси уларга глобал миқёсга чиқиш имконини бермаган эди. Бундай вазиятда Лотин Америкаси экстремизми мінтақавий даражадан ташқарига чиқа олмаган.

Экстремизм ва терроризм оммавий ахборот воситалари орқали ёритилмас экан, кўзланган «самарани» бермайди. Шу маънода улар ўзаро боғлиқдир. Террорчилик хуружи оммавий ахборот воситаларида қанчалик кенг ёритилса, ушбу ҳаракатни содир этишдан кутиладиган натижа шунчалик бевосита ва юқори бўлади. Бу эса у ёки бу ҳаракатни ўтказишдан кўзланадиган асосий мақсад ҳисобланади. Ахборот майдони ривожланиб, тобора тўйиниб бораётган, аммо уни ётказишда ҳам мазмунан, ҳам шаклан, ўзибўларчилик устуворлик қилаётган ҳозирги даврда ОАВ экстремизм ва терроризм қўлидаги кучли қуролга

айланиб қолмоқда. Тұғри, ОАВ үз ҳолиңа террорчик қызыннан «самарадорлигини» анлаган ҳолда ташкил этадиган тизим ҳисобланмайды. Аммо акса-рият ҳолларда бунга күмаклашмокда, дейиш мүмкін.

Шуны таъкидлаш лозимки, тарихий, диний ва миллий хусусиятлар ақолининг кенг қатламлари билан мулоқот тили ва ундағы үзиге хос ургуларни танлашда мұхим үринни әгалдайты. Табиийки, ҳозирги даврда Марказий Осиё минтақасыда коммунистик ёки насронийлик әмас, балки айнан ислом шиорларидан фойдаланилади.

Марказий Осиё минтақасы үз тарихида ислом ривожига ҳеч қандай ақидапарастлик ва жангарилик унсурларини олиб кирмаган. Аксинча, минтақада ислом дини ёйилған вақтдан то бугунғи күнгача инсонпарварлық ва бағрикенглик аңынаси устувор бўлиб келмоқда. Ўрта асрларда Араб Шарқида айрим суфий бирлашмалари жанговарлыкни намоён қилған ҳамда инквизиция ва жазолаш тузилмалари вазифаларини бажарған вақтда ҳам Марказий Осиё суфийлигидаги инсонга муҳаббат ва бағрикенглик тарғиб қилинар эди.

Айни пайтда, барча даврларда у ёки бу этник гурухга мансублик боғловчи (бирлаштирувчи) омил сифатида муайян вазифани бажаргани учун ҳам Марказий Осиёда қарор топған ислом дини миллийликдан холи әмаслигини намоён этганини таъкидлаш зарур. Шунинг учун ҳам, XX асрнинг бошларидаги араб модернистларидан фарқли равишда жадидлар ундан йироқлашиб, үз кучларини биринчи навбатда ҳам диний, ҳам миллий онгни үстиришта сарфлаган эдилар.

Ўрта асрларда Марказий Осиёдаги диний бағрикенглик, инсонпарварлық майллари, фан ва санъатнинг ривожланиши Араб Шарқида қаршиликни келтириб чиқарди. Натижада XIII—XIV асрларда бугунғи

кунда тузилмаларини шакллантираётган экстремистлар ғоявий жиҳатдан таянаётган ақидапараст салафийлик оқими юзага келди.

Ибн Таймийя бошчилитидаги салафийлар Марказий Осиё мутафаккир, олим ва уламоларини «ислом моҳиятини сохталашибтириш»да айблаб, халифаликни идеаллашибтиришга асосланган қарашлар тизимини ишлаб чиқдилар ва жиҳодни унга эришишнинг асосий воситаси сифатида эълон қилиб, ўз ғояларига жанговарлик тусини бердилар. Шундай қилиб, салафийлик ҳокимият учун курашнинг маҳсули эди. Шутариқа, XVIII асрнинг биринчи ярмида Муҳаммад Абдул Ваҳҳоб салафийлик асосида Арабистон ярим оролида ҳокимият учун кураш олиб боришга мослашибтирилган ваҳҳобийлик таълимотини яратди.

Янги давр Араб Шарқидаги мутаассиб оқимлар дастлаб салафийлик ва ваҳҳобийликка асосланган бўлсалар-да, кейинроқ улардан ҳам илгарила бетдилар. Бу тузилмаларнинг ғоявий дастури «ихвонийлик» ва «жиҳод»га асосланган бўлиб, кўп сонли жангарилик уюшмаларига ғоявий озуқа бериб келмоқда.

1928 йилда Мисрнинг Исмоилия шаҳридаги мактабда мударрислик қилган, суфийликнинг хасафия мактабига мансуб бўлган Ҳасан Абдураҳмон ал-Банно мусулмон оламини тозалаш ва мусулмон аҳоли яшайдиган мамлакатлар ҳудудида ислом давлатини қуришдек вазифаларни ўз олдига кўйган «Мусулмон биродарлар» уюшмасини тузди. Барча мусулмон ва номусулмон ҳукуматларга қарши жиҳод — ялпи уруш эълон қилиш ушбу мақсадга эришиш йўли сифатида белгиланган эди. Ал-Банно ўзининг «Фаннул-мавт» («Ўлим санъати») китобида мавжуд ҳукуматларни йўқ қилишга эришиш йўлларини асослаб берди ва илк марта ўзини ўзи қурбон қилиш шаклида жангарилик амалиётини тайёрлаш ва амалга ошириш билан боғлиқ фаолиятни оқлаб фатво берди.

Ҳаракатнинг юзага келиш шарт-шароитлари, тарихий вазият ва ўша даврда Мисрдаги сиёсий кучларнинг нисбатини ўрганиш кўплаб тадқиқотчиларга унга моҳиятган терроризмга асосланган, троцкийча узлуксиз инқилоб ғоясига амал қилган Коминтерннинг барқарор таъсири бўлганини қайд этиш имконини берган эди. Мусулмон Шарқида коммунист-параст гуруҳларни шакллантириш учун шароитнинг етарли эмаслиги Коминтерн фаолларининг террор услубларини тарфидан қилиш, уни экспорт қилиш ва исломий ташкилотларни ўзларининг сиёсий кураш усуллари билан куроллантириш орқали жамиятни бекарорлаштиришдек вазифани ҳал қилишга интилишларига йўл очди. Улар бу йўлда муайян муваффақиятга эришдилар ҳам.

Бундан ташқари, фашистлар Германияси эмиссарлари фаоллиги билан боғлиқ қизиқарли маълумотлар ҳам мавжуд. 1940 йилда Ҳасан ал-Банно «Мусулмон биродарлар»нинг асосий вазифаси террорчилик ҳужумлари уюштириш бўлган «махфий аппарат»ни тузади. Шуниси эътиборга моликки, у томонидан уюштирилган айрим жанговар операциялар фашистлар ҳомийлик қилган «Маср ал-Фатот» ташкилоти ёрдамида амалга оширилган. Шу йилларда «Мусулмон биродарлар»нинг Суриядаги бўлинмаси ҳам жангариларнинг шунга ўхшаш тизимини яратди. Уларнинг Сурияда ўтказган жанговар амалиётлари эса фашистлар ҳомийлик қилган Антуан Сааде бошлигидаги Сурия Миллатчилик партияси жангарилари томонидан кўллаб-куватланган.

150 киши атрофида бўлган «махфий аппарат»даги жангарилар бешликларга бўлинган ҳолда маҳсус тайёргарликдан ўтганлар. Тайёргарлик жараёнида жангариларнинг иродасини Олий нозирга бутунлай бўйсундириш, шу орқали уларни ал-Баннонинг «Фаннул-мавт» китобида тушунтирилган усулларда ўзини

қурбон қилишга тайёрлаганлар. Ал-Баннонинг юз йиллар давомида яширин фаолият кўрсатиш ва маънавий раҳбар иродасига сўзсиз бўйсуниш тизимларини ишлаб чиқкан суфийликнинг хасафия мактабига мансуб эканини ёдга оладиган бўлсак, бундай технология қаердан ўзлаштирилгани ойдинлашади.

Амалиёт шуни кўрсатадики, жангарилар асосан ўз фикрида собит бўлмаган, қатъиятсиз кишилардан тайёрланадилар. Чунки бундай шахслар ўзининг кимлигини кўрсатиш учун кескин, оқибати пухта ўйланмаган қарорлар қабул қилишга мойил бўладилар.

Шундай қилиб, ислом байроби остида фаолият кўрсатаётган замонавий экстремизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланишини тарихнинг муайян даврида устувор бўлган кўплаб омиллар, турли жараёнларнинг ўзаро таъсирашувининг натижаси деб тушуниш мумкин.

Турли салбий жараёнларнинг омухталашуви ислом риторикаси билан қўшилган ҳолда кейинчалик икки система ўртасидаги курашда умумий бекарорлаштирувчи восита сифатида қўл келди. Уларнинг ҳар бири ўз мақсад ва манфаатларидан келиб чиқиб уни молиялаштиришга, керакли йўналишга солишга ҳаракат қилиб келди. «Мусулмон биродарлар» ўз ташкилотларини ривожлантириш учун Британия хукуматидан маблағлар олиб тургани тарихдан маълум. Бу вақтда британияликлар улардан араб давлатлари сиёсий саҳнида фаолият юритаётган бошқа кучларга қарама-қарши куч сифатида фойдаланишга интилар эди. Бироқ шунга ўхшаш ҳолатларда бўлганидек «биродарлар» бу маблағлардан террорчилик хуружларини амалга оширишда, жумладан, британиялик фуқароларнинг ўзларига ҳам хужумлар уюштиришда фойдаланганлар.

Кейинчалик «биродарлик» асосида кўплаб экстремистик ва террорчилик уюшмалари вужудга келди.

Дастлабки ақидапарастлар Ҳасан ал-Банно, Муста-фо ас-Сибий ўрнига келган Сайд Қутб, Мұхаммад Ғаззолий, Умар ат-Тилмисани, Салоҳиддин Ашма-вий, Али Баёнуний каби шахслар ушбу тузилмалар-нинг фаолияти янада агрессивроқ бўлишига ўз хис-саларини қўшдилар.

Дунё бўйича фаолият олиб бораётган бундай қудратли ташкилотлардан мунтазам равища кичик тер-рорчи уюшмалар пайдо бўлиб туради. XX асрнинг 70- ! йиллари бошидан мусулмон оламида «Жунуллоҳ», «Жиҳод», «ал-Жиҳод ал-исломий», «Шабаб-Мұхаммад», «Ал-такfir вал-ҳижра» ва бошқа ташкилотлар ; фаолият олиб борди. Уларнинг кўпчилиги ҳозир ҳам бор бўлса-да, бугун юқорида қайд этилган ташкилот-лар аъзоларининг энг фаол қисмини ўзида тўплаган ва халқаро тармоқ сифатида фаолият юритаётган «ал-Қоида»нинг бир қисми сифатида иш олиб бормоқда.

Лекин янги шароитда «ал-Қоида» мухим бир ху-сусиятга эга, яъни у экстремистик ташкилотларни молиялаштириш ва ривожлантириш билан шуғулла-надиган жангарилар ва экстремистларнинг хизматлари бозори сифатида таркиб топди.

Ушбу ташкилот «ал-Қоида» етакчиларининг кам-кўстсиз яшаши, қўпорувчилик операцияларини амал-га оширувчи улкан машинанинг доимий фаолият кўрсатишини таъминлаш учун наркобизнес, киднеппинг (товон олиш мақсадида кишиларни гаровга олиш), бой мусулмон оиласаридан қўрқитиш орқа-ли пул ундириш ва бошқа қўплаб манбалар ҳисоби-га молиявий маблағлар йигади.

Шу ўринда жангарилар хизмат бозорида касбий маҳоратга эга мутахассисларнинг пайдо бўлиши XX асрнинг 90-йилларида терроризмнинг беқиёс дара-жада авж олишига замин яратганини таъкидлаш за-рур. Гап шундаки, совуқ уруш тугаши билан малака-ли мутахассисларнинг бир қисми ўз давлатларида ишсиз ва эътиборсиз қолдилар. Бу уларни катта маб-лағларга эга эксперт ва ёлланма жангчилар бозорига етаклаб келди. Уларнинг саъй-ҳаракатлари билан ги-ёхванд моддалар савдоси янги даражага кўтарилиди-ки, бу ўз навбатида террорчилик хуружларининг фа-оллашувига олиб келди.

Юқорида таъкидланганидек, ҳозирда шундай ҳолат юзага келди, терроризмга қарши турган кучлар ўз вақтида икки қутбга мансуб мамлакатлар узоқ йил-лар давомида яратган улкан аждаҳо билан кураш-моқдалар. Жангариларни ёлловчи кишилар шаклу шамойили номаълум халифалик (ёки коммунизм)ни қуриш йўлида ўзини ўзи қурбон қилиб, қўпорувчи-ликларни амалга ошираётган кишилар онгини эгал-лаган ғояларга мутлақо бефарқдирлар. Ёлловчи эксперталар ҳеч қачон жанговар ҳаракатларда шахсан иштирок этиб, ўзларини қурбон қилмайдилар. Ҳар

доим сояда қолган ҳолда, улар террорчилликни наркобизнес билан қўшиб, амалга ошириладиган ҳаракатлар кўлами ва терроризмни тайёрлайдиган тармоқларни жиддий кенгайтиришга эришдилар. Улар мавжуд экстремистик тузилмалардан мазкур соҳадаги хизматлар бозорини ривожлантиришда ҳам усталик билан фойдаланмоқдалар. Бу бозор эса, уларнинг хизматларига доимий талабни юзага келтирадиган, баъзан «ал-Қоида» ва унинг тузилмаларини ҳам хоҳлаган мақомга соладиган асосий бузғунчи бўғин сифатида чиқмоқда.

Марказий Осиёдаги экстремистик оқимлар XX асрнинг 70-йиллари охири 80-йиллари бошларида хорижий экстремистик марказлар, айниқса, араб экстремистик ташкилотлари саъй-ҳаракатлари билан шакллана бошлаган эди. Уларнинг асосий нияти собиқ СССРнинг мусулмон аҳоли яшайдиган республикаларини ўз мақсад-интилишлари доирасига тортишдан иборат эди. Бундай мақсад, яъни сохта инқилобни экспорт қилиш гояси ўша асрнинг 30-йилларида Ҳасан ал-Банно томонидан баён этилган эди. Натижада Марказий Осиё республикаларида хориждан келаётган молиявий ёрдам ҳисобига жангари сифатида фойдаланиладиган шахсларни танлаш ва тайёрлаш билан шуғулланадиган тизимни яратган гуруҳлар пайдо бўлди.

Уни яратиш чоғида чет эллик йўриқчилар раҳбарлиги ва маҳаллий кучлар иштироқида минтақада бекарорликни келтириб чиқариш орқали Марказий Осиёни жангарилар тайёрловчи, катта маблағлар келтирадиган наркотик моддалар ишлаб чиқариш йўлга қуйилган жойга айлантиришдек мақсад кўзланган эди.

Марказий Осиё республикалари мустақилликка эришган 1990 йилларнинг бошларида бу гуруҳлар фаоллашиб кетдилар. Хусусан «Ислом лашкарла-

ри», «Тавба», «Адолат» гурухлари Фарғона водийсида бекарор ҳолатни юзага келтириш учун ҳаракат қилдилар.

Бироқ Ўзбекистон давлатининг қатъий қаршилиги, ички ва ташқи сиёсатдаги изчиллик, ҳалқнинг мустақилликни мустаҳкамлаш йўлидаги ҳаракатларни кўллаб-кувватлаши, ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида олиб борилаётган ислоҳотлар экстремистларнинг саъй-ҳаракатларини йўқقا чиқарди. Экстремистларнинг бир қисми Ўзбекистон худудидан чиқиб, аввал Тожикистон, кейин эса Афғонистондаги жангарилар сафига қўшилиб кетдилар.

Марказий Осиёдаги гурухлар асосида юзага келган ва ўзини «Ўзбекистон ислом ҳаракати» деб номлаган тузилма 1990 йилларнинг ўрталарига келиб, анча бақувват бўлиб қолган «ал-Қоида» таркибиغا кирди. Аксилтеррор коалицияси томонидан Афғонистонда ўtkазилган амалиётлар вақтида уларнинг асосий қисми йўқ қилинди.

Хозирда бу тузilmанинг қолдиқлари Покистон билан Афғонистон ўртасидаги чегарадош худудларда тўпланиб, «ал-Қоида» ва унинг тарафдорлари ёрдамидан фойдаланиш имкониятига эга бўлиш учун Ўзбекистондаги ҳизбут таҳрирчилар билан алоқаларни тиклаш, ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ва шу йўл билан яна фаоллашаётганликларини кўrsatiшга ҳаракат қилмоқда.

Терроризм тушунчаси

Терроризм – жамиятда бекарорлик келтириб чиқариш, аҳолининг кенг қатламларида ваҳима ва кўрқув уйғотишга қаратилган сиёсий курашнинг ўзига хос усулидир. У яширин (конспиратив) руҳдаги ташкилотлар томонидан бекарорлик келтириб чиқариш орқали давлат ҳокимиятини эгаллаш мақсадида кўлланилади. Террорчи уюшмалар оммавий

Терроризм – жамиятда бекарорлик келтириб

бўла олмагани учун ҳам кўп ҳолларда аҳолининг кенг қатламлари номидан ҳаракат қилиш таассуротини уйғотиш мақсадида диний шиорлардан никоб сифатида фойдаланадилар.

Терроризмнинг энг асосий хусусиятларидан бири бундай ҳаракат тарафдорларининг «зўрлик давлатни қулатувчи ва ҳокимиятга эришишни осонлаштирувчи парокандаликка олиб келади», деган ғояга асосланиб ҳаракат қилишларида яққол кўринади. Терроризмнинг яна бир хусусияти ҳеч қандай уруш бўлмаётган, тинчлик ҳукмронлик қилаётган, жамиятда демократик институтлар фаолият кўрсатаётган бир шароитда муқобил усулларни атайин инкор этган ҳолда, сиёсий масалаларни зўрлик йўли билан ҳал қилишга интилишда кўринади. Бундай сиёсий масалалар ўз навбатида худудий, этник, диний ёки бошқа шаклу шамойил касб этиши мумкин. Маълумотларга кўра, 2000–2006-йиллар орасида дунёning 112 мамлакатида 14 минг 934 та террорчилик амалиёти содир этилган. Уларнинг мутлақ кўпчилиги Ер юзининг турли минтақаларида жойлашган, ўзига хос этник, диний ёки бошқа шаклдаги муаммолар мавжудлиги билан ажralиб турадиган Ироқ (4606), Иорданинг фарбий қирғози (1927), Колумбия (1135), Испания (732), Таиланд (619), Афғонистон (591), Хиндистон (509), Покистон (504), Туркия (477), Исломия (463), Франция (446), Непал (379), Россия (284), Греция (230), Филиппин (213), Индонезия (197), Шри-Ланка (131), Италия (125) ва Бангладеш (111) ҳудудларида амалга оширилгани ҳам шундай хулоса чиқариш имконини беради.

Америкалик мутахассис Б.Женкинс терроризмни энг аввало, қурбонлардан кўра гувоҳларга қаратилган ва ваҳима уйғотишга йўналтирилган зўрлик, деб баҳолайди. Бошқа бир америкалик сиёsatшунос Ж.Ложнинг таърифига кўра, терроризм бевосита қур-

бонлардан кўра кўпроқ одамлар фикрига таъсир ўтказиши учун қилинадиган таҳдид ёки куч ишлатишдир.

Бу таъриф ва баҳоларда терроризмнинг ниҳоятда муҳим бир хусусияти — унинг муайян сиёсий мақсад ёки амалий натижаларга эмас, балки у ёки бу хуруж натижасида одамлар орасида, ижтимоий фикрда юзага келадиган хавотирли акс-садо, шов-шувга эришишга қаратилгани таъкидланган. Худди шу маънода, алоҳида олинган ҳар бир террорчилик хуружининг мақсади экстремистларнинг давлат тўнтаришини амалга ошириш, фуқаролар урушини келтириб чиқаришдек сиёсий вазифалар билан бир-бирига мос келавермаслиги олдиндан маълум. Кейинчалик, амалда, бу номувофиқлий террорчилар жарсолаётган мақсадлар билан улар эришаётган натижалар ўртасидаги зиддиятга айланади.

Бугунги кунда террорчилик услублари анча кенгайганини таъкидлаш зарур. 1970-йилларда бирор шахс ёки сиёсий арбобга қарши уюштирилган террор амалиёти кўпроқ учраган бўлса, ҳозирда жамоат жойларида, самолёт, автобус, поездларда портлашларни содир этиш орқали кўплаб тасодифий кишиларнинг қурбон бўлишига олиб келадиган қўпорувчиликни амалга оширишга эътибор берилмоқда. Экспертларнинг фикрича, бундай ҳаракатлар биринчи навбатда нобуд бўлганлардан кўра, унинг гувоҳларига қаратилгандир.

Шунинг учун ҳам, ОАВ террорчиларнинг ўз мақсадларига эришишларида асосий қуролга айланиб бормоқда. Киднеппинг ёки гаровга олиш ҳам моҳиятан ўзгариб бормоқда. Авваллари гаровга олишдан мақсад пул ундириш бўлган бўлса, ҳозирда террорчилар асосан халқаро муносабатлар соҳасида ва мамлакатда беқарорликни келтириб чиқаришга мўлжаллаган сиёсий мақсадларига эришишни кўзлайдилар. Шу билан бирга, бу жараённинг ОАВ орқали кенг

ёритилиши ва омма онгига хавотирли акс-садо беришига эришиш орқали гуруҳнинг жамият олдида танилиши ҳам ҳисобга олинади. Бундай ҳаракат замирида, аслида террорчиларнинг ожизлиги намоён бўлишини кўриш мумкин. Чунки жамиятда овоза бўлишга интилиш, одамларда қўрқув ҳиссини уйғотиш йўли билан ташкилот ўзининг бош мақсадига эришмоқчи бўлади. Шунинг учун ҳам, таъсир ўтказиш орқали хулқини моделлаштириш ва фаоллигини бошқариш мумкин бўлган руҳий ожиз ва қарашларида сабитлик йўқ кимсалар ижрочи сифатида чиқадилар.

Халқаро терроризм

Халқаро терроризм тушунчаси давлатлар, халқаро ташкилотлар, сиёсий партия ва ҳаракатларни бекарорлаштиришга қаратилган сиёсий қўпорувчиклик фаолиятини ифодалайди. У алоҳида сиёсий арбобларни ўлдириш ёки уларга қасд қилиш орқали халқаро ижтимоий-сиёсий акс-садо берадиган бузунчи сиёсий ҳаракатларни ифодалаш учун ҳам ишлатилади.

Террорчилик ҳаракатларининг:

- халқаро ҳукуқ ҳимоясидаги обьект ёки субъектларга қарши қаратилгани;
- давлатлар чегараларини бузиш орқали амалга оширилиши;
- аъзолари икки ёки ундан ортиқ давлат фуқаролари, шу жумладан, ёлланма шахслар бўлган экстремистик гуруҳлар томонидан содир этилиши;
- экстремистик гуруҳлар таркибида қўпорувчиклик ҳаракатлари бўйича хорижлик йўриқчиларнинг қатнашиши;
- экстремистик гуруҳ аъзоларининг бошқа давлатлар худудида ташкил этилган маҳсус лагерларда тайёргарлик кўриши;

— тайёргарлик кўриш ва қўпорувчиликни содир этишда хорижий давлатлар ва экстремистик уюшмалар ёрдамидан, халқаро тус олган ноқонуний қуроляроғ савдоси ва наркобизнесдан келадиган молиявий манбалардан фойдаланилиши унинг халқаро террорчилик хуружи эканини кўрсатувчи асосий белгилардан ҳисобланади.

Муайян мамлакат ҳудудида содир этилган террорчилик хуружида қайд этилган у ёки бу белгиларнинг бўлиши, унга халқаро мақом берилиши ва шундан келиб чиқиб, унга мос чоралар кўрилишига олиб келади.

Терроризмнинг молиявий манбалари

Замонавий терроризм хилма-хил молиявий манбалардан озиқланиши ҳисобига фаолият қамровини кенгайтиришга, моддий-техник базасини мустаҳкамлашга ҳаракат қилмоқда. Бунда, шартли равишда ички ва ташқи манбаларни ажратиш мумкин.

Ички манбалар сирасига террорчи ташкилотларнинг очиқ, расмий фаолият юритувчи тузилмаларидан келадиган даромадини ҳамда жиной йўл билан топилган ва уюшма аъзоларининг бадал тўлаши ҳисобига олинадиган маблағларни киритиш мумкин.

1999 йилда Қирғизистонга бостириб кирган, ўзини «Ўзбекистон исломий ҳаракати» деб атайдиган ташкилот жангарилари музокара олиб бориш учун келган вакилларни 50 минг доллар ҳисобига қўйиб юборгани, 2003 йилнинг 27 марта «Шарқий Туркистон озодлик ташкилоти»га мансуб террорчилар Қирғизистонда 19 та хитойлик савдогарни ўлдириб, уларнинг катта микдордаги пулини ўзлаштирганлари бунга мисол бўла олади.

Бундан ташқари, деярли барча экстремистик ташкилотларнинг аъзолари ойлик даромадининг 5–20

фоизи микдорида ойлик бадал («байтулмол» ёки «таборроъ») тўлашини ҳам қайд этиш лозим.

Ҳомий давлатлар, турли диний, хайрия ташкилотлари ва алоҳида шахслар, шунингдек, Яқин Шарқ ва Farb давлатларидағи баъзи ижтимоий гуруҳлар томонидан мақсадли йиғиладиган пуллар террорчи гуруҳларнинг ташқи молиявий манбаи ҳисобланади. Соҳа мутахассислари ва айрим тадқиқотчилар фикрича, бугунги кунда фаолият кўрсатаётган қарийб 150 та ноҳукумат исломий ташкилотлари жангарилик амалиётларини молиялаштиришда гумон қилинмоқда.

Террорчи гуруҳларга кўрсатилаётган молиявий ёрдам кўламини биргина МДҲ мамлакатлари ҳудудида фаолият юритувчи террорчи ташкилотларга 60 га яқин диний ташкилотлар, 100 га яқин хорижий компания ва ўнлаб банклар ҳомийлик қилаётганида ҳам кўриш мумкин. Ўз навбатида, ўзини «Ўзбекистон исломий ҳаракати» деб атовчи ташкилот ҳам қатор ҳомийлар томонидан қўллаб-куватланади. Мутахассислар улар қаторига «ал-Қоида», «Мусулмон биродарлар» каби террорчи гуруҳларни киритадилар.

Террорчи гуруҳлар ҳозирда ўз молиявий манбалари билан банк тизими имкониятлари ва замонавий технологиялардан фойдаланган мураккаб алоқа тизимларини шакллантиришга ҳаракат қилмоқда. Натижада, ушбу манбаларни аниқлаш ва йўқ қилиш тобора қийинлашиб бормоқда. Жумладан, айрим маълумотларга кўра, 2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан сўнг, 2003 йилнинг ноябрига қадар 148 мамлакатдаги 300 дан зиёд ташкилотларга тегишли 1400 та ҳисоб рақами «музлатилган». Бундан 200 миллион доллар заарə кўрганига қарамай, террорчи гуруҳлар ўз молиявий манбалари билан янги алоқаларни шакллантириш ҳисобига жанговар қобилиятларини қайта тиклаб олишга интилмоқда.

Терроризмнинг молиявий манбаларига барҳам беришга халқаро миқёсда алоҳида аҳамият берилмоқда. Дунёнинг кўлгина давлатлари, жумладан, Ўзбекистонда ҳам терроризмни молиялаштиришга қарши кураш ҳақидаги маҳсус қонунлар қабул қилинган. Мазкур йўналиш халқаро ташкилотларнинг ҳам диққат марказида турган вазифалардан ҳисобланади. Хусусан, охирги йилларда Усома бин Лодин ва бошқа террорчи шахслар ҳамда ташкилотларга тегишли дунё банкларидаги ҳисоб рақамларини «ҳибсга олиш»га бағишиланган БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 1333, 1390 ва 1455-қарорлари қабул қилиниб, улар деярли барча давлатлар томонидан ижро этилмоқда.

Қарши кураш стратегияси

Замонавий экстремизм ва терроризмга қарши кураш давлатларнинг доимий эътиборини, унинг олдини олиш ва бартараф этишга қаратилган кўп қиррали сиёsatни амалга оширишда сабрлилик ва событликни талаб этади. Шаклланиб, кенг тармоқ отган терроризмга қарши курашда куч ишлатмаган давлатлар заифлашиб, ўз халқи ва мамлакати осойишталиги ва барқарор ривожланишини хавф остида қолдиради.

Экстремизм ва терроризм бир-бири билан боғлиқ бўлган ягона жараённинг бирин-кетин ривожлана-диган босқичларидир. Шундай экан, терроризм глобал миқёсга чиққан ҳозирги шароитда, давлат унга қарши курашда ички ва ташқи омилларнинг таъсирини ҳисобга олган ҳолда, мувозанатлаштирилган стратегияни ишлаб чиқиши керак.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Ўзбекистон Республикасининг ўз таракқиётининг ўзига хос жиҳатларини, ҳалигача терроризм, наркобизнес, ноқонуний қурол-яроғ савдоси каби қатор таҳдидлар мавжуд бўлган Марказий Осиёдаги кучлар нисбатини

ҳисобга олиб, ишлаб чиққан ички ва ташқи сиёсати алоҳида аҳамиятга моликдир.

Экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг ушбу стратегиясида мамлакатимизнинг халқаро ҳамкорлик дастурларида, давлатларнинг терроризмга қарши курашдаги саъй-ҳаракатларини бирлаштиришда фаол иштирок этишини таъминлаш мақсадлари ўз ифодасини топган.

Бу соҳада ўзбек ташқи сиёсатининг негизини ўз кучларини ҳозирги даврнинг асосий таҳди迪 билан қарши курашга йўналтиришга тайёр барча давлатлар билан фаол ҳамкорлик қилиш ташкил этади. Шу ўринда, Ўзбекистон амалда миңтақада ва бутун дунёда хавфсизликни таъминлашга қаратилган барча халқаро дастур ва икки томонлама ҳамкорлик алоқаларида фаол иштирок этаётганини таъкидлаш зарур.

Шунингдек, Узбекистон давлатининг барқарор тараққиёт ва хавфсизликни таъминлашга қаратилган ички сиёсати ҳам экстремизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши ҳамда экстремизмдан терроризмнинг келиб чиқишини бартараф этишга қаратилган фаол стратегиядир. Унда экстремизмга қарши кураш орқали бундай тузилмалар бағрида вояга этиши мумкин бўлган террорчилар фаолиятининг олдини олишга интилиш ўз аксини топганини кўриш мумкин.

Бугунги кунда ўзбек давлати томонидан сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлар бу кураш стратегиясининг асосий мазмунини ташкил этади.

Бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамиятини куриш, иқтисодиёт, қишлоқ хўжалиги, таълим, хусусан, ўрта маҳсус таълим тизими, соғлиқни саклаш, спорт ва бошқа соҳалардаги кенг кўламли ижобий ўзгаришлар бу стратегиянинг таркибий қисми, Марказий Осиё миңтақасидаги аҳволни бел-

гилаб берадиган, мамлакатдаги барқарорлик ва тараққиётни таъминлашга хизмат қиласидиган чора-тадбирлар тизими ҳисобланади. Кучли иқтисодиётта эга Ўзбекистоннинг барқарорлиги бутун минтақанинг барқарорлигини билдиради.

Бу, соғлом мувозанатга асосланган, серқирра ва ҳар хил даражали стратегияда маънавият ва мафкуравий тарбия алоҳида ўрин тутади.

Мутахассислар экстремизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига сабаб бўлган омиллар ичидаги мафкуравий бўшлиқнинг таъсири ва қадриятлар мўлжалларида бекарорликда намоён бўлган номутаносибликни алоҳида ажратиб кўрсатадилар. Мафкуравий бўшлиқ кўпинча кишиларда жамиятдаги мавжуд ҳолатни, ижтимоий муҳитни нотўғри идрок этишга, унинг иродасини бошқа кишига бўйсундириш ва дунёқарасида агрессивликни шакллантиришга хизмат қиласидиган носоғлом гоялар билан тўлдирилишига замин яратади. «Зомбилаштириш» деб аталадиган бу технология яхши шаклланмаган маънавият, бўш ирода ва носоғлом интилишлар муҳитидагина таъсир кучига эга бўлади.

Шунинг учун ҳам, Ўзбекистон экстремизмга қарши курашда, унинг пайдо бўлиши ва ривожланишини бартараф этиш ишларида гоявий тарбия, хусусан, мамлакат ёшларида юксак маънавиятни шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор бермоқда. Зеро, бундай ёндашувда умуминсоний ва миллий қадриятларга, миллий ўзликни тиклаш ва мустақилликни мазмунан бойитишга асосланган миллий ғоя, маънавият ва маърифат, тўғри шакллантирилган онг экстремизм ва терроризмга қарши кураш ҳамда жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлашнинг энг муҳим тизими сифатида юзага чиқади.

Таянч тушунчалар

Экстремизм, диний экстремизм, терроризм, халқаро терроризм, терроризмнинг молиявий манбалари.

Жамият барқарорлиги, таҳдид, мафкуравий бўшлиқ, экстремизмга қарши кураш стратегияси, мафкуравий тарбия.

Такрорлаш учун саволлар

1. Экстремистик ташкилотларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишининг қандай сабабларини ажратиш мумкин?
2. Терроризмнинг моҳияти нимада?
3. Бугунги кунда диний экстремизм ва терроризмнинг халқаро миқёс касб этишининг сабаблари нимада?
4. Диний экстремизм ва терроризмнинг жамият ривожига таҳдиidi нималарда кўринади?
5. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашни тизимли ташкил этиш учун нималарга эътибор бериш керак?

V боб

МУСУЛМОН ДУНЁСИННИГ ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШИ

Диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш – долзарб вазифа

Жаҳонда 1,5 миллиарддан ортиқ киши исломга эътиқод қилади. Мусулмонларнинг учдан икки қисмидан кўпроғи Осиёда, қарийб 30 фоизи Африкада яшайди. Дунёдаги мусулмон жамоалари мавжуд бўлган 120 дан ортиқ мамлакатдан 40 дан зиёдида мусулмонлар аҳолининг кўпчилигини ташкил қилади. Жумладан, Индонезияда 210, Покистонда 150, Бангладешда 110, Нигерияда 80, Эрон ва Туркияда 65, Мисрда 60, Марокаш ва Жазоирда 30, Саудия Арабистонида 17 миллиондан ортиқ мусулмон истиқомат қилади. Ҳиндистондаги мусулмонларнинг сони 140 миллиондан ортган. Булардан ташқари, Кавказ (Озарбайжон) ҳамда Россиянинг Татаристон, Бошқирдистон, Шимолий Кавказ (Чеченистон, Ингушетия, Кабардин-Балқар) каби бир қатор минтақалари, Марказий Осиё давлатларида ҳам мусулмонлар қўпчиликни ташкил этишини қайд этиш лозим.

Ҳозирги кунда ислом омили тобора катта кучга айланмоқда. У давлатларнинг ички ва ташқи сиёсати, ижтимоий-иктисодий ҳаётига, давлатлашаро ва халқаро муносабатларга таъсир этиб келмоқда. Ҳозирда сиёsatчилар мусулмон оламига дунё ҳамда халқаро муносабатлар истиқболига таъсир кўрсатувчи куч сифатида қарамоқдалар.

Ислом омилиниң кучайишида мусулмон мамлакатлари ҳудудларининг катталиги, яъни жўрофий-стратегик имкониятларининг ҳам ўзига хос ўрни бор.

Айни пайтда, мусулмон аҳоли сонининг тез ўсиши, яъни демографик омилни ҳам назардан қочирмаслик керак. Мусулмон мамлакатларида аҳолининг ўсиши ҳар йили ўртacha 2,6% (дунё буйича - 1,7%, ривожланган давлатларда - 0,9%)ни ташкил этмоқда. Ислом дунёсида “демографик портлаш” кузатилмоқда.

Мусулмон мамлакатларининг нефть, газ ва бошқа табиий ресурсларнинг улкан заҳираларига эгалиги Фарб иқтисодиёти учун ниҳоятда катта аҳамиятга эга. фарб дунёсининг Яқин ва Ўрта Шарқдаги углеводород ресурсларига бўлган боғлиқлиги яқин истиқболда ҳам сақланиб қолади. Буни англаған мусулмон давлатлари табиий ресурслардан максимал равишда фойдаланиб, ўз иқтисодиётларини ривожлантиришга ҳаракат қўлмоқдалар.

Бир қатор мусулмон мамлакатларида чет элдан янги қурол-яроғ сотиб олиш ҳамда замонавий ҳарбий инфратузилма яратиш орқали ўзининг ҳарбий куч-қудратини ошириш, ҳатто, оммавий қирғин қуролига эга бўлишга интилиш жараёнлари тобора кучайиб бормоқда. Покистон ядрорий қуролга эга бўлди. Замонавий технологияларни қўллаш орқали йирик мусулмон мамлакатлари миллий саноатни ривожлантириб бормоқда.

Охирги пайтда айрим мусулмон мамлакатларининг, айниқса, Покистон, Эрон, Саудия Арабистони, Миср ва Индонезия каби давлатларнинг ҳалқаро майдондаги таъсири кучайиб бормоқда. Айни пайтда, ҳалқаро майдонда бирлашиб, яқдил сиёсат олиб бориш йўлидаги ҳаракатлар чукурлашиб бормоқда Шу билан бирга, ҳалқаро ислом ташкилотларининг нуфузи ҳам ортиб бормоқда. 1969 йилда тузилган

Ислом конференцияси ташкилоти ҳозирда ўз сафига 57 мамлакатни қамраб олгани ҳам шундай хуоса чиқариш имконини беради.

ХХ асрнинг иккинчи ярмида ҳалқаро миқёсда ўзини баралла намоён этаётган хатарли воқеликлардан бири бўлган диний экстремизм ва ундан озиқланётган ҳамда диний шиорлар билан ниқобланган терроризм ана шу минтақалар ва мамлакатлар ҳаётига бирдек таҳдид солмоқда. Кенг кўлам ва хилма-хил кўринишлар касб этаётган ушбу таҳдидга қарши кураш нафақат мусулмон мамлакатлари, балки бутун дунё учун ҳам долзарб бўлиб қолмоқда.

Дастлаб салтанат соҳиблари ва давлат арбобларига қарши қуролли ҳужумлар шаклида пайдо бўлган сиёсий терроризмни бугун ҳар қадамда учратиш мумкин. ХХ асрнинг 60-йилларидан бошлаб, дунёning бутун-бутун минтақалари турли-туман террорчилик ташкилотларининг ўчоfiga айлана бошлади. Маълумотларга кўра, бугун дунё бўйича 500 га яқин террорчилик ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда.

Замонавий терроризмнинг иккита алоҳида хатарли белгисини ажратиб кўрсатиш мумкин: бир томондан, у тобора шафқатсизроқ файриинсоний моҳият, иккинчи томондан, ақлга сифдириш қийин жуғрофий кўламлар касб этиб бормоқда. Ҳозирда ҳар куни дунёning у ёки бу бурчагида кимларнидир кўркувга солиш орқали муайян мақсадларга эришишни кўзлаган кўпорувчилик ҳаракатлари амалга оширилмоқда. Ва, афсуски, уларнинг сони мунтазам ошиб бормоқда.

Экстремизм ва терроризм одамларнинг эртанги кунга бўлган ишончига путур етказибгина қолмасдан, турли диний эътиқод вакиллари бўлган ҳалқлар, ҳаттоки, цивилизациялар орасидаги ўзаро ишончга ҳам соя ташламоқда, жаҳон тараққиётининг тамал тоши бўлган ҳалқаро иқтисодий ва маданий ҳамкорликнинг ривожланишига тўсиқ бўлмоқда.

Экспертларнинг фикрича, дунёда фаолият кўрса-таётган террорчилик ташкилотларининг юздан ошиғи энг замонавий қуроллар билан яхши таъминланган йирик уюшмалардан иборат. Улар турли қўпорувчиликларни содир этиш жараёнида ўзаро ҳамкорлик қиласидилар, маълумотлар алмашадилар, зарур ҳолларда, бир-бирларига ҳарбий, молиявий ва бошқа шаклдаги ёрдамни кўрсатадилар. Бундай ташкилотларнинг энг йириклари қаторига “ал-Қоида”, “Ал-Жиҳод ал-исломий”, “Ат-Такфир вал-ҳижра”, “Абу Сайёф” (Филиппин), “Озод Ачех” ва “Лашкари жиҳод” (Индонезия), “Куролли исломий ҳаракат” (Жазоир) кабиларни киритиш мумкин. Охирги йилларда халқаро миқёсда амал қилаётган яна бир исломий ташкилот – “Ҳизб ат-тахрир ал-исломий” ҳам асосли равишда дунёning турли мамлакатларида террорчилик амалиётларни содир этган деб ҳисобланмоқда.

Динни қурол қилиб олган бундай экстремистик ҳаракатлар бутун умуман кишилиқ жамияти ҳаётига жиддий таҳдид солмоқда. Масаланинг яна бир таассуфли жиҳати шундаки, диний либосларга ўралган террорчи ташкилотларнинг мутлақ қўпчилиги муқаддас ислом динини ўзига ниқоб қилиб олган.

Баён этилганларни назарда тутиб фикр юритилса, мустақишлиқ даврида турли кўринишларда амалга оширилган қўпорувчилик хуружлари кучли ташкилий тузилмалар ва улкан молиявий имкониятларга эга йирик террорчи ташкилотлар ва уларнинг шериклари томонидан халқаро миқёсда амалга оширилаётган кенг кўламли қўпорувчиликларнинг узвий қисми эканига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

**Диний экстремизмнинг
мусулмон дунёси учун
хавфи**

Мутахассислар фикрича,
«ислом» экстремизми ва
у билан боғлиқ терро-
ризм дунёning 15 дан

ортиқ мамлакатларига алоҳида таҳдиð солмоқда. Ер куррасининг турли қитъаларида жойлашган бундай мамлакатларни шартли тарзда бир неча гурухга бўлиш мумкин.

Биринчи гурухга мансуб Шимолий Африкада жойлашган айрим араб мамлакатлари, жумладан, энг катта араб давлати бўлган Миср Араб Республикаси учун диний экстремизм билан боғлиқ террорчилик ҳаракатлари ҳақиқий муаммога айланди. 1970—1980-йилларда бундай жараён Тунисни ҳам қамраб олди.

Мазкур минтақада жойлашган яна бир араб давлати — Жазоирдаги диний экстремистик ташкилотларнинг қўпорувчилик фаолияти туфайли ўн минглаб бегуноҳ инсонлар ҳалок бўлган бўлса, радикал оқимлар Суданда ички ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг мутлақо издан чиқишига, Дарфур минтақасининг дунёнинг энг фожиали нуқталаридан бирига айланишига сабаб бўлди.

Иккинчи гурухга Осиё қитъасида жойлашган яна бир неча араб давлатларини киритиш мумкин. Турли-туман сиёсий, иқтисодий ва диний-мафкуравий сабабларга кўра, Фаластин ҳудудлари, Ироқ Республикаси диний экстремизм билан боғлиқ террорчилик ҳаракатларидан катта талафот кўрмоқда. Саудия Арабистони Подшоҳлигида ҳам терроризм ўзининг мудҳиш қиёфасини намоён этмоқда. Вазиятнинг кескинлашиб кетиши диний арбобларнинг аксилтеррор сиёсатини фаол қўллаб-куватлашга жалб қилиншига олиб келмоқда. Хусусан, 2003 йилнинг февралida Саудия Арабистони уламолар Кенгаши Подшоҳликдаги чет эл фуқароларига ҳужум қилишни тақиқловчи фатво чиқарди. Унда чет элликларга “кофир” деб қарап ислом тамойилларига мутлақо зид экани тъкидланади.

Диний экстремистик фаолиятнинг учинчи ўчоги Жануби-Шарқий Осиё минтақасида жойлашган де-

йиши мумкин. Ушбу хатарнинг оловли нафаси, айниқса, Покистон, Индонезия, Малайзия ҳамда Ҳиндистон ва Филиппиннинг айрим ҳудудларида ўзининг ҳалокатли оқибатларини намоён этмоқда. Бошқача айтганда, қадим-қадимлардан буддавийлик, ҳиндуийлик, ислом ва бошқа динларга эътиқод қилувчилар тинчтотув яшаб келган улкан ҳудудда ҳам экстремизмнинг кўпорувчилик салоҳияти ўзини кўрсатмоқда.

Ислом мафкура сифатида мусулмонларни бирлаштирувчи кучли омил бўлиб келган. Асрлар давомида турли ижтимоий табақалар ва миллатларни қамраб олиши натижасида, бугунги кунда ислом ўз ривожланишида катта қийинчиликларга дуч келмоқда. Ислом дини доирасида юзага келган турли қарама-қаршиликлар оқибатида жангари миллатчилик ва диний экстремизмга асосланган сиёсий кучлар ва иттифоқлар пайдо бўлмоқда.

Икки тизимли воқеликнинг йўққа чиқиши шароитида аҳоли турмуш даражасининг пасайиши, маънавий қашшоқлашуви Farb урф-одатлари ва маданиятининг кириб келиши ва маҳаллий урф-одатларнинг аста-секин сиқиб чиқарилиши каби омиллар ислом байроғи остидаги диний фундаментализм ва экстремизмнинг ривожланишига замин яратмоқда.

Мураккаб ички ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муаммолар юки остида қолган мусулмон мамлакатлари аҳолисининг кўпчилиги ҳаётда ҳеч қандай истиқболни кўра олмаслиги шароитида, исломнинг “олтин даври” аталмиш Муҳаммад пайғамбар ва тўрт халифа даври вақтига қайтишга интилиш кайфияти устувор бўлиб бормоқда. Натижада муайян сиёсий кучлар томонидан жамиятга “давлат дин асосида курилиши керак, сиёсий ҳокимият эса Аллоҳнинг вакили-халифага берилиши лозим” деган навбатдаги хаёлий уйдурма гаплар сингдирилмоқда.

Ислом байроғи остидаги экстремизм ўз навбатида дин ва диннинг тозалиги йўлида “кофирларга” қарши

кураш, мурасасизлик, керак бўлса, куч ишлатиш лозимлигини асословчи радикал мусулмонларнинг мафкураси ва сиёсий амалиёти бўлиб қолмоқда. Улар ўз тамойиллари ва фояларини жамиятга сингдириб, шариат асосида бошқариладиган исломий давлат тузиши ният қилиб қўйган.

Диний экстремистлар дунёвий жамиятга нафрат руҳи билан йўғрилган, Farb маданиятини инкор этишга асосланган фояларни одамларнинг онгига сингдиришга ҳаракат қилмоқдалар. Улар иқтисодий қийинчиликлар, аҳоли моддий аҳволининг оғирлашуви, сиёсий кучларнинг қутблашуви каби муаммолардан фойдаланиб, конституциявий тузумга қарши кураш олиб бормоқда. Бундай кураш очикдан-очиқ тўқнашув шакллари (кўча намойишлари, норозилик чиқишлари, иш ташлаш)ни қўллаб-қувватлаш ҳамда аҳолининг турли табақалари ўртасида ноқонуний тарғибот услубларидан фойдаланиб, давлат тизимиға қарши қўпорувчилик олиб бориш каби қўринишларда намоён бўлмоқда.

Замонавий ислом радикалларига хос бўлган хусусиятлар ичida дунёни “оқ-қорага” бўлиш, одамлар ва жамиятни “ўзимизники-бегона”ларга ажратиш “агар ким биз билан бўлмаса, у бизга қарши” фоясини олға суриш ҳамда ҳукумат ва жамиятни куфрда (худосизликда) айблаш алоҳида ўринни эгаллашини тъкидлаш зарур.

Халқаро майдонда ислом радикаллари кўпинча панисломизм, яъни “бутун дунёга исломни тарқатиш ва ислом давлатларини бирлаштириш лозимлиги” ҳақидаги фояга суюниб келмоқда. Уларнинг асосий мақсади курашнинг турли усулларидан, шу жумладан, куч ишлатишдан фойдаланиб, ҳокимиятни қўлга олиш. Ўзларининг гаразли мақсадларига етиш учун улар, ҳатто, кескин чоралар, масалан, жиход эълон қилишга ҳам тайёрдирлар.

Ислом байроби остида фаолият кўрсатаётган кўпчилик экстремистик ташкилотлар битта режа асосида иш олиб боришади. Бунда қонуний тузумни бекарорлаштириш, аҳолини кенг кўламда ҳокимиятга қарши чиқишлиарга гиж-гижлаш, мамлакат раҳбариятини ҳокимиятдан четлатиш, исломий ҳукуматни шакллантириш (бошида бошқа мухолифат кучлар билан биргаликда, кейин эса ҳокимиятни ўз қўлига тўлалигича олиш) марказий ўринни эгаллайди.

Мазкур режани амалга оширишда экстремистлар террорчилик амалиётларини ўтказишга алоҳида эътибор беришади. Бу уларнинг ўз мақсадларига эришишда биринчи навбатда вазиятни бекарорлаштиришга уринишга ҳаракат қилишларини кўрсатади. Лекин бундай амалиётларнинг вақти, уларни ўтказишнинг мақсадга мувофиқлиги, сиёсий оқибатлари инобатга бутунлай олинмайди. Уларнинг фикрича, вазиятни тизимли равишда бекарорлаштириш, жамиятда норозилик кайфиятларини уйғотиш ва шу йўл билан ҳокимиятни қўлга олиш учун қулай шароит яратиш муҳим ҳисобланади. Экстремистлар гояси бўйича битта муваффақиятли ўтказилган йирик террорчилик амалиёти халқ қўзғолонига туртки бўлиши мумкин.

Диний экстремизмни ўзига қурол қилиб олган террорчиларнинг бутун дунёнинг нафратини қўзғатган 2001 йил 11 сентябрда содир этган ваҳшийликлари башарият тарихидаги энг машъум саҳифалардан бўлиб қолишига ҳеч ким шубҳа қилмайди.

Ўтган асрнинг 70-йиллари интиҳосидан бошлаб Афғонистон диний экстремизм ва фундаментализмнинг энг йирик ўчогига айлана бошлади. Ушбу мамлакатдаги сиёсий бекарорлик туфайли турли мамлакатлардан ўзининг хунук қилмишлари учун бадарға бўлган қора кучлар Афғонистонга оқиб келдилар ва мустаҳкам ўрнашиб олдилар. “Толибон” номи билан

аталган экстремистлар уларга бошпана бердилар. Афсуски, айрим йирик давлатлар ҳам ўзларининг щубҳали геосиёсий манфаатларини рўёбга чиқариш илинжида Афғонистондаги радикал гуруҳларни амалда кўллаб-куватладилар. Натижада, ушбу мамлакат экстремизм ва терроризмнинг ҳақиқий ўчоғига айланди. Бу ҳол нафақат унинг, балки унга туташ мамлакатларнинг хавфсизлигига ҳам тажовуз солгани яхши маълум.

Таъкидлаш жоизки, диний экстремизм ва у билан боғлиқ терроризмнинг Ўзбекистонга кириб келишида айнан Афғонистон ўзига хос дарвоза вазифасини ўтади. Ўтган асрнинг сўнгти йилларида мазкур мамлакатдан паноҳ топган, “Толибон” ҳаракати ва “ал-Қоида” ташкилоти билан мустаҳкам алоқалар ўрнатган диний-сиёсий гуруҳлар Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг бошқа мамлакатларидағи барқарорликка путур етказишга интилиб келмоқда.

Кўпгина мамлакатларда яширин фаолият олиб боришига уринаётган “Хизбут-тахрир” ташкилоти ўзини террорчилик фаолиятига алоқаси йўқдек қилиб кўрсатишга интилади. Унинг ушбу иддаосини ҳақиқат деб қабул қилишга тайёр қучлар ҳам бугунги дунёда, афсуски, йўқ эмас. Лекин ҳизбуттахрирчилар тарқаттаётган ва рақаларнинг мазмуни ушбу гуруҳнинг тинчликсевар экани ҳақидаги даъволар ҳақиқатдан нечоғлик йироклигини, унинг “беозор сиёсий куч” эканига ишонаётганлар қанчалик хато қилаётганига ҳеч қандай шубҳа қолдирмайди. Ўз умрини яшаб, тарих саҳнидан тушиб кетган, бугунги воқеликка мутлақо тўғри келмайдиган хаёлий халифаликни барпо этиш учун ҳар қандай амалий ҳаракатлардан тийилмаслик, жумладан, курол ишлатишни тарғиб қилиш орқали мусулмонлар онгига энг ашаддий сиёсий ғояларни сингдиришни ўзининг дастурий вазифаси қилиб олган ҳамда уни ҳаётга татбиқ этишга жон-

жаҳди билан уринаётган бундай гуруҳни террорчилик фаолиятга алоқадор эмас деб бўладими?!

Ўзбекистон диний экстремизм билан тўқнаш келайдиган биринчи давлат эмас. Юқорида қайд этилганидек, у бутун дунёнинг кўплаб мамлакатлари хавфсизлигига таҳдид солмоқда. Шунга мос равишда дунёда диний экстремизм ва у билан боғлиқ терроризмга қарши кураш бўйича салмоқли тажриба тўпланган. Мазкур тажрибадан келиб чиқадиган энг асосий хулоса шуки, диний экстремизм ва терроризм билан курашда, асосан, ҳуқуқ-тартибот органлари га суюниш, фақат жазо чораларини қўллаш орқали унга барҳам беришга интилиш мазкур салбий ҳодисанинг оқибати билангина курашиш билан баробардир. Бошқача айтганда, бундай йўлдан борилганда, диний экстремизм ва терроризмни озиқлантириб турган “илдиз”лар бешикаст қолаверади, вакт ўтиши билан улар янги “куртак”лар беришда давом этаверади. Шунинг учун ҳам, диний экстремизм ва терроризм билан тўқнаш келаётган давлатлар ушбу хатарли ҳодисага қарши курашишда тобора кўпроқ ялпи ва мақсадли ёндашув йўлидан боришга ҳарарат қилмоқда.

Ҳаёт-мамот жангига

Биз шундай даврда яшамоқдамизки, уни ҳеч бир муболағасиз, инсоният тақдирини белгилаб берадиган жанг содир бўлаётган давр деб аташ мумкин. Ушбу жангда фойдаланилаётган восита том маънодаги қурол эмас, балки ғоялардир. Яхши маълумки, ғоялар ҳар хил бўлади: азал-азалдан дунёда бунёдкор ғоялар билан бир қаторда, бузғунчилик мафкураси ҳам яшаб келади. Аслида, башарият тарихи, муайян маънода, бунёдкорлик ва бузғунчилик ўртасидаги кураш тарихидир. Ушбу курашда бунёдкорлик галиб бўлган пайтлардагина инсоният олға босган,

бузғунчилик, ёвузликнинг қўли баланд келган вақтларда эса, таназзулга юз туттан.

Ахборот алмашиш ва етказиш имконияти бугун шундай даражага етдики, улар инсон ҳаётини яхшилашга хизмат қилиш билан бир қаторда, унинг тинчини бузишга ҳам сабаб бўлмокда. Интернет каби маълумотлар узатиш воситалари том маънодаги ижобий жиҳатини намоён қилиш билан бирга, халқаро террорчилар, жумладан, диний-сиёсий жангариликнинг ўз ғараз мақсадлари йўлида фаол фойдаланаётган қуролига ҳам айланиб қолмокда.

Бугун муайян кучлар ўзларининг ғаразли мақсадларига эришишда кибер бўшлиқдан фойдаланишини ифодаловчи “кибертерроризм” деган тушунча ҳам пайдо бўлди. У мутахассислар томонидан терроризмнинг бошқа ҳар қандай кўринишидан ҳам кўра хавфлироқ ҳодиса сифатида қайд этилмокда. Халқаро терроризмнинг ривожланишидаги навбатдаги янги босқич кибер урушлар шаклида бўлиши шубҳасиз экани таъкидланмокда. Халқаро кўламдаги, чегара билмас бундай салбий ҳодисага қарши курашнинг халқаро тизимини шакллантириш ҳаётий заруратга айланмокда. Дарҳақиқат, интернет қўпорувчиликни амалга ошириш учун мўлжалланган нишонлар ҳақида маълумотлар манбай, уларни содир этиш учун лозим маблагни тўплаш ва террорчи ташкилотлар орасидаги ишончли тезкор алоқа воситаси, маълум белгилар бўйича турли-туман одамларни бирлаштириш йўли, ғаразли мақсадларни ташвиқот қилиш ва бузғунчиғояларни тарғиб қилиш қуроли, психологик терроризмнинг ташаббускори вазифасини ўташи мумкин ва афсуски, шундай бўлмокда ҳам. Интернет масоғадан, яъни муайян мамлакат ҳудудларидан туриб бошқа ўлкада қўпорувчиликни амалга ошириш имконини бермокда.

Диний экстремистик ташкилотлар фаолияти-нинг жамият ривожига салбий тъсири

“Биздан узоқ-яқин ма-софаларда жойлашган айрим ислом давлатла-рида ўрта асрларда мав-жуд бўлган мусулмон

халифалигини тиклашни ўз олдига мақсад қилиб кўйган муайян ташкилотлар мавжуд”, – деб ёзади И.Каримов. Бугунги кундаги мавжуд воқелик, жаҳон саҳнида ке-чаётган жараёнларга теран кўз билан қарайдиган бўлсак, Юртбошимизнинг сўзлари чукур мазмунга эгалигини англаб этиш мумкин. Зоро, мусулмон дунёсида қонун доирасида сиёсий, маърифий-маданий, хайрия ишла-ри билан шуғулланувчи расмий исломий ташкилот-лардан ташқари, бир қатор экстремистик диний-сиё-сий грухлар ҳам фаолият олиб бормоқда. Уларнинг асосий мақсади ислом динини сиёсийлаштирган ҳолда, ягона мафкуравий макон барпо қилиш асосида ҳоки-миятни кўлга киритишдир.

Ушбу мақсад йўлида улар тарғибот-ташвиқот ишла-ри билан бир қаторда, террорчилик амалиётидан ҳам кенг кўламда фойдаланишмоқда. Хусусан, давлат раҳ-барлари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизими ходимлари, журналист ва сиёсатчилар, чет эллик фуқароларни ўлдириш ёки гаровга олиш, етакчи Farb давлатларига тегишли обьектларда қўпорувчилик ишларини амалга ошириш орқали жамиятда ижтимоий-иқтисодий бека-рорлик келтириб чиқариш ҳамда ҳукуматнинг Farb дунёси билан ҳамкорлигига путур етказишга интилиш ғаразли мақсадлар йўлида амалга ошириладиган ҳара-катлар занжирининг узвий халқалари ҳисобланади.

Ҳозирги кунда диний-экстремистик ташкилотлар-нинг фаолияти юқорида қайд қилинганидек, Жазо-ир, Миср, Индонезия, Ҳиндистон, Филиппин, По-кистон, Ироқ, Афғонистон, Марказий Осиё мамла-катлари ва Россия Федерациясининг Кавказ минта-қаси каби катта жуғрофий худудда кузатилмоқда.

Диний экстремизм ва терроризмнинг жамият барқарорлиги ва ривожига салбий таъсири халқаро террорчиллик тизимида етакчи ўринларни эгаллаб турган баъзи ташкилотларнинг моҳияти таҳдил қилинганда янада яққол намоён бўлади. Улар сирасида бундай ташкилотлар вужудга келишига асос ва намуна бўлган “Мусулмон биродарлар” гурӯҳининг фалияти алоҳида аҳамият касб этади.

«Мусулмон биродарлар жамоаси»

XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида

Мисрда жамиятда исломнинг ўрни масаласида турлича ёндашув ва қарашлар шаклланди. Жумладан, баъзилар жамиядада амалга оширилаётган ижтимоий-иктисодий ва сиёсий ислоҳотлар динга бўлган муносабатда ҳам қўлланиши зарур деб ҳисобласалар, бошқалар, аксинча, ўтган асрнинг 20-йилларида мамлакатда рўй берган иктисодий турғунликни мусулмонлар ҳаётига кириб келган гарб цивилизациясига хос “янгилклар” билан боғлаб, мамлакатда шариатга асосланган теократик давлат тузумини ўрнатиш орқалигина тараққиётга эришиш мумкин, деган даъват билан чиқдилар.

Айнан сўнгти йўналиш тарафдорларининг фоялари асосида Ҳасан ал-Банно томонидан 1928 йилда “Жамоат ал-ихрон ал-муслимин” “Мусулмон биродарлар жамоаси” ташкилотига асос солинди.

Ҳасан ал-Банно Гарб маданиятининг мусулмон дунёсига кириб келиши исломнинг инқирозига сабаб бўлгани учун мусулмонларни сақофиийлик руҳида қайта тарбиялаш зарур, деб ҳисобларди.

Даставвал, ислом алоҳида бир давлатда тинч (ислом қадриятларини тарғиб қилиш, хайрия ишлари ўтказиш, диний уламоларнинг шахсий намуна кўрсатиши ва ш.к.) йўл билан тантана қилиши мумкин,

деган ғояни илгари сурган Ҳасан ал-Банно кейинчалик фаолиятига сиёсий тус бериб, 1939 йилда “Мусулмон биродарлар”ни Куръон ва суннани жамиятни ривожлантиришнинг ягона асоси сифатида кўрувчи сиёсий ташкилот, деб эълон қилди. Шундан кейин “биродарлар” “Аллоҳ — мақсадимиз, Пайғамбар — етакчимиз, Куръон — Конституциямиз, Жиҳод — буюк орзуимиз” деган шиор асосида фаолият юритиб, маркази Мисрда жойлашган мусулмонларнинг ягона “буюк ислом давлатини” куришни асосий мақсад сифатида эътироф этдилар.

Иккинчи жаҳон уруши даврида жамиятнинг қуи ва ўрта табақалари вакиллари ҳисобига тез кенгайиб борган ташкилот ўзининг хорижий бўлимлари ва жанговар фаолиятга мўлжалланган маҳфий тизимларини вужудга келтирди. 1946 йилга келиб, “Мусулмон биродарлар” 5000 та маҳаллий бўлим ва умумий ҳисобда 500000 аъзога эга йирик ташкилотга айланди.

1948–49-йиллари ташкилот аъзолари Фаластиндаги Араб–Исроил урушида мустақил жанговар бирлик сифатида Исроил қўшинларига қарши жанг қилди. Урушдан кейин эса “биродарлар” етакчилари Миср раҳбаријатини журъатсизликда айблаб, мамлакатда қатор террорчилик ҳаракатларини амалга оширди. Бунга жавобан, хукумат ташкилотни қаттиқ таъқиб остига олди ва 1949 йилнинг февралида Ҳасан ал-Банно ўлдирилди.

1950–1960-йилларда “биродарлар”га раҳбарлик қилган Сайид Кутб ташкилот фаолиятининг янада радикаллашувига замин яратди. Хусусан, у 1965 йилда ёзган “Йўлдаги белгилар” китобида араб жамияти “жоҳилия” даврига қайтиб, маънавий таназзулга учради, бундай вазиятда асл диндорлар жамиятдан ажралиб, алоҳида жамоалар тузишлари ҳамда жоҳилияга айланган жамиятни исломлаштириш учун жиҳод олиб боришлари лозим, деган ғояни илгари сурди. Бунда у “жиҳод” тушунчасини динсизларга ҳатто,

унинг талқинига қўшилмаган мусулмонларга қарши куролли кураш маъносида қўллай бошлади.

Бундан ташқари, Сайийд Кутб илк марта дунёвий ҳукумат ва ўзига қўшилмаган мусулмонларга нисбатан “такфир” (кофирикда айглаш)ни қўллаган ҳолда исломга умуман ёт бўлган – “фитна” (амалдаги давлат тузумига қарши қуролли қўзғолон кўтариш амалиёти)ни ёқлаб чиқди. Шуниси диққатга сазоворки, ҳозирда фаолият юритаётган қатор диний-экстремистик ташкилотлар учун ҳам бундай ёндашув мафкуравий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

1950-йилларнинг бошларида Миср ҳукумати “Мусулмон биродарлар”га очиқ фаолият юритишга рухсат берган бўлса-да, ташкилот раҳбариятининг Миср инқилобий Кенгаши фаолиятига таъсир ўтказишга интилиши оқибатида бу ҳукуқ бекор қилиниб, унинг кўпчилик фаоллари қамоққа олинди. Ташкилот аъзоларининг бир қисми Саудия Арабистони, Сурия, Иордания ва Ливанга қочиб кетишга мажбур бўлди.

1964 йилда “биродарлар” фаоллари амнистия билан озодликка чиққач, ҳукуматга қарши фаолиятни янгидан бошладилар. Уларнинг Президент Жамол Абдул Носирга бир неча бор суиқасд уюштириши оқибатида, ташкилот яна тазийиққа учради ва 1966 йили Сайийд Кутб бошчилигидаги бир грух етакчилар қатл қилинди. Бу “биродарлар” фаолиятидаги террорчилик унсурларининг бирмунча сусайишига сабаб бўлди.

1970–1981-йилларда диний уюшма сифатида очиқ фаолият юритган “биродарлар”нинг жамиятдаги таъсири кенгайиб борди. Бироқ “Мусулмон биродарлари”нинг раҳбарлари Мисрнинг 1978 йилдаги Кемп-Дэвид ва 1979 йилдаги Вашингтон шартномалари асосида Исроил билан бир битимга келишини танқид қилган ҳолда, ҳокимиятга нисбатан муросасиз, радикал муҳолифатчилик мавқеига ўтдилар.

1979–1989-йилларда ташкилот ўзининг фаол ҳаракатини кўпроқ хорижда амалга оширди. Жумладан, 1979–82-йиллар ичида “биродарлар”нинг Суриядаги бўлинмаси томонидан ҳарбий билим юрглари ва ҳарбий хизматта чақирув жойларида содир этилган террорчилик ҳаракатлари натижасида 200 дан зиёд киши нобуд бўлди. 1982 йилнинг февралида Хам шаҳрида “биродарлар” бошлаган куролли кўзғолон ҳукумат қўшинлари томонидан катта талафотлар билан бостирилди.

Айнан шу даврда ташкилотга мансуб жангарилар Афғонистонда шўро қўшинларига қарши жангларда фаол иштирок этди. Шунингдек, “Мусулмон биродарлар”нинг Фаластин бўлими Усома бин Лодин билан биргаликда Покистонда жанговар ҳаракатлар олиб бориш учун кўнгиллилар ёллаш мақсадида “Мактаб ал-хидамат” номли уюшмага асос солгани маълум.

Маълумотларга кўра, ҳозирги кунда “Мусулмон биродарлар”нинг минтақавий бўлинмалари Баҳрайн, Миср, Иордания, Яман, Қатар, Кувайт, Ливан, Бирлашган Араб Амирликлари, Покистон, Саудия Арабистони, Судан, Сурия, Туркия, Буюк Британия, Дания, Швейцария, АҚШ, Франция ва Германия каби мамлакатларда фаолият юритмоқда.

Бугунги кунда “Мусулмон биродарлар” 28 кишидан иборат кўмита томонидан бошқарилиб, унинг энг куйи бўғинини террорчилик амалиёти, тарғибот-ташвиқот ишлари, молиявий, моддий-техник таъминот каби соҳаларга ихтисослашган, “амир” етакчилигидаги 20 га яқин аъзони ўз ичига оладиган “жамоати исломия” групкалари ташкил этади. Кўмита ушбу групкаларнинг фаолиятини “усар ал-исломия” (“ислом оиласи”) деб аталувчи ўрта поғона тизим орқали мувофиқлаштириб туради.

Ташкилот аъзолари тайёргарлик ўтаётган, бироқ Куръонда қасамёд қабул қилмаганлар – “ал-мусоид” (ёрдамчилар), қасам ичган ҳолда расман ташки-

лот сафига кирганлар – “ал-мутаносиб” (қўшилганлар), ташкилот фаолиятида бевосита иштирок этаётганлар – “ал-амил” (фаолият юритаётганлар) ҳамда ташкилот ўзагини ташкил этувчи раҳбарият аъзолари ва етакчилари – “ал-мужоҳид” (жиходчилар) каби тўрт даражага бўлинади. Шу билан бирга, “Мусулмон биродарлар” таркибида гоявий раҳнамолар вазифасини бажарувчи, хусусан, ташкилот амалга оширажак ҳаракатларга фатво берувчи “саид”лар ҳам фаолият юритишини қайд этиш лозим.

Ташкилот жангарилари маҳсус лагерларда террорчилик амалиётини тайёрлаш ва ўтказишда зарур бўлиши мумкин бўлган хуфия ишлаш асослари, автомашина ҳайдаш, топографик харита бўйича жой топиш, қуролдан фойдаланиш, қўл жанги ва қўпурвчиликни амалга ошириш бўйича машғулотларни ўтайдилар.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда “биродарлар”-нинг маҳаллий бўлимларидан ажралиб чиқиб, мустақил фаолият юритаётган бир қатор диний-экстремистик ва террорчи ташкилотлар мавжуд. Улар қаторида Мисрда фаолият юритаётган “Ал-жамоа ал-исломия”, “ал-Жиҳод”, “ат-Такfir вал-ҳижра”, “Жундуллоҳ”, Жазоирдаги “Куролланган ислом гуруҳи”, “Ислом жиҳоди”, Саудия Арабистонидаги “Жумаймана ал-Утейбий”, кўпчилик давлатларда илдиз отишга ҳаракат қилаётган “Хизб ат-тахрир ал-исломий” каби ташкилотларни кўрсатиш мумкин.

“Мусулмон биродарлар”нинг бўлимлари ҳамда ундан ажралиб чиқсан мустақил гуруҳлар ўз мақсадлари йўлида асосан якка террор ва портловчи модда ўрнатилган автомобилларни портлатиш усулидан фойдаланган ҳолда террорчилик амалиётини ўтказиб келмоқда. Бунга 1990 йилда “ал-Жамоа ал-исломий” гуруҳи томонидан Миср парламенти спикери Р.Махгуб отиб ўлдирилгани ҳам мисол бўла олади.

1990 йилларда “Мусулмон биродарлар” ташкилоти Миср давлат бюджетининг асосий манбаларидан бири бўлган сайёхликка зарба бериш орқали иқтисодий бекарорликни келтириб чиқаришга ҳаракат қилди. Масалан, 1996 йил 18 апрелда Коҳирада 18 грек сайёхи, 1997 йил 17 ноябрда Луқсорда 58 нафар турли давлат фуқаролари отиб ташланди. Бундай ҳаракатлар сайёхларнинг оммавий тарзда мамлакатни тарқ этишига ва оқибатда мамлакатнинг туризмдан кўрадиган фойдасига жиддий заар етказилишига олиб келмоқда. Бундан ташқари, хизмат кўрсатиш инфраструктурасида фаолият юритувчи, миллий хунармандчилик билан шуғулланувчи минглаб мисрликлар ишсиз қолмоқда.

“Мусулмон биродарлар” Мисрда расман тақиқланган бўлса-да, деярли очик фаолият юритмоқда-ки, буни “биродарлар”дан 16 таси мустақил депутат сифатида Миср парламентидан жой олганида ҳам кўриш мумкин.

Гарчи, “Мусулмон биродарлар” кўпчилик давлатлар томонидан террорчи ташкилотлар рўйхатига киритилмаган бўлса-да, гуруҳ ўзининг реакцион мазмунини йўқотгани йўқ. 2004 йилнинг 12 майида Миср полицияси ташкилотнинг 54 нафар аъзосини Чеченистон, Ироқ ва Фаластинда жанговар тайёргарлик ўтиш ва Мисрда давлат тўнтаришини амалга оширишни режалаштиришда айблаб қамоқقا олгани ҳам фикримизнинг исботи бўла олади.

Юқорида амалга оширилган таҳлил “биродарлар”-нинг узоқ йиллар давомида олиб бораётган фаолияти Мисрда даврий равишда ижтимоий-иқтисодий бекарорликни келтириб чиқариши билан бир қаторда мусулмон дунёсига мансуб бошқа давлатларда радикал исломий ташкилотлар вужудга келишига мафкуравий ва ташкилий замин яратгани ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. “Хизб ат-тахрир ал-исломий” ташкилотининг фаолияти бунга мисолдир.

“Ҳизб ат-таҳрир ал-исломий” (“Ислом озодлик партияси”)

Ташкилотга 1953 йилда Тақијуддин Набаҳоний (1909–1979) томонидан асос солинган.

Даставвал ўзига Фаластиинни озод қилишни мақсад қилган Набаҳоний, кейинчалик мусулмон давлатларини бирлаштирувчи халифалик давлатини куришни бош мақсад деб эълон қилди.

Таълимот назарияси Набаҳоний ва унинг издоши Абдул Қадим Заллумнинг “Ислом низоми”, “Ислом давлати”, “Халифалик”, “Исломий оламга қайноқ нидолар” ва “Ҳизбут-таҳрирнинг тушунчалари”, “Демократия – куфр низоми” ва “Сиёсий онг” каби асарларида баён этилган. Уларда Farb цивилизацияси ва дунёвий давлат тамойиллари қоралган, демократия, конституция, сайлов каби сиёсий институтлар инкор қилинган ҳолда, турли мамлакатларда радикал «ислом» ғояларини тарғиб қилиш, давлат тўнтириши орқали ҳокимиятни кўлга киритиш ҳамда халифаликка асосланган тузумни ўрнатиш асосий мақсад сифатида илгари сурилади.

“Ҳизбут-таҳрир” 1960–70-йилларда бир неча бор хукуматга нисбатан фитна тайёрлашда қатнашганидан сўнг унинг фаолияти Иордания ва Мисрда, кейинроқ Сурия, Ироқ, Миср, Ливия, Тунис ва деярли барча мусулмон давлатларида, 2003 йилдан Россия ва Германияда ҳам ман қилинди.

“Ҳизбут-таҳрир” пирамида шаклидаги тузилишга эга бўлиб, унинг қуий погонасини 5 кишилик “халқалар”га бирлашган “дорислар” ташкил этади. Халқага “мушриф” раҳбарлик қилиб, 4–5 мушрифдан иборат “маҳаллий жиҳоз” “нақиб”га, нақиблар вилоят даражасида “мусоид”га бўйсунадилар. Мусоидлар фаолияти минтақавий раҳбар – “муътамад” томонидан бошқарилади. Ташкилот раҳбари – “Амирул-аъзам” ташкилотнинг олий бўғини – “қиъёдат”

орқали мұтамадларнинг фаолият йўналишини белгилаб туради. Бундай тузилиш ташкилотнинг ўз фаолиятини мумкин қадар яширин олиб бориш имконини бериш билан бир қаторда бутунлай фош бўлиш эҳтимолини камайтиради.

Ҳозирги кунда эса ташкилот раҳбарлари томонидан илгари сурйлган “Араб–Исройл муаммоларини ҳал этишнинг ягона воситаси – яхудийларни оммавий қирғин қилишдир”, деган реакцион ғоя “Ҳизбут-таҳрир”нинг ҳақиқий моҳиятини белгилаб беради, дейиш мумкин.

Яқин Шарқ мамлакатлари ҳозирги кунда ҳам “Ҳизбут-таҳрир” учун фаолият маркази сифатида сақланыб қолмоқда. Баъзи маълумотларга кўра, фақат Иордания, Ливан ва Фаластин худудларида ташкилотнинг 3000–5000 аъзоси фаолият юритади. Ташкилотнинг Байрутда чоп этиладиган “ал-Ваъй” (“Онг”) журнали эса ҳизбий ғояларни тарқатишга ўзининг улушкини кўшиб келмоқда.

“Ҳизбут-таҳрир”нинг фаол ҳаракати 1970–80-йиллардан буён Покистон, Индонезия, Филиппин, 1990-йиллар бошидан эса Марказий Осиё давлатларида, 2003–2004-йиллардан Крим ярим ороли ва Россиянинг бир қатор минтақаларида кузатилмоқда.

Бундан ташқари, “Ҳизбут-таҳрир” Еарбий Европадаги бир қатор мамлакатларда ўз бўлинмаларига эга. Баъзи маълумотларга кўра, ташкилотнинг Буюк Британияда жойлашган бўлинмаси мувофиқлаштирувчи марказ вазифасини бажармоқда.

Гарчи “Ҳизбут-таҳрир” ўз фаолиятида фақат ғоявий кураш усулларидан фойдаланишини эълон қиласа-да, ташкилот мафкурасини ифодаловчи ҳужжатлар бунинг аксини кўрсатади. Хусусан, “Ҳизбут-таҳрир” томонидан тарқатиладиган варажалар ва қилинадиган даъватларда “мусулмон бўлмаган хукуматларга қуролли жиҳод эълон қилиш зарур”, деган

Фоянинг кенг тарғиб қилиниши, “ал-Ваъй” журналиниң 2001 йил июнда чоп этилган 170-сонида ислом халифалигини қуриш йўлида барча воситаларни қўллаш, ҳатто, қотиллик қилишнинг оқланиши, бегуноҳ одамларнинг ўлимига сабаб бўлувчи террорчикамиcadзеларнинг “шаҳидлар” қаторига киритилгани ҳам буни тасдиқлайди.

“Хизбут-тахрир” фаолларининг мусулмон дунёсига мансуб бир қатор давлатларда конституциявий тузумга қарши қаратилган террорчиллик амалиётларида иштирок этгани ҳам уларнинг асл қиёфасини очикойдин намойиш этади. Жумладан, 1968, 1974 ва 1977 йилларда “Хизбут-тахрир” аъзолари Иорданияда, 1974 йилда эса Мисрда ҳарбий исён кўтаришга уринган. 2000 йил январда эса Сурия ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан ҳукуматга қарши ғалаёнлар кўтаришга тайёргарлик кўраётган ташкилот фаолларининг 800 нафари қамоққа олинган.

Шу билан бирга, фитналарнинг доимий муваффақиятсизликка учраши, “Хизбут-тахрир” раҳбарияти орасида ушбу ҳаракатлар ташкилотнинг “ажраблиб” чиққан қисми томонидан амалга оширилди, деган даъво билан айбни бўйинларидан соқит қилишга интилишдек амалиётни келтириб чиқарганини таъкидлаш зарур.

Воқелик бошқа диний-экстремистик ташкилотлар сингари, “Хизбут-тахрир” аъзоларининг фаолияти ҳам ўта радикал тус олаётганини кўрсатмоқда. 2003 йил апрелда ташкилотнинг Буюк Британиядаги бўлинмаси аъзоларидан бирининг Исроилнинг Тель-Авив шаҳрида жойлашган “Майкс Плейс” кафесида ўзини портлатиб юбориши натижасида 23 киши нобуд бўлгани ҳам буни тасдиқлайди.

2002 йилда Филиппинда қамоққа олинган ташкилотнинг бир груҳ фаолларидан катта микдордаги портловчи моддалар ва ўқотар куроллар қўлга оли-

ниши баробарида уларнинг “ал-Қоида” террорчи ташкилотининг маҳаллий тузилмалари билан яқин алоқада бўлгани ҳам аниқланган. Бу эса “Хизбуттахрир” ташкилоти ўз фаолиятини халқаро террорчилик тизимининг таркибий қисми сифатида ташкил этаётганидан далолат беради.

“Ал-Қоида” (“Асос”)

Радикал «ислом» ғояларига асосланган ушбу трансмиллий диний-сиёсий гурӯҳнинг пайдо бўлишига Усома бин Лодин раҳбарлигига Афғонистонда Совет армиясига қарши урушда иштирок этиш учун кўнгиллиларни ёллаш ва уларни қурол-аслаҳа билан таъминлаш мақсадида Покистон ҳудудида тузилган “Мактаб ал-хидамат” бюроси асос бўлиб хизмат қилган.

Ташкилотнинг дастлабки тузилмалари Ғарб ва АҚШнинг глобал етакчилигига қарши кураш, исломнинг фундаментал асосларига қайтиш ва ягона исломий халифат қуришдек мақсадлар дастурига монанд равишда 1992 йилда Хартум (Судан)да қайта шакллантирилган.

“Ал-Қоида” раҳбарияти ғоявий жиҳатдан Мұхаммад ибн Абдул Вахҳоб ва Сайид Кутбларнинг асарларида баён қилинган тамойилларга асосланишини эътироф қилган ҳолда, амалда мусулмон давлатларидаги дунёвий ҳукуматларни ағдариб ташлаш ва шариатга асосланган ислом давлати қуришдек асосий мақсадни кўзлади.

“Ал-Қоида” бошқа диний экстремистик ташкилотлар каби қатъий иерархия асосида тузилган бўлиб, унга Олий кенгаш (“Мажлис аш-шура”) раҳбарлик қилади. Олий кенгашга ҳарбий, молиявий, диний ва ҳукуқий, ахборот ва ташвиқот қўмиталари бўйсундирилган бўлиб, улар қуий поғонадаги гурӯҳлар фаолиятини бошқаради.

Манбаларда “ал-Қоида”нинг ҳарбий лагерлари

2001 йилга қадар Афғонистон, Покистон, Сомали, Судан, Яман, Бангладеш каби қатор давлатларнинг тоғли ҳудудларида фаолият кўрсатгани қайд этилади.

Тахминларга кўра, ҳозирги кунда ташкилотнинг яширин гуруҳлари 33 тадан 88 тагача мамлакат ҳудудида фаолият юритаётган бўлиши, жангарилигининг сони эса 3000—7000 кишини ташкил этиши мумкин.

“Ал-Қоида”нинг дастлабки фаол ҳаракати 1992 йил куз фаслида кузатилган бўлиб, ташкилот жангарилиари Сомалидаги бекарорликларнинг олдини олиш учун киритилган БМТ тинчликтарварлик кучлари таркибидаги АҚШ маҳсус қўшиларининг 18 ҳарбий хизматчисини ўлдиришган.

1996 йилда “ал-Қоида”нинг асосий жанговар кучлари Афғонистоннинг “Толибон” ҳаракати назоратидаги ҳудудларга кўчиб ўтди. Айнан шу ерда, 1998 йилнинг февралида “ал-Қоида” етакчилигига “ал-Жамоа ал-Исломия”, “ал-Жиҳод” (Миср), “Жамаати уламе Покистон”, “Кашмир қўзғолончилик ҳаракати” (Ҳиндистон), “Жиҳод” (Бангладеш) ва “Толибон” ҳаракати вакиллари “Яхудий ва салбчиларга қарши ҳалқаро ислом фронти” уюшмаси тузилганини эълон қилишди. Ушбу уюшма номидан Усома бин Лодин Farb дунёсига жиҳод эълон қилди.

Шундан сўнг, қатор оғир оқибатларни келтириб чиқарган террорчилик ҳаракатлари содир этилди. Жумладан, 1998 йил 25 июнда “ал-Қоида” жангарилиари Саудиянинг Даҳран шаҳри ёнида жойлашган АҚШ Ҳарбий Ҳаво кучларининг базаси олдида амалга оширган портлаш натижасида 19 киши ҳалок бўлиб, 300 дан зиёд киши тан жароҳатини олди. Ўша йилнинг 7 августида эса “ал-Қоида” жангарилиари бир вақтнинг ўзида АҚШнинг Танзания ва Кениядаги элчихоналари олдида бомба ортилган машиналарни портлатиши оқибатида эса 242 киши ҳалок бўлди ва 5000 га яқин одам шикастланди.

Ва ниҳоят, 2001 йилнинг 11 сентябрида Америка Кўшма Штатларида турли рейслар билан Нью-Йорк, Бостон ва Вашингтон шаҳарларидан учган тўртта “Боинг-757” самолёти “ал-Қоида” гуруҳига мансуб 18 нафар террорчи томонидан эгаллаб олиниб, уларнинг иккитаси Нью-Йоркдаги халқаро савдо Маркази жойлашган “эгизак” биноларга, биттаси эса АҚШ қуролли кучлари штаби – Пентагонга йўналтирилди. Яна бир самолёт Пенсильвания штатидаги Шанксвилл районига қулаб туши.

Умуман олганда, мавжуд маълумотларга кўра, “ал-Қоида” гуруҳи жангарилари Афғонистон (1992 йилдан), Сомали (1992–1993-йиллар), Босния ва Герцеговина (1992–1995-йиллар), Кашмир (1993 йилдан), Шимолий Кавказ (1995 йилдан), Косово (1999 йилдан), Марказий Осиё (1999 йилдан), Покистоннинг Жанубий Вазиристон вилояти (2001 йилдан) ва Ироқ (2003 йилдан) худудларида қуролли тўқнашув ва террорчилик ҳаракатларини амалга оширишда фаол иштирок этиб келмоқда.

2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан сўнг Афғонистонда ўtkazilgan кенг кўlamли халқаро аксилтеррор ҳаракати натижасида “ал-Қоида” жиддий талафот кўрган бўлса-да, у ўз фаолиятини янги шароитларга мослаштиришга интилмоқда. Жумладан, баъзи маълумотларга кўра, ташкилот асосий тизимларини эркин пуштун қабилалари яшайдиган Покистоннинг шимоли-ғарбий ва Кашмирдаги баланд тоғли худудларга кўчиришга ҳаракат қилмоқда.

Афғонистон ва Ироқда АҚШ ҳарбийларига қарши партизан урушида фаол иштирок этиш барабарида аксилтеррор иттифоқига аъзо давлатлардан ушбу худудлардан ўз қўшинларини олиб чиқиши талаб қилаётгани ташкилотнинг бугунги кундаги ўзига хос хусусиятидир. “Ал-Қоида” айнан шу мақсадга эришиш байроғи остида террор-

чилик ҳаракатларини амалга оширмоқда. Жумладан, 2004 йилнинг 11 марта Мадрид (Испания)-даги 4 та темир йўл бекатида умумий ҳисобда 6 та портлатиш амалга оширилди. Натижада, 200 киши ҳалок бўлди ва 1500 дан зиёд киши ярадор бўлди. Полициянинг тахминига кўра, портлашларни “ал-Қоида” гуруҳи билан яқин алоқада бўлган мароқашлик радикал гуруҳ амалга оширган.

Қайд этилган далиллар ҳам “ал-Қоида”нинг халқаро террорчилик тизимининг марказий унсури ва жаҳоннинг турли нуқталарида рўй бераётган қуролли тўқнашувлар, террорчилик амалиётларини молиялаштириш, режалаштириш ҳамда бевосита амалга оширишнинг асосий бўфинига айланганини кўрсатади.

Диний экстремистик ташкилотлар: умумий жиҳатлар

Амалиёт аксарият диний-экстремистик ташкилотлар расмий – очиқ иш олиб борувчи сиёсий ҳамда хуфия ҳаракат қилувчи жанговар қанотлар орқали фаолият юритишга интилишини кўрсатади. Сиёсий қанот жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиб, аҳоли хайриҳоҳлигига эришиш, жанговар қанот эса террорчилик усуллари билан ҳукуматга тазийқ ўтказиш услубидан фойдаланади.

Кейинги йилларда ушбу ташкилотлар ўз фаолиятига кўпроқ ёшларни ва аёлларни жалб қилиш, террорчи-камикадзелардан фойдаланиш ва мумкин қадар кўпроқ курбонлар бўлишини назарда тутган ҳолда террорчилик ҳаракатларини амалга ошираётганини қайд этиш лозим.

Шу билан бирга, диний-экстремистик ташкилотлар ўз фаолиятини уйғунлаштиришга ва яхлит тизим сифатида иш олиб боришга ҳаракат қилмоқда. Ироқ, Афғонистон ва Чеченистондаги қўпорувчилик ҳара-

катларида турли миллатга мансуб жангариларнинг иштирок этаётгани, террорчилик ҳаракатлари бир хил шиорлар остида амалга оширилаётгани бунга далил бўла олади.

Диний-экстремистик ташкилотларнинг реакцион ғоялари ва қўпорувчилик фаолияти барча мамлакатларнинг ижтимоий-иктисодий ва маънавий ривожланишига ўзининг салбий таъсирини ўтказмоқда. Бундан ташқари, мамлакатлар иктиносидёти, ўзаро инвестиция муҳитига жиддий зиён етказилмоқда. Хусусан, маълумотларга кўра, 2001 йил 11 сентябрда амалга оширилган террорчилик ҳаракатлари АҚШ ва жаҳон иктиносидётига бевосита 135 миллиард билвосита 2 триллион доллар зарап етказган. Жазоирда ҳукумат қўшинлари ва “Куролланган ислом гуруҳи” орасидаги урушда эса 1996–2001-йиллар орасида мамлакат бюджетига 16 млрд. АҚШ доллари миқдорида зиён келтирган.

Айни пайтда, диний-экстремистик ташкилотлар томонидан олиб борилаётган ташвиқот ёшларнинг соҳта ғояга алданиб қолиши, юрт равнақи йўлидаги фаолиятдан чалғиши, жамиятдаги маънавий-руҳий муҳитнинг бузилишига сабаб бўлмоқда.

Диний-экстремистик ташкилотлар фаолияти, шунингдек, мусулмон бўлмаган мамлакатлар аҳолиси ўртасида исломни “ёвузлик салтанати” ва таҳдид манбаи сифатида қабул қилинишига, “исломофобия”-нинг турли кўринишлари пайдо бўлишига ҳам замин яратмоқда.

Қайд этилган ҳолатлар ҳам, диний экстремизм ва терроризмнинг кишилик жамиятининг нафақат бугунги куни, балки истиқболига ҳам таҳдид солаётган омилга айланганини, инсоният бир бутун вужуд сифатида қарши курашга киришгандагина уни енга олиши мумкинлигини кўрсатади.

Мусулмон мамлакатларининг диний экстремизмга қарши кураш тажрибаси

Диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш олиб борища комплекс ва тизимли, шужумладан, ижтимоий-иктисодий ва мафкуравий чора-тадбирларни қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Албатта, бундай чора-тадбирларни амалга ошириш катта вақт, тегишли режа ва йирик маблағларни талаб қиласди. Миср тажрибаси бундай комплекс ёндашув ижобий самара беришини кўрсатмоқда. Бошқа томондан, Жазоирда 1990-йилларда содир бўлган воқеалар демократияни миллий шароитларни инобатга олмаган ҳолда сингдиришга интилиш айнан кўзланган мақсадларга зид бўлган натижаларга, шу жумладан, радикал «исломий» гуруҳларнинг фаоллашуви га олиб келиши мумкинлигини кўрсатганини ҳам ёдан чиқармаслик лозим. Барча ислоҳотлар мамлакатнинг ўзига хос хусусиятлари ва ҳалқ менталитетидан келиб чиқиб, босқичма-босқич амалга оширилиши зарур.

Диний экстремизмга қарши курашда ҳалқаро бирдамлик ва келишувлар ҳам катта аҳамиятга эга. Хусусан, ўз худудида диний экстремистлар ва террорчилар фаолиятига йўл очиб бермаслик, уларга ҳеч қандай ёрдам кўрсатмаслик ва сиёсий бошпана бермаслик ҳаётий-амалий аҳамиятга эга.

Араб — мусулмон давлатлари ичida Миср Араб Республикаси биринчи бўлиб терроризм муаммосига 1940-йилларда, “Мусулмон биродарлар”нинг ўз фаолиятида ишонтириш усулларидан радикал террорчиликка — давлат, полиция ва армиянинг кўзга кўринган арбобларини жисмонан йўқ қилиш йўлига ўтиши натижасида дуч келди. Ушбу давлатнинг диний мутаассибликка қарши курашдаги бир неча ўн йиллик тажрибаси радикал диний гуруҳларга хайрихоҳлик билан қараш, уларни пин-

Диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш олиб борища комплекс ва тизимли, шужумладан, ижтимоий-иктисодий ва мафкуравий чора-тадбирларни қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Албатта, бундай чора-тадбирларни амалга ошириш катта вақт, тегишли режа ва йирик маблағларни талаб қиласди. Миср тажрибаси бундай комплекс ёндашув ижобий самара беришини кўрсатмоқда. Бошқа томондан, Жазоирда 1990-йилларда содир бўлган воқеалар демократияни миллий шароитларни инобатга олмаган ҳолда сингдиришга интилиш айнан кўзланган мақсадларга зид бўлган натижаларга, шу жумладан, радикал «исломий» гуруҳларнинг фаоллашуви га олиб келиши мумкинлигини кўрсатганини ҳам ёдан чиқармаслик лозим. Барча ислоҳотлар мамлакатнинг ўзига хос хусусиятлари ва ҳалқ менталитетидан келиб чиқиб, босқичма-босқич амалга оширилиши зарур.

Диний экстремизмга қарши курашда ҳалқаро бирдамлик ва келишувлар ҳам катта аҳамиятга эга. Хусусан, ўз худудида диний экстремистлар ва террорчилар фаолиятига йўл очиб бермаслик, уларга ҳеч қандай ёрдам кўрсатмаслик ва сиёсий бошпана бермаслик ҳаётий-амалий аҳамиятга эга.

Араб — мусулмон давлатлари ичida Миср Араб Республикаси биринчи бўлиб терроризм муаммосига 1940-йилларда, “Мусулмон биродарлар”нинг ўз фаолиятида ишонтириш усулларидан радикал террорчиликка — давлат, полиция ва армиянинг кўзга кўринган арбобларини жисмонан йўқ қилиш йўлига ўтиши натижасида дуч келди. Ушбу давлатнинг диний мутаассибликка қарши курашдаги бир неча ўн йиллик тажрибаси радикал диний гуруҳларга хайрихоҳлик билан қараш, уларни пин-

ҳона рағбатлантириш экстремистик ҳаракатларнинг янада фаоллашувиға, янгиларининг пайдо бўлишига имкон яратишини кўрсатади.

Президент Анвар Садатнинг ўзини дин ва диний қарашларнинг бош ҳимоячиси сифатида кўрсатишга ҳаракат қилиши, динни кучайтириш орқали сўл кучларга қарши курашга қаратилган сиёсати натижасида “Ат-такфир вал-ҳижра” (“Кофирикда айблаш ва жамиятдан чиқиш”) ва “Ал-Жиҳод ал-Муқаддас” (“Муқаддас жиҳод”) каби ташкилотларнинг шакллангани, экстремистларнинг оммавий чиқишларни амалга оширгани, хусусан, 1980 йилда Қоҳира-да 400 мингга яқин диндор қатнашган намойиш уюштиргани, турли ташкилотларга ўз таъсирини ўтказишга урингани бунинг исботи бўла олади.

Айни пайтда, бу тажриба юзага келган қулай вазиятдан исломчилар зудлик билан фойдаланишга ҳаракат қилишини, Мухаммад пайғамбар ҳаётидан келтирилган мисолларга таянган, исломни кутқариш заруратини таъкидлаган, мавжуд муаммоларни рўкач қилган ҳолда давлат ва ҳукумат раҳбарлари ҳаётига суиқасд уюштириш, конституциявий тузумни ағдариб ташлашга интилишини кўрсатади.

1981 йилнинг 6 октябрида ҳарбий парад вақтида Анвар Садат ва яна 7 киши “Жиҳод” ташкилоти аъзолари томонидан отиб ташлангани, Садатнинг ўлимидан сўнг “Жиҳод” ташкилоти ўрта аср ислом халифалигига ўхшащ ислом давлатини ташкил этиш мақсадида Асьют шаҳри устидан назорат ўрнатишга ҳаракат қилгани ҳам бундай хуносаларнинг ўринли эканини тасдиқлайди.

Кураш стратегияси

Мусулмон мамлакатларининг диний экстремизмга қарши кураш стратегияси умуман олганда, ҳар бир давлатга хос бўлган ўзига хос хусусиятлар

ва устувор йўналишлардан қатъи назар, билвосита ва бевосита қаршилик кўрсатиш усууларини ўз ичига олади.

Билвосита чораларга расмий диний ташкилотлар билан ҳамкорлик, зўравонликка қарши курашда диний арбоб ва муассасаларнинг аҳамиятини ошириш, шунингдек, ижтимоий-иктисодий ва маданий-маърифий чора-тадбирларни амалга оширишга ёрдам берадиган дастурларни киритиш мумкин.

Бевосита қаршилик кўрсатиш ўз ичига ҳукуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан кўриладиган чораларни, аксилтеррорчилик қонунларини қабул қилиш, улардан кенг фойдаланиш каби тадбирларни олади. Шу ўринда, масалан, Миср қонунчилиги диний асосда партиялар ташкил этишни тақиқлашини таъкидлаш жоиз. Бундан ташқари, давлат ноқонуний равишда қурол саклаганлар, зўравонликни тарғиб этувчилар, радикал «ислом»ни молиявий кўллаб-куватловчиларга нисбатан қаттиқ маъмурийжиной чораларни қўллашини ҳам қайд этиш лозим.

1990-йилларда зўрлик ва террор ҳаракатларининг кучайиши эса Миср ҳукуматини “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги Қонун каби бир қатор янги ҳукуқий ҳужжатларни қабул қилишта мажбур қилди. Бундай маҳсус Қонуннинг қабул қилиниши хавфсизлик идораларига кўпроқ эркинлик бериш ва улар олиб бораётган фаолиятнинг самарадорлигини таъминлаш билан боғлиқ эди.

Миср тажрибаси ҳақида гап кетар экан, яна қўйидагиларни таъкидлаш зарур.

1970-йилларда бошланган либераллаштириш сиёсати доирасида Миср Араб Республикасида кўппартиявийлик тизими яратилган эди. Бироқ Миср қонунчилиги диний асосдаги партиялар тузишни тақиқлагани учун ҳам исломчилар мамлакат ички сиёсатида қатнаша олмаган эди.

Президент Муборак томонидан 1980-йилларда ишлаб чиқылған стратегия “Мусулмон биродарлар” ва бошқа ислом гурухлариға парламентта якка тартибдаға қонуний фаолият күрсатаётган бошқа партиялар билан иттифоққа киришган ҳолда парламент сайловларида иштирок этиш, үз газеталарини нашр этиш, ОАВда үз овозига эга бўлишга йўл қўйиб берди. У ислом жангарилари билан ал-Азҳар шайхлари ўртасида телевидениедаги баҳсларни молиявий таъминлади.

Бироқ радикал ислом ташкилотларининг хорижда яшаётган етакчилари мавжуд тузумни кучсиз деб билар, уни қулатиш учун мамлакат ичида озгина қўзғалиш бўлса кифоя деб ҳисоблар эди. Шу сабабли радикал ислом гурухлари мамлакат ичида ҳам, ташқарида ҳам террорчилик ҳаракатлари содир этишнинг юқори суръатини сақлаб қолишга интилдилар. Жумладан, сайёҳларга нисбатан террор амалиётини кўллаш кучайди. Исломчилар давлатнинг иқтисодий кувватини издан чиқариб, сўнг мамлакатнинг қонуний хукуматини қулатишга ҳаракат қилмоқдалар. Давлатга қарши очиқ қуролли кураш шароитида исломчилар одамлар кўп тўпланадиган жойларда портлатишларни амалга ошириш, сайёҳларга ҳужум уюштириш, автобус ва поездларни ўққа тутишда давом этмоқдалар. Давлат томонидан амалга оширилган ҳимоя чораларига қарамасдан радикал ислом ташкилотларининг қибтийлар ва насронийларга қарши террорчилик ҳаракатлари ҳам ўсиб бормоқда.

Радикал ислом ташкилотлари фаоллиги ва улар амалга ошираётган ҳаракатларнинг хавфи ўсиб бораётгани ҳамда олдин қабул қилинган чораларнинг етарли самара бермаётганини инобатта олиб, Миср ҳукумати ва ҳукуқни ҳимоя қилиш идоралари терроризм ва радикализмга жиддийроқ ёндашишга мажбур бўлдилар.

Мусулмон мамлакатларининг диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш стратегиясида ишсизлик, кам таъминланган оиласарнинг яшаш даражасининг пастлиги, саводсизлик, уй-жой етишмаслиги қаби муаммоларни ечишга қаратилган тадбирларни амалга оширишга алоҳида эътибор берилаётганини қайд этиш лозим. Масалан, Миср хукумати мамлакатнинг қолоқ туманлари ва вилоятларини ривожлантиришга қаратилган ва устувор йўналишларни ўз ичига оладиган аниқ дастур ишлаб чиқишини ўз олдига вазифа қилиб қўймоқда. Покистонда ҳам террорчиликни келтириб чиқарувчи омилларни барта-раф қилишга қаратилган чора-тадбирлар қаторида, айниқса, Афғонистон билан чегарадош худудларга татбиқан, қашшоқлик ва ижтимоий қолоқликни туғатиш асосий масала сифатида эътироф этилмоқда.

Бундан ташқари, мусулмон мамлакатлари диний экстремизм ва зўравонлик муаммоларни илмий ва кенг қамровда ечиш бўйича амалий ишларни ташкил этилмоқда. Жумладан, илмий-текшириш институтлари ва стратегик марказларда бу муаммонинг илмий-тизимли таҳлилига катта эътибор берилмоқда. Мисрда терроризмга қарши кураш бўйича Халқаро марказ ташкил этилгани ҳам фикримизнинг исботи бўла олади.

Диний ташкилотлар устидан назорат ўрнатишга қаратилган амалиёт

тажрибаси таҳлили диний радикализмнинг ижтимоий-иктисодий заминини йўқ қилиш ва ёшларга таянишдан маҳрум этиш, сиёсий, ахборот, диний, маданий ва ёшлар муассасаларининг ушбу муаммони ҳал қилишда ўзаро ҳамкорлигини кучайтириш, диний дастурлар ва фанларнинг ўқитилишини қаттиқ назорат қилиш орқали ислом ташкилотларининг уни-

Мусулмон мамлакатларининг диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш бўйича

верситетлар, талабалар ва касаба уюшмалари ичидаги таъсирини жиддий камайтиришга алоҳида эътибор берилаётганини кўрсатади.

Шунингдек, исломчиларнинг радикал ғояларининг асоссизлигини кўрсатиш, тарқалишининг олдини олишда соф исломга даъват қилувчи, радио ва телевидениеда ташкил этилаётган диний семинар ва мунозараларда фаол қатнашаётган, халқ орасида машхур диний уламоларнинг чиқишиларидан ҳам унумли фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда.

Бу жараёнда ҳар бир мамлакатда муайян ўзига хосликлар кузатилиши, табиий, албатта. Масалан, Индонезияда экстремизмга қарши олиб борилаётган курашда радикал исломчиларнинг йирик вакиллари, жумладан, ҳозирда қамоқда бўлган Абу Бакар Башир томонидан ташкил этилган ислом мактабарини ёпиш чоралари кўрилаётгани бунга мисол бўла олади. Шунингдек, 2002 йилда Бали оролида содир этилган ва 200 дан ортиқ кишининг умрини хазон қилган портлашларнинг ташкилотчиларидан бири Имом Самудра томонидан ёзилган ва жангарилик ғояларига бой бўлган китобларни босиш ва тарқатиш ман этилганини ҳам қайд этиш зарур.

Бундай ҳаракатлар ҳозирда ҳукумат ва уламоларнинг диний экстремизмга қарши биргаликда олиб бораётган ишларининг бир қисми сифатида қаралмоқда. Умуман олганда, Индонезияда "Полиция иштирокида кучга ва мусулмон уламоларининг фаол иштирокида мафкурага таяниб иш олиб бориш — экстремизмга қарши курашнинг икки фронти" сифатида эълон қилинганини таъкидлаш лозим. Радикал қарашларга қарши кураш бўйича етакчи мусулмон уламолари иштирокида грух шакллантирилгани ҳам бу йўлда амалий ишларга ўтилганининг исботи бўла олади.

Мисрда эса ҳозирги кунда "хусусий" ёки "халқ масжидлари" деб аталадиган масжидларнинг фаолия-

ти ва сиёсий фаоллиги кучайгани туфайли давлат томонидан уларнинг фаолиятини назорат қилишни босқичма-босқич Вақф вазирлигига ўтказила бошлиши баробарида уларга ал-Азҳар университетини битирганларни имом қилиб тайинлаш, қишлоқлардаги Куръонни ўрганиш марказларида саводсизликни тугатишни тарғиб қилиш ҳам давлатнинг дин соҳасидаги сиёсатининг узвий қисмига айланиб бормоқда.

Давлат дастурига кўра, барча масжидлар Вақф вазирлиги қарамоғига ўтказилиши лозим. Бу тадбирлар кўплаб хусусий масжидларни назорат қиладиган ва шу ерда янги аъзоларни жалб қиладиган радикал ислом ташкилотлари ва гуруҳларининг таъсирини камайтиришга қаратилган.

Унинг яна бир мақсади жамиятнинг чаласавод, ўрта ва қуйи табакаларини радикал диний ғоялар таъсиридан ҳимоя қилишдан иборат. Бундан ташқари, мазкур жараёнда жума намозида ўқиладиган маърузалар, уларнинг мазмунан бир хиллигини таъминлаш орқали назорат қилинаётганини ҳам таъкидлаш зарур. Шунингдек, масжидлар ва имомлар фаолияти “Масжидлар фаолияти тўғрисида”ги Қонунга биноан хутбалар ва диний фанларни ўқитишни мажбурий лицензиялаш жорий қилинганини, закот йиғиши назорат остига олинганини ҳам қайд этиш лозим.

Бироқ ушбу тадбирларни молиявий таъминлаш ва ал-Азҳар университетини битирган юқори малакали диний ходимларнинг етишмаслиги билан боғлиқ бир қатор сабаб ва қийинчиликлар бу сиёсатининг самарадорлигига жиддий салбий таъсир кўрсатмоқда. Закот қўмиталари, хусусий эҳсонлар ҳисобига моддий таъминланадиган ва аҳоли томонидан кўллаб-куватланадиган масжидларнинг катта қисмини назорат қилиш ҳам муайян қийинчиликларни тудирмоқда.

Терроризмни озиқлантираётган ижтимоий-иктисодий омилларни бартараф этиш

Террорчи ташкилотлар аъзоларининг мутлак кўпчилигини жамиятдаги ўрни ва мавқеини аниқлаб белгилаб ололмаган (маргиналлашган) ижтимоий қатламларга мансуб 16–30 яшар ёшлар ташкил қиласди. Шунинг учун ҳам, дунёning деярли барча мамлакатларида аҳолининг қашшоқлашувига терроризмни озиқлантирувчи омиллардан бири сифатида қаралмоқда ва уни келтириб чиқарувчи сабабларни бартараф этишга алоҳида эътибор берилмоқда. Экстремистик ғоялар ёйидишининг олдини олишга қаратилган маҳсус дастурлар ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилмоқда. Хусусан, Миср хукумати ва раҳбарияти ижтимоий-иктисодий муаммоларнинг кескинлигини пасайтиришга ва 70 фоизи қашшоқликда яшаётган аҳолининг аҳволини яхшилашга қаратилган бир қатор дастурлар ва тадбирларни амалга оширмоқда. Миср хукумати радикал ислом ташкилотларини қашшоқлик, ишсизлик, аҳолининг табақалашуви каби асосий таянч нуқталаридан ва мазкур муаммолар учун жавобгарликни ҳозирги хукумат бўйнига юклаш имкониятидан маҳрум қилишга ҳаракат қилмоқда.

Шу билан бирга, давлат аҳоли учун асосий (нон, ун, шакар, ўсимлик ёғи ва шу каби) озиқ-овқат маҳсулотлари, нефть маҳсулотлари, электр энергияси, ойлик маошга кўшимча тўловлар ҳамда сувдан бепул фойдаланиш кабиларни дотациялаш (давлат томонидан молиявий кўмаклашиш)да давом этмоқда. Шунингдек, хукумат уй-жой, олий маътумот олиш, дори-дармонларга ҳам ўртача нархни саклаб туришга ҳаракат қилмоқда.

Имтиёзли тиббий хизмат ва дори-дармон билан таъминлаш, бепул мактаб таълими кабиларни ўз ичига олган ижтимоий дотация ва имтиёзлар тизими ҳам ривожлантириб борилмоқда.

Террорчи ташкилотлар аъзоларининг мутлак кўпчилигини жамиятдаги ўрни ва мавқеини аниқлаб белгилаб олол-

Умуман олганда, кўрилган бу чоралар нисбатан бўлса-да, ижтимоий адолатни ва мамлакат аҳолиси-нинг кўйи табақасига яшаш учун зарурӣ маблағ-нинг энг кам миқдорини таъминлашга қаратилган.

Юқоридаги каби тадбирлар доирасида муайян мамлакатларга хос бўлган хусусиятлар ҳақида гап кетар экан, диний экстремизмга қарши курашнинг самарадорлигини таъминлашга қаратилган чоралар қато-рида 1997 йилда Мисрда қабул қилинган “Ери ижа-рага олиш тўғрисида”ги Қонун алоҳида аҳамиятга эгалигини таъкидлаш зарур. Мазкур қонун мавжуд сулолалар ва оилаларнинг таъсир қувватини пасай-тириш баробарида хукumatнинг фаллоҳ (дехқон)лар-нинг ички миграциясини таъминлашга йўл очади.

Сулолавий алоқаларнинг сусайиши эса, ўз навбати-да радикал ислом ташкилотларининг қишлоқ жойла-ридаги мавқеини йўқقا чиқаради. Шу йўл билан, мазкур қонун жойлардаги кескинлик ва ишсизликнинг муайян даражада бўлса-да, пасайишига замин яратади.

Халқаро майдондаги ҳаракатлар

Диний экстремизм ва терроризм муаммоси би-лан дуч келаётган мусул-

мон мамлакатлари ушбу масалани турли халқаро форумларда кўтариш билан дунё жамоатчилиги дик-қатини уни ҳал этишга қаратиб келмоқда.

Шунингдек, радикал кайфиятдаги исломчилар яша-ётган давлатлар билан хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик қилиш ва жиноятчиларни алмашиш бўйича икки то-монлама келишувларни имзолашга ҳам алоҳида эъти-бор берилмоқда. Жумладан, араб давлатлари ўртасида хавфсизлик соҳасидаги сиёsatни тартибга солиш ва тер-роризм муаммосини араб давлатлари Ички ишлар ва-зирлари мажлисларининг долзарб мавзусига айланти-риш йўлидаги ҳаракатлар ҳам шу йўналишдаги иш-ларнинг узвий қисми ҳисобланади.

Шу билан бирга, радикал ислом ташкилотлари ва гуруҳлари етакчилари ҳаракатларини мунтазам асосда кузатиб бориш, улар жойлашган давлатни бу ҳакда огоҳлантириш каби йўналишда ҳам иш олиб борилмоқда. Масаланинг бу жиҳати, хусусан, Миср учун ниҳоятда муҳимдир. Зеро, 1990-йилларнинг бошларида Афғонистон ва Покистонда “Мусулмон биродарлар”, “Ал-Жиҳод ал-Исломия” ва “Ал-Жамоа ал-Исломия” каби Миср исломий ташкилотлари томонидан ташкил этилган 20 га яқин лагерлар фаолият олиб борган эди. У ердан қайтиб келган жангариладар радикал ислом ташкилотларига қўшилиб, фуқаролар ва мамлакат учун хавф-хатарнинг ортишига олиб келар эди.

Аммо қидирилаётган террорчи унсурлар яширган хорижий давлатлар билан олиб борилаётган музо-каралар доим ҳам ижобий натижалар бермаётганини таъкидлаш зарур. Айрим Европа мамлакатлари демократик тамойил ва эркинликларга риоя этиш байроғи остида исломчиларга сиёсий бошпана бериб, йиғилишлар ўтказиш ва фаолият кўрсатиш учун шароит яратиб бермоқда.

1990-йилларнинг бошларида кўтарилиган ва зўравонликлар занжирини вужудга келтирган ислом экстремизми тўлқини бугунги кунда бирмунча сусай-гандек туюлса-да, ҳамон диний радикализм реал хавф сифатида сақланиб қолмоқда. Хусусан, радикал ислом ташкилотлари томонидан аҳоли ўргасида, айниқса, унинг чаласавод қатлами орасида миллатлараро ва динлараро келишмовчиликларни келтириб чиқаришга қаратилган тарғибот ва ташвиқот ишлари давом эттирилаётганини таъкидлаш зарур.

Умумий холоса ўрнида таъкидлаш жоизки, терроризмга қарши курашнинг хорижий тажрибаси кенг қамровли ҳодиса бўлиб, уни ўрганиш, ибратли жиҳатларини ўзлаштириш ҳамда ҳаётта татбиқ этиш мавжуд давлатларнинг барчаси учун бир хилда фойдали ва шунинг учун ҳам, муҳим аҳамиятга эгадир.

Таянч тушунчалар

Мусулмон мамлакатлари, қарши кураш, қарши курашнинг сиёсий-хукуқий асослари, диний экстремизмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари.

Такрорлаш учун саволлар

1. Кайси мамлакатлар аҳолисининг кўлчилигини мусулмонлар ташкил этади?
2. Бугунги кунда фаолият олиб бораётган қандай диний экстремистик ташкилотлар мавжуд?
3. Диний экстремизм ва терроризмнинг мусулмон мамлакатлари учун хавфининг ўзига хос ҳусусиятлари нималарда кўринади?
4. Диний экстремизм ва терроризмнинг олдини олиш борасида мусулмон дунёси мамлакатлари томонидан қандай ҳаракатлар олиб борилмоқда?
5. Мусулмон мамлакатларида диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш борасида қандай сиёсий-хукуқий асослар яратилган?

Харбий	44,1%
Хизбутташар	15,4%
Джамият	13,6%
Джамият	13,6%
Джамият	13,6%

VI боб

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ БАРҚАРОРЛИК ВА ХАВФСИЗЛИККА ТАҲДИД СОЛАЁТГАН ДИНИЙ ЭКСТРЕМИСТИК ВА ТЕРРОРЧИ ТАШКИЛОТЛАР

Диний экстремизм ва терроризмнинг минтақада намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятлари

Эркинлиги қонун йўли билан кафолатланди. Бугунги кунда мамлакатимизда турли диний конфессияга мансуб диний ташкилотлар, шу жумладан, олий ва ўрта маҳсус диний билим юртлари фаолият юритаётгани, фуқароларнинг эмин-эркин диний амалларни бажараётгани бунинг ёрқин исботидир.

Бироқ бугунги кунда сиёсий ҳокимиятга интилаётган, диний шиорларни ниқоб қилиб олган баъзи групкалар Марказий Осиё мамлакатлари, хусусан, Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий вазиятга салбий таъсир ўтказмоқда. Экстремистларнинг 2005 йил май ойида Андижонда амалга оширган террорчилик ҳаркатлари, 2006 йилнинг май ойида Кирғизистоннинг Боткент тумани ва Тожикистаннинг Исфара туманида чегарачиларга, август-сентябрь ойларида Кирғизистоннинг Ўш ва Жалолобод вилоятларида ҳукуқни муҳофаза қилиш идоралари ходимларига куролли ҳужум уюштиришлари оқибатида бегуноҳ одамлар халок бўлди, халқ осойишталиги бузилди.

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йиллари диний эркинликларга кенг йўл очилди. Ҳақиқий диний эътиқод

Ўтган асрнинг 80-йилларидан Афғонистон диний экстремизм ва фундаментализмнинг йирик ўчоғига айланди. Айрим йирик давлатлар ўзларининг геосиёсий манбаатларини рўёбга чиқариш илинжида Афғонистондаги радикал исломчиларни амалда қўллаб-куватлади.

Марказий Осиёга диний экстремизмнинг кириб келишида Афғонистон дарвоза вазифасини ўтади. Диний-экстремистик гурӯҳларнинг бош мақсади – “халифалик” давлати тузиш шиори остида сиёсий ҳокимиётни эгаллашдир. Ҳозирги кунда кўпроқ “Ўзбекистон ислом ҳаракати” (иккинчи номи – Туркистон Іслом ҳаракати), “Хизбул таҳрир”, “Акромийлар”, “Нурчилар” ва “Таблиғчилар” каби диний экстремистик ва террорчи гурӯҳларнинг фаолияти кузатилмоқда.

Марказий Осиё минтақаси, жумладан, Ўзбекистонда бундай таҳдиднинг юзага келишига куйидагилар сабаб бўлди:

– “қайта куриш” даврида нафакат сиёсий ва иқтисодий инқироз, балки мафкуравий пароканҷалик ҳам юзага келган эди. Совет империяси барбод бўлгач эса, мафкуравий бўшлиқ ўзининг хатарли оқибатларини намоён қилди;

– эътиборли диний уламолар ўрнини сохта “исломчилар” эгаллашга интилишлари ва улар томонидан ислом асослари бузуб талқин қилиниши бошланди;

– аҳолининг ислом динига бўлган катта қизиқишидан фойдаланиб, халқаро экстремистик марказлар томонидан минтақада диний мутаассиблик руҳидаги адабиётларни тарқатиш кенгайтирилди;

– дин никоби остида фаолият олиб борувчи, аслида айрим давлатларнинг гаразли геосиёсий ва геостратегик қарашлари натижаси ўлароқ шаклланган, кўпорувчилик мақсадини кўзлаган турли оқим ва йўналишларга мансуб хорижий даъватчилар минтақага ўз foяларини олиб кира бошладилар;

— минтақа давлатлари чегараларининг мустаҳкам эмаслиги турли экстремистик кучларга наркотрафик, курол-яроғларининг ноқонуний савдоси орқали молијавий имкониятларини мустаҳкамлаб олишга ва минтақа бўйлаб эркин ҳаракат қилишга замин яратди.

Қисқа қилиб айтганда, шўро давридан мерос бўлиб қолган оғир ижтимоий-иктисодий муаммолар юки юқорида қайд этилган сабаблар билан қўшилиб диний экстремистик оқимларнинг шаклланиши ва фоллашувиға кулай шароит яратди.

Умуман олганда эса, диний экстремизм минтақада яширин, кейинроқ очиқ-ошкора ташвиқот ва зўравонликка асосланган фаол ҳаракатлар, сўнг унга қарши қаратилган чора-тадбирлар натижасида яна ўта маҳфий ишлаш асносида тарғибот олиб бориш ва кўпорувчилик хуружларини содир этишдек сифатий босқичларни босиб ўтди, дейиш мумкин.

Диний экстремистик оқимларнинг ғаразли мақсадлари

Диний экстремистик ташкилотларнинг асосий мақсад ва фаолият услублари куйидагилардан иборат:

— аҳолига ҳанафийлик мазҳабига зид мутаассиб ва сиёсийлаштирилган диний ғояларни сингдириш. Бунинг учун аҳоли ичидаги ақидапарастлик ғоялари ва “Ҳизбут таҳрир” гуруҳининг таълимотлари даъват қилинади, “жиход”, “шаҳидлик” ғоялари тарғиб қилинган адабиёт, видео ва аудио тасмалар тарқатилади, яширин “хўжралар” ташкил қилиниб, ўқиётганларга мутаассиб тушунчалар сингдирилади;

— ижтимоий-сиёсий вазиятни бекарорлаштириш, динлааро ва миллатлараро муносабатларни кескинлаштириш. Бунинг учун аҳоли ичидаги хорижий ахборот воситаларида Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий ҳолат, жумладан, диний сиёсат, имомларнинг фаолияти бўйича иғво маълумотлар тарқатилади, шу-

нингдек, яширин гурухлар тузилиб, улар томонидан ақидапаастлик руҳидаги диний ташвиқот юритида, террорчилик амалиётлари амалга оширилади;

— хорижда фаолият юритаётган диний-экстремистик ташкилотлар билан мустаҳкам алоқалар ўрнатиш, улар ёрдамида жангарилар тайёрлаш.

Кейинги йилларда диний-экстремистик ташкилотлар фаолияти, террорчилик амалиётида ўз-ўзини портлатиш усулини қўллаш ҳаракатларига аёлларнинг кўпроқ жалб қилиниши кузатилмоқда.

Минтақамизда бир қатор диний экстремистик ташкилотлар фаолият олиб боришга интилмоқда. 1996 йилда ташкил топган “Ўзбекистон ислом ҳаракати” гурухининг мақсади — курол кучи билан Марказий Осиё, Кавказ ва Россия Федерациясининг Волгабўйи республикаларини бирлаштирувчи “Буюк Ислом амирлигини” тиклаш. Таркибига 1992—1993-йилларда фаолияти тутатилган “Адолат” ҳаракати каби қатор диний-экстремистик ташкилотларнинг собиқ фаоллари кирган, ЎИҲ аъзолари Бирлашган тожик мухолафати (БТМ) тарафида фуқаролар урушида иштирок этди. Низо ҳал қилиниши жараёнида ЎИҲ дала қўмондонлари Тожикистон хукумати ва БТМ ўртасида имзолаган битим шартларини бажаришдан бош тортдилар ва улар Тожикистонни тарк этиб, Афғонистон ҳудудига ўтиб кетдилар.

Жаҳоннинг қатор мамлакатларида ЎИҲ расмий равишда террорчилик ташкилоти, деб тан олинган. Чунончи, у АҚШ Давлат департаменти томонидан тайёрланган ва Конгресс тасдиқлаган хорижий террорчилик ташкилотлари рўйхатига киритилган. Шундан келиб чиқиб, ташкилотнинг аниқланган барча молиявий ҳисоблари “музлатилган”. Россия Федерацииси Олий суди ва Баш прокуратураси ҳам ўзининг 2003 йил 14 февралдаги қарори билан уни террорчилик ташкилоти сифатида эътироф этган. Мазкур гуруҳ “ал-Қоида” ва «Толибон» ҳаракати билан яқин алоқага эга.

“Ўзбекистон ислом ҳаракати” гуруҳи жангарилари 1999 йили Тошкент шаҳри ва вилоятида, 2000 йили Тошкент ва Сурхондарё вилоятларида, 2004 йили Тошкент ва Бухорода, 2005 йили Андижонда, шунингдек, 1999, 2000 ва 2006-йиллари Қирғизистон, 2006 йили Тожикистон ҳудудида террорчилик ҳаракатларини амалга оширишда иштирок этган.

“Ҳизб ат-таҳрир ал-исломий” – (“Ислом озодлик партияси”) ташкилоти демократия, конституция, сайловни инкор этади, сиёсий ҳокимиятни қўлга киритиш ҳамда халифаликка асосланган тузумни ўрнатишни мақсад қилиб белгилаган. “Ҳизбут-таҳрир” ташкилоти, асосан, яширин “халқалар” тузиш, оғзаки ва варака тарқатиш орқали экстремистик ғояларни тарғиб қиласди. Шу билан бирга, гуруҳ террорчи гуруҳлар учун “зомбилаштирилган” жангарилар етказиб бериш билан ҳам шуғулланади. Масалан, 2006 йили Ироқда ўлдирилган “ал-Қоида”нинг Ироқдаги бўлимининг раҳбари Абу Мусо Зарқавий ҳам аввал “Ҳизбут таҳрир” аъзоси бўлган. 2004 йили Россия, 2006 йили эса Қирғизистонда қўлга олинган “ҳизбчилардан” ўқ отар қурол, портловчи моддалар ва ўқ-дори топилган.

“Ҳизбут-таҳрир” аввало, ислом ниқоби остида экстремистик ғоялар билан йўғрилган тушунтириш ишларини олиб боради. Бунда ҳизбчи ҳар бир шахснинг фикрлаш доирасига қараб ўз таълимотига даъват этади. Қолаверса, жамиятда содир бўлаётган у ёки бу шаклдаги қийинчиликлар, турли табиий оғатлардан ўз мақсадлари йўлида фойдаланиб, агар исломнинг сахиҳ ҳукмлари бўлганда эди, бундай ҳодисалар рўй бермас эди, қабилидаги фикрлар билан фаразли ниятларини амалга оширишга интиладилар. Бошқача айтганда, уларнинг наздида ҳужум фикрга қаратилмоғи лозим. Бу ҳужум фикрий курашга, фикрий кураш, ўз навбатида, фикрий инқилобга олиб бориши

керак. Фикрий инқилобнинг орқасидан эса сиёсий инқилоб содир бўлади. Мазкур вазифани адо этган авлоднинг ўзи ҳокимият тепасига келади.

Бу мақсадларни амалга ошириш учун ташкилот 1989 йилдан бошлаб “ал-Ваъй” (“Онг”) номли ойлик нашрини турли тиллардаги таржимаси билан давомий чиқариб келмоқда.

Айни пайтда, “Ҳизбут-тахрир” курашни уч босқичда олиб боришни кўзлайди. Улардан биринчиси “тасқиф” – тушунтириш ишлари босқичидир. Унда ҳали онги тўлиқ шаклланмаган, фикри заиф, таъсирга берилувчан ёшларни тузокга илинтириш, хукуқ-тартибот ва ҳокимият идораларидаги масъул шахсларни ўз тарафига оғдиришдек мақсадларга эришиш кўзланади.

Иккинчи – “тафоул” – биргаликда ҳаракат қилиш босқичида фикрий кураш орқали “Умматнинг оёққа туриши, фикрий онглилиги ва келажак масалаларини идрок қилишга эришиши” йўлида фикрий инқилобга етишиш назарда тутилади.

Учинчи – “инқилоб” – тўнтариш босқичида эса, тарбияланган уммат орқали ҳокимиятни кўлга киритиш мўлжалланади.

Юқоридагилардан “Ҳизбут-тахрир” ҳам бошқа диний экстремистик ташкилотлар каби мавжуд конституциявий тузумни ағдариб ташлаб, ҳокимият тепасига келишга интилиши, ягона халифалик давлатини қуриш, унинг асосий ва сўнгги мақсади экани очиқ-ойдин кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам, “Ҳизбут-тахрир”нинг расмий фаолият кўрсатиши деярли барча мусулмон мамлакатлари, жумладан, араб давлатларида расман тақиқланган.

“Ҳизбут-тахрир” партиясини қўллаб-қувватлайдиган уламолар ислом дунёсида жуда озчиликни ташкил этади. Аксинча, уни инкор этадиганлар сонсаноқсиз. Бу партиянинг фояси ва дастури ҳанузгача

дунёнинг бирорта мамлакатида маъқулланмаган. Унинг ўзи расмий ташкилот сифатида тан олинмаган, балки илк таъсис топган масканидан тортиб, дунё мамлакатларининг ҳаммасида унинг фаолияти тақиқланган. Исломда эса, озчиликнинг эмас, кўпчиликнинг фикрига қўшилишга буюрилган. “Менинг умматим ёппасига адашиб, залолатга тушиб қолмайди, қачонки, улар орасида қарама-қаршиликни кўрсаларингиз, сизлар кўпчилик томонида бўлингиз!” – деган саҳиҳ ҳадис ҳам ушбу фикрга далил бўлади.

Республикамизда фаолият юритишга интилаётган бошқа оқимларнинг ўз олдилариға қўйган мақсадлари ҳам юқоридагилардан деярли фарқ қиласади. Масалан, “жиходчилар”нинг мақсади диний ҳолатни Пайғамбар давридаги қўринишга қайтариш, яъни дин, мусулмончилик ўша даврда қай ҳолатда бўлган бўлса, бугун ҳам шундай қолиши керак, деган даъвoda яққол намоён бўлади. Бундай тузум бугун қандай натижаларга олиб келиши мумкинлигини “Толибон” ҳаракати Афғонистонда олиб борган сиёсати ва унинг оқибатлари ҳам яққол кўрсатиб турибди.

“Акромийлар” гуруҳи асосчиси – Акром Йўлдошев «жиходчилар»нинг Андижондаги тоявий раҳномоси Абдували Мирзаев шогирдларидан бўлиб, 1990-йилларда «Ҳизбут таҳрир»нинг маҳаллий раҳбари Абдурашид Қосимовдан сабоқ олган.

Кейинчалик А. Йўлдошев «ҳизбуттаҳрир» чилар билан келиша олмай, ажралиб чиққан ҳамда «Ислом низоми», «Иzzат ва шараф сари» ва «Халифалик» номли адабиётлардан фойдаланган ҳолда 12 дарсдан иборат «Имонга йўл» рисоласи ва ҳаракат дастурини ишлаб чиққан.

«Акромийлар» ўз сафларига жалб қилинувчи шахсларга руҳий таъсир ўтказиш ва уларни тоявий жиҳатдан бирлаштириш мақсадида фаолиятларини қу-

Шидаги асосий даврлар (босқичлар)га бўлган ҳолда амалга оширишлари аниқланган.

«Сирли» ёки «Махфий» (ўз тарафига муносиб номюдлар жалб қилиш); «Моддий» ёки «Иқтисодий» (иқтисодий ёрдам ва иш билан таъминлаш, топган фойдадан 1/5 қисмини жамоа учун «байтулмол»га ажратиш); «Маънавий» ёки «Сиёсий» (гоявий жиҳатдан қайта ишлов, дин ва сиёсатни кўшиб ўргатиш); «Узвий майдон» (тайёр бўлган аъзоларни «зарур» жойларга қўйиш, фаолият доирасини кенгайтириш); «Охират» ёки «Тўнтариш» (асл ва асосий мақсад: вазият етилгач, мавжуд тузум ўрнига ўз ҳокимиятларини ўрнатиш). Мазкур босқичлар махфий, ижро муддати қатъий белгиланмаган ҳолда амалга оширилиши кўзда тутилган.

Шу билан бирга, «акромийлар» ҳар бир тузилма учун биринчи навбатда, молиявий асос яратилиши лозимлигини таъкидлаб, ўз ҳаракатларини ривожлантириш мақсадида «биродарлар» даромадининг 20 фоизидан тушадиган маблағлар жамғармасини ташкил этганлар. Жамғарманинг асосий қисмини янги иш ўринларини ташкил этиш ва аъзолар сафини кенгайтиришга сарфлаганлар.

Ҳибста олинган А.Йўлдошев амнистия туфайли 1998 йил декабрида озодликка чиқиб, ўз издошлири билан биргаликда «ашёвий далил» бўлиши мумкин бўладиган барча адабиётларини йўқотиб юборишга эришган.

1999 йилда А.Йўлдошев бошчилигида «акромийлар»нинг бир қатор раҳбарлари жиноий жавобгарликка тортилганидан сўнг, оқим фаолиятида туб ўзгаришлар юз берган. Шу даврга қадар «биродарлар»га «Имонга йўл» китобидан сабоқ бериб келинган бўлса, эндиликда ушбу ўқув дарслиги йўқ қилиниб, дарслар оғзаки равишда, аммо кўрсатиб ўтилган китобнинг моҳияти бўйича олиб борилган.

№ Янги таҳрирда тайёрланган «Имонга йўл» рисоласида фалсафий-мантиқий баён услуби танланган. Бундан диний ва дунёвий, хусусан, фалсафий илмлардан узоқ бўлган кишини мантиқ, ақлга оид мавхум мавзулар олдида осон таслим қилишдек мақсад кўзланади. Шунингдек, ушбу рисолада имон масаласида юртимизда азалдан анъанавий ҳисобланиб келган ҳанафий мазҳаби ва мотуридия таълимотига зид ақидалар ҳам кўплигини қайд этиш зарур.

Буни китобнинг 3-дарсидаги қуйидаги фикрда ҳам кўриш мумкин:

«Имон комил бўлиши учун, тилда айтилган нарса амалда тасдиқланмоғи шартдир».

Ҳанафий мазҳаби ва мотуридия таълимотига кўра, имон шарти 2 та: Аллоҳнинг бирлиги ва Муҳаммад алайҳиссалом пайғамбар эканига тил билан икрор бўлиб, дил билан тасдиқлаш. Имом Мотуридий «Имоннинг жойи қалбdir», деганлар. Буюк ватандoshimiz Абу Ҳафс Насафий айтадилар: «Мўминлардан бўлган гуноҳкорлар дўзахда абадий қолмайдилар. Имон Аллоҳ таоло ҳузуридан келган нарсаларга қалбдан ишониш ва уни тил билан икрор қилишдир. Агар бандада шу икки шарт бўлса, у бемалол мен мўминман дейиши мумкин». Демак, дин арконларига амал қилиш имоннинг шарти эмас ва амалсиз одам коғир бўлмайди.

Имом Мотуридий ушбу фикрларни ўз даврининг адашган фирмаларидан – хорижий, мұтазила ва ҳашвийларга раддия сифатида асосли тарзда изҳор қилгандар.

Тарихда ана шундай адашган фирмалардан бири – хорижийлар ўз йўлларига юргаган, қўзғолонларида иштирок этмаган мусулмонларни «имонсиз», «коғир» ҳисоблаб, «катта гуноҳ» (кабира) қилганлар имондан чиқади ва улар билан уруш (жиҳод) олиб бориш керак, деб таъкидлаганлар.

Мазкур талқындаги «имон» ҳам дин аркоңларига амални ўзларича баҳолаб, «коғир» деб аташ ҳамда оммани уларга қарши күйишта дастак бўлиб хизмат қиласидиган ғоялардан ҳисобланади.

Шунингдек, таълимот «биродар»ларга ўзларини ишириш мақсадида шариатда тақиқланган баъзи амалларни бажаришга рухсат этади.

«Акромийлар» ўзаро алоқаларни мустаҳкамлаш мақсадида, тадбиркорлик билан шуғулланганлар ҳамда янги аъзоларни, асосан, қариндошлар ҳисобига ўзларининг савдо дўконлари, сартарошхона, ношвойхона, дурадгорлик, қандолатчилик, косибчилик ва мебель ишлаб чиқариш цехларига ишга жалб қилиш орқали кенгайтиришга ҳаракат қилганлар.

Бу оқим ғояларининг тарқалишига бир қатор омиллар ҳам сабаб бўлган. Жумладан, улар иш билан таъминлаш, молиявий муаммолар ечими учун «холис» моддий ёрдам кўрсатиш орқали уларнинг асл мақсадларидан беҳбар одамларни ўзларига иқтисодий жиҳатдан боғлаб олишга ва ўз тарафдорларига айлантиришга ҳаракат қилганлар. Уларнинг тарафдорларидан бўлганлар «А. Йўлдошев ва унинг атрофидагилар бизни иш, яхши маош ва бепул овқатлашиб билан таъминладилар», деб чет эл ахборот во-ситаларига интервьюлар берганидан бу ҳақиқатни англаб олиш қийин эмас.

«Акромийлар» ҳокимиятни қўлга олиш билан боғлиқ режаларини ҳақиқий аъзо бўлмаганлардан сир туғанликлари ҳамда янги тарафдорлар уларни сиёсатга алоқаси йўқ деб билганлари боис сингдирилаётган фикрларга кўникиб бораверганликларини кўрсатади. Бу йўлдаги амалий даъват услуби бошқа ақида-парастлар ёндашувидан фарқли бўлиб, оммага мафкуравий тузоқ кўйишга асосланади. «Акромийлар»-нинг бу тамойилига кўра, мавжуд конституциявий тузумни ўзгартириш, ислом давлати қуриш каби гап-

ларни гапириш шарт эмас, балки «ҳаётдаги барча муаммоларнинг ечими Куръон ва ҳадисда» деб уқтирилса бас. Бу фикрдан «тўғри» холосани одамлар ўзлари чиқариб олишларига бироз «ёрдамлашиб юборилса» етарли.

«Акромийлар» янги аъзоларга эртаю кеч мавжуд тузумнинг камчиликлари, ўзларининг гүёки сиёсатдан йироқ, кичик бўлсада, ҳақиқий «биродарлар жамоаси» мұхитининг «гўзал» жиҳатларини уқтириб бориш орқали руҳий таъсир ўтказишга ҳаракат қилганлар.

Барча мутаассиб ақидапарастлар қатори «акромийлар»нинг ҳам фожиаси шундаки, улар имон, эътиқод, туйғу, тушунча, қалб ва ақл, маънавият билан маърифат, дин ва фалсафанинг моҳиятини ўзларининг фаразли фикрлари доирасида талқин этадилар. Киши ўз эътиқоди йўлида қанча илмга эга бўлмасин, у аввало, ниятни пок қилсин, ниятида эзгулик, самимийлик ва ихлосга жой берсин. Зеро, ҳадисларда айтиладики: «Ишлар ниятга мувофиқдир».

Улар кундалик ибодат ва диний турмуш тарзида яшаб келаётганларни ҳақиқий мусулмон деб ҳисобламайдилар, дин аҳллари билан маслаҳатлашиш ёки улардан илм олишни умуман ўзларига эп кўрмайдилар. Ваҳоланки, диёrimизда азалдан ислом илмларига чин ихлос билан хизмат қилувчи уламою фузалолар кўп бўлган, улар ҳозирда ҳам кам эмас.

«Ҳизбут таҳрир», «акромийлар» каби адашган фирмалар турли ташвиқотлар олиб боришларига қарамай, халқимиз орасида эътибор топа олгани йўқ. Чунки, Пайғамбаримиз «Менинг умматим залолатда бирлашмас», деган ҳикматни бекорга айтмаганлар. Ўн тўрт асрдан буён эътиқодида мустаҳкам бўлган халқни нотўғри йўлга бошлиш самарасиз кечиши турган гап. Дин-диёнатимизга щунчалар имкониятлар берилиб турган бир пайтда бу каби тоифалар динга факт зарап келтирмоқда.

Президентимиз таъкидлаганлари дик: «Биз факат терроризмнинг ташқи кўринишларига, бегуноҳ одамларни гаровга оладиган, портлатадиган ва ўлдирадиган кимсаларга қарши курашиш билангина бу оғатни бартараф этиб бўлмаслигини бир неча бор таъкидлаганмиз. Ҳаётнинг ўзи шуни кўрсатмоқдаки, авваламбор, ушбу бало-қазонинг бирламчи маңбаларига қарши курашиш даркор. Яъни ислом динини сиёсатга айлантираётган, ёвузлик ва террорчилик мафкурасини яратсаётган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини заҳарлаб, зомбига айлантириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвойер ташкил этаётган, халифалик тузищдек турли хом-хёлларни амалга оширишга уринаётган қабиҳ кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак».

“Таблиғчилар” дунёвийликни инкор этувчи, сиёсийлаштирилган ва мутаассиб диний мафкурани ташвиқот қилиш ва унинг тарафдорларини кўпайтириш орқали ўз таъсирини бутун дунёга ёйишни мақсад қиласди. Маркази Бангладешда жойлашган. Йирик филиаллари Покистон, Ҳиндистон, Миср, Саудия Арабистони, Бирлашган Араб Амирликлари каби мамлакатларга жойлашган. “Таблиғчилар” ҳар йили 40 кун мобайнида уйма-уй юриб ташвиқот ишларини амалга оширади. Улар илгари сураётган ғоялари ҳанифийлик мазҳабига зид бўлиб, ақидапараст гуруҳларнинг ғоялари сингари динда мутаассибликни тарғиб қиласди.

Асосчиси туркиялик Сайид Нурсий Бадиuzzамон бўлган «Нурчилар» ташкилотининг асл мақсади – мавжуд ҳокимият учун қарши чиқувчи ўта диний, мутаассиб кишиларни тарбиялашдан иборат.

1942 йилда Туркияning Эрзурум шаҳрида туғилган Ф.Гюлен “Нур” ҳаракатининг асосчиси Сайид Нурсий вафотидан сўнг унинг ўрнини эгаллагач, нур-

чиларнинг Измирдаги ҳаракати режаларини ишлаб чиққан ва ҳаракат иштирокчиларининг амалий машғулотларига раҳбарлик қилган.

Ф.Гюлен қаламига мансуб 24 та китоб ва 130 дан зиёд турли видеокассеталар мавжуд. Туркияда Ф.Гюлен ташкил қилган 90 та турли жамғарма, 103 та хусусий мактаб, 211 та ширкат, 160 та ўкув курслари ва 500 га яқин ёткұхоналар фаолият күрсатмоқда. Шунингдек, у “Сизинти”, “Йни умит” ва “Фонтан” каби 14 та журнал, “Заман” кундалик газетаси, “Саманийоли” хусусий телеканали ва икки радиостанцияга әгалик қилади.

Оқим вакиллари ўзларига янги аъзоларни жалб этишда биринчи навбатда, «Нурчилар» жамоаси фаолияти сиёсатдан узоқ деган фикрни сингдиришга ҳаракат қиладилар. Аслида бу бир никоб бўлиб, уларнинг фаолияти негизида айнан сиёсатга аралашув ётади. Ташкилотнинг стратегияси узоқ даврга мўлжалланган бўлиб, аста-секинлик билан ёшларга мутаассиб диний ғояларни сингдириб бориш ва келажакда уларнинг раҳбар лавозимларга тайинланиши орқали “Нурчилар” жамоасига мойил шахсларни ҳокимият тепасига чиқаришга асосланган.

“Нурчилик” ҳаракати сафларининг асосини ёшлар ташкил этади. Ҳаракат томонидан ташкил этилган оммавий ахборот воситалари орқали амалга ошириладиган тарғибот ва ташвиқот натижасида уларнинг сафлари кенгаймоқда. Мазкур оқим аъзолари Ҳиндистон, Покистон ва Малайзия мамлакатларида ҳам пайдо бўлган. Шунингдек, Америкада таҳсил олувчи турк талабалари орасида «Нурчилар» даъватига эргашувчилар борлиги сабабли бу ҳаракат АҚШ худудида ҳам тарқалмоқда. Туркиядан ташқарида, масалан, Германияда Ф. Гюлен тарафдорлари томонидан тил мактаби, иккита ўкув маркази, радиостанция, касалхона ва болалар боғчаси, Голландия ва Швейца-

рияда — иккита жамғарма, Болқонда — иккита хусусий мактаб, бизга құшни бўлган Марказий Осиё давлатларида — 128 та хусусий лицей ва 6 та университет, Яқин Шарқ ва Африкада — 3 та мактаб ва 2 та тил курслари, АҚШда — 2 та ётоқхона ва масжид ташкил қилингани ҳам улар фаолиятининг қамрови тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради. Ф.Гюлен фаолиятининг иқтисодий манбаи бўлиб “Азия Файненс”, “Ишик” каби энг йирик сутурта ва кўплаб тижорат компаниялари хизмат қилади ва одатда, бу ҳомийлар ўз ёрдамларини ошкора қилмайдилар.

Бу оқимнинг юртимизга кириб келиши 1992 йилдан бошлаб кузатилган. Дастрраб оқим ғоялари туркиялик экстремистларнинг моддий ва маънавий кўмагида етказилган. Айни дамда улар махфий тарзда ҳаракат олиб боришга уринмоқдалар.

Юқорида қайд этилган диний экстремистик груптар ислом динини “асл ҳолатига қайтариш” даввати остида босқинчилик, талончилик ва бегуноҳ инсонларнинг қонини тўкиш каби террорчилик ишларини амалга оширмоқда. Мазкур груптарнинг ғоялари жамият ҳаётининг ажralmas бўлаги саналган маънавий ва маданий тараққиётта ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ёшлар ва хотин-қизлар орасида экстремистик ғояларнинг тарқалиш сабаблари

Ёшлар ва хотин-қизлар орасида экстремистик ғояларнинг тарқалиш сабаблари

Кейинги пайтларда турли террорчилик ҳаракатларини содир этиш ишларига аёллар ҳам аралашиб қолмоқда. Белларига портловчи моддалар боғлаб, ўзини нобуд қилаётган аёллар сони ортиб бормоқда. Бу каби ишларга кўл уришлари, ўз жонларига қасд қилишлари, умуман, терроризм йўлига кириб қолишларининг асосий сабаби, уларнинг на диний, на дунёвий билимга эга эмасликлари, турли оқимларга нисбатан соғ ислом динининг муносабатини билмасликлариdir.

Баъзи кишилар аёлларнинг террор йўлига кириб қолишларини моддий қийинчилик, оиласдаги етишмовчилик, ишсизлик, кам таъминланганлик, аламзадалик, сиёсатдан норозилик каби қатор ижтимоий ҳолатлар билан боғлашга интиладилар.

Аслида эса, экстремистлар аёлларнинг турли оқимларга кириб, ўзларини ўлдириш даражасигача боришлиарида уларнинг маънавий-руҳий оламига хос хусусиятлардан усталик билан фойдаланаётганликларини кўриш мумкин. Хусусан, маълумотлар Фаластин ва Кавказда алдаб ёки зўрлаб номусига тегиш орқали уларни маънавий-руҳий жиҳатдан боши берк кўчага киритиб қўйиш, сўнг эса бу гуноҳни ювиш йўли сифатида “шаҳидлик”ни таклиф этиш ва астасекин ўз-ўзини портлатишга тайёрлаш усулидан кенг фойдаланилаётганини кўрсатади.

Амалиёт, айни пайтда, хотин-қизлар ўз ака-укаларининг таъсирида ҳам бундай ҳаракатларни содир этиш даражасига келганликларини кўрсатади. Жумладан, эркаклар ўзининг диний илмлардан бехабар, ҳар ишда итоаткор аёлига турли оят-ҳадисларни но тўғри талқинда тушунтириши, қўпорувчилик ҳаракати учун жаннат билан мукофотланишини ваъда қилиши, аёлнинг жаннатга кириши эрнинг розилигига боғлиқлигини доимий уқтириши оқибатида аёлларнинг ўзини ва бегуноҳ кишиларни ўлдириб, жиноятга кўл уришлари аниқланган.

Ёшларнинг турли оқимларга кириб қолишлари сабаблари қаторида уларнинг билимлари, шу жумладан, диний илмларни эгаллашга бўлган қизиқиши ва интилиши ҳамда ишонувчанлиги, бирданига ва ҳамма нарсага (бойлик, шон-шуҳрат, мартаба ва ҳ.к.) эга бўлишга ҳаракат қилиши, илмий тилда айтганда максимализм каби маънавий-руҳий омилларни алоҳида ажратиб кўрсатиш лозим. “Сен бу ташкилотга ки-

риш ёки мана бу вазифани бажариш билан алоҳида, ҳар кимга ҳам насиб қилавермайдиган шарафли ишга қўл урган бўласан, керак бўлса, сен миллат, дин, инсониятнинг халоскорига айланасан!” – деган қарашларни сингдириш жараёни айнан мана шу каби хусусиятларга алоҳида эътибор берилаётганини кўрсатади.

Ёшлар ва аёллар уларга хос бўлган руҳий хусусиятларни яхши биладиган ва ўзларининг баразли мақсадлари йўлида усталик билан фойдаланаётган, халифалик тузсак барча муаммоларимиз ҳал бўлади деб юрган ҳизбчиларнинг сафсалаларига учиб, алданашиб қолмоқдалар, ўзларини портлатмоқдалар. Ислом таълимотининг асл моҳиятига кўра, бу каби ҳаракатлар мутлақо нотўғридир. Зоро, Куръони каримда ўз жонига қасд қилиш энг катта гуноҳлардан экани таъкидланган: «...ўз қўлларингиз билан ўзларингизни ҳалокатта ташламангиз! (Барча ишларни) чиройли қилингиз. Албатта, Аллоҳ чиройли (иш) қилувчиларни яхши кўради».

Ким бўлишидан қатъи назар, бегуноҳ кишиларни ҳалок этиш улкан гуноҳ экани ҳақида қуйидаги оят хабар беради: «Бирор жонни ўлдирмаган ёки Ерда (бузғунчилик ва қароқчилик каби) фасод ишларни қилмаган инсонни ўлдирган одам худди ҳамма одамларни ўлдирган кабидир.

Абу Ҳурайра ривоят қилган ҳадиси шарифда эса ўзини ўлдирган кишининг жазоси янада равшанроқ ёритилган: «Ким ўзини бир темир парчаси билан ўлдирса, қиёмат кунида жаҳаннам ўтида темир парчаси қўлида, абадий равишда у билан ўзини ўлдириб азобланиб ётади. Ким заҳар ичиб ўзини ўлдирса, доимий равишда заҳарланиб жаҳаннам ўтида азобланади. Ким ўзини тоғдан ташлаб юборса, доимий равишда жаҳаннам ўтида ўзини тоғдан ташлаб ўлдириб азобланади».

Жаҳолатга қарши маърифат

Бугунги кунда диний экстремизм ва терроризмта қарши кураш жаҳон ҳам-

жамияти учун энг долзарб масалага айланди. Шу жумладан, бизнинг юртимизда ҳам бегуноҳ кишиларнинг қони тўкилиши, обод жойлар вайрон бўлиши, аҳоли ўртасида ваҳима, парокандалик келиб чиқшининг олдини олиш мақсадида бу каби ишларни амалга оширмоқчи бўлганларга қарши қатъий кураш олиб борилмоқда. Бу курашнинг моҳияти, жумладан, Президентимизнинг “Ҳозирги вақтда кўз ўнгимизда дунёning геополитик, иқтисодий ва ижтимоий, ахборот-коммуникация манзарасида чукур ўзгаришлар рўй берадиган, турли мафкуралар тортишуви кескин тус олаётган бир вазиятда, барчамизга аёнки, фикрга қарши фикр, ғоятга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш ҳар қачонгидан кўра муҳим аҳамият касб этмоқда”, – деган фикрларида ўзининг ёрқин ифодасини топган.

Хўш, жаҳолатнинг ўзи нима? У қандай кўринишларда намоён бўлмоқда? Жаҳолат – арабча “жаҳила” феълининг ўзаги бўлиб, билмаслик маъносини англатади. Ислом динидан олдинги даврни “жоҳилият даври” деб аталишининг сабаби ҳам шунда. Кишилар билимсизлиги, жоҳиллиги туфайли қиз болаларни тириклай кўмганлар, аёлларни одам ўрнида кўрмаганлар, уларнинг ҳеч қандай ҳақ-хукуқлари бўлмаган, жамият жиноят ботқофига ботган замон бўлган. Ислом дини келгач, жаҳолат ўрнини маърифат эгаллади. У аёл-қизлар шаънини кўкларга кўтарди, уч қиз тарбиялаб, уларни турмушга берган она жаннатий бўлиши, жаннат оналар оёғи остида эканини баралла айтди. Кишилар маърифатли бўла бошладилар.

Афсуски, бугунги кунда ҳам жаҳолат турли кўринишларда ўзлигини намоён қилмоқда. Шулардан

бири, диний билимсизликдир. Диний саводи паст бўлган кишилар ўзларини ислом динининг жонкуярлари қилиб кўрсатувчи, аслида эса, ҳокимиятни эгаллашни мақсад қилиб қўйган турли оқим вакилларининг қуруқ ваъдаларига алданиб қолмоқдалар, ҳатто, ўзларини қурбон қилишгача етиб бормоқдалар. Бундай мудҳиш оқибатларни келтириб чиқарувчи билимсизликнинг олдини олишга давлатимиз катта эътибор қарататётганини таъкидлаш зарур. Ҳақиқий диний билим оламан деганларга кенг имкониятлар яратилгани – ўрта маҳсус ислом билим юртлари, Тошкент ислом институти ва Тошкент ислом университети каби ўкув юртлари фаолият кўрсатаётгани ҳам жаҳолатта қарши маърифат билан курашиш борасида аниқ амалий ишлар қилинаётганининг ёрқин ифодасидир.

Жоҳиллик ҳам мутаассиб оқимларнинг баразли ниятларини амалга оширишига замин яратадиган омиллардандир. Республикаиз ҳудудига яширин тарзда олиб кирилаётган экстремистик руҳдаги адабиётлар, тарқатилаётган варажалардан таъсиранаётган ва тўғри йўлдан адашаётганларнинг борлиги ҳам буни тасдиқлайди.

Бунинг олдини олишда, Президентимиз Қайд қилганилариdek, “... бугунги мураккаб мафкуравий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларнинг устувор йўналишларини, кимга ва нимага қарши қаратилганини аниқлаш, аҳоли турли қатламларига таъсирини ўрганиш, миллий манфаатларимизга, ҳаёт тарзимизга зид бўлган заарли ғоялар ва мафкуравий хуружларнинг моҳиятини очиб бериш, фуқароларимиз қалбида миллий тафаккур ва соғлом дунёқарааш асосларини мустаҳкамлаш алоҳида аҳамият касб этади”. Шу билан бирга, давр фуқароларимизнинг экстремистик оқим-

лар таъсирига тушиб қолишининг олдини олиш учун қилаёттан ишларимизни мунтазам асосда такомиллаштиришиб боришни талаб этаётганини ҳам алоҳида қайд этиш лозим.

Ўзини портлатиш орқали бегуноҳ кишиларнинг ҳалок бўлишига, қанчадан-қанча болаларнинг етимга айланишига сабаб бўладиган жафокорлик ҳам жаҳолатнинг ўзига хос кўринишидир.

Бундай жафокорлик энг оғир гуноҳлардан ҳисобланади. Куръони каримнинг “Кимдаким қасдан бир мўминни ўлдирса, унинг жазоси жаҳаннамда абадий қолишдир. Яна унга Аллоҳ ғазаб қилгай, лаънатлагай ва унга улкан азобни тайёрлаб қўйгай”, — деган ояти ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Юқорида қайд этилган ҳолатлар ҳам жаҳолат оғир оқибатларни келтириб чиқаришини қўрсатади. Шундай экан, одамлар онги ва қалбидаги маърифатнинг мутлақ устувор бўлишига эришиш, кишилар тафаккурини бойитиш, уларда соғлом ва собит эътиқодни шакллантириш учун кураш, бу йўлдаги назарий ва амалий ишларнинг ҳозиржавоблигини таъминлаш, таъсирчанлигини ошириш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолаверади. Зоро, Юртбошимиз таъкидлаганларидек, одамнинг ўз мустақил фикрига, собит эътиқодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий-миллий қадриятлар, шаклланган дунёқарааш ва мустаҳкам иродага эга бўлиши ҳар турли мафкураларнинг босими, уларнинг тоҳ ошкора, тоҳ пинҳона кўринищдаги тазийқларига бардош беришининг асосий шарти ҳисобланади.

Таянч тушунчалар

Диний экстремизм ва терроризмнинг минтақада намоён бўлиши, диний экстремистик ҳаракатларнинг ғаразли мақсад ва интилишлари, диний экстремистик ташкилотлар.

Ёшлар ва хотин-қизлар экстремистик ғояларни тарқатиш обьекти, жаҳолат, маърифат, “Жаҳолатга қарши маърифат” ғояси.

Такрорлаш учун саволлар

1. Диний экстремизм ва терроризмнинг Марказий Осиёда намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятлари нималарда кўринади?
2. Диний экстремистик ҳаракатлар Марказий Осиёга нисбатан қандай ғаразли мақсадларни кўзламоқда?
3. Марказий Осиёда фаолият юритишга интилётган қандай диний экстремистик ташкилотлар мавжуд?
4. Ёшлар ва хотин-қизлар орасида экстремистик ғояларни тарқатишга уринишнинг асосий сабаблари ва уларни олдини олиш йўллари ҳақида нима дейиш мумкин?
5. «Жаҳолатга қарши маърифат» ғоясининг диний экстремизм ва терроризмнинг олдини олишдаги аҳамияти нимада?

VII боб

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ХАЛҚАРО СИЁСИЙ- ХУКУКИЙ АСОСЛАРИ

Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашда халкаро ҳамкорлик

хисобланади. Унга қарши курашда давлатлараро ҳамкорликнинг йўлга кўйилиши ўтган асрнинг 30-йилларидан бошланган. Масалан, 1934 йилда Мадридда бўлиб ўтган жиноятчиликка оид қонунларни унификациялаштириш муаммоларига бағишлиланган конференцияда терроризмнинг «Аҳолини даҳшатга солиш ва ҳар қандай ижтимоий ташкиллашувни йўқ қилиш мақсадида бирор бир воситани қўллаш» деган маънодаги таърифи кабул килинишига эришилган эди.

1937 йилда 20 дан ортиқ давлат терроризмнинг олдини олиш ва бундай ҳаракатлар учун жазолаш ҳақидаги Конвенцияни имзолади. Унда терроризм «давлатга қарши қаратилган, муайян шахслар ёки ахоли ўртасида кўркувни келтириб чиқариш мақсадини кўзлаган жиноий фаолият» дея таърифланган эди. Давлат бошлиқлари, уларнинг хукуқидан фойдаланувчи, улар тайинлаган ёки меросхўр бўлган кишилар, қайд этилган шахсларнинг аёллари ҳаёти, соғлиғи, озодлигига тажовуз қилиш, жамоат мулки ёки бошқа давлатнинг мулкига зарар етказиш, оммавий хавф туғдирин билан одамларни ҳалок қилиш

Халқаро терроризм –
энг оғир жиноят бўлиб,
у узоқ давом этган жа-
раёнларнинг ҳосиласи

ниятини кўзлаш, кўзлаган жиноятларини содир этиш мақсадида Қурол-яроғ ва портловчи моддалар сотиб олиш, сақлаш ва етказиб бериш ана шундай жиноят сирасига киритилган эди.

Айни пайтда, террорчиларни жиноий жавобгарликка тортиш учун 13 давлат суверен тенгликни чегараловчи «Халқаро жиноий судни ташкил этиш» ҳақидаги Конвенцияни имзолади. Шундай бўлса-да, бу ҳужжатларда халқаро террорчиларни тутиб бериш масаласи умуман қўйилмаган, терроризмнинг търифи эса ҳаддан ташқари кенгайиб кетган эди. Юқоридаги каби қатор камчиликлари туфайли номлари зикр қилинган конвенциялар зарур микдордаги ратификацияларни тўплай олмади ва кучга кирмай қолиб кетди. Шунга қарамай, улар бу соҳадаги давлатлараро ҳамкорликка озми-кўпми ижобий таъсир кўрсатгани шубҳасиз, албатта. Чунки уларнинг асосий қоидаларидан терроризмга қарши кураш тўғрисидаги миллий қонунларни мукаммаллаштиришда фойдаланилди.

1972 йилнинг май ва сентябрь ойларида содир бўлган воқеалардан кейин халқаро ҳамжамият бу долзарб ва хавфли ҳодисага яна ўз эътиборини қаратди. Терроризм ҳақидаги умумий тушунча ва террорчилик фаолияти билан шуғулланувчи шахсларни жазолаш чораларини белгилаб берувчи ҳукуқий актлар ишлаб чиқилди. Ўнлаб давлатларда терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонунлар қабул қилинди, икки томонлама ва кўп томонлама битимлар имзоланди. Қуролли тўқнашувлар вақтида террорчилик ҳаракатларини қўллаш халқаро гуманитар ҳукуқ меъёрларига, хусусан, 1949 йилда имзоланган Уруш пайтида оддий фуқароларни ҳимоя қилиш ҳақидаги Женева Конвенциясига, 1977 йилда қабул қилинган кўшимча протоколлар қоидаларига кўра ман этилган.

Урушдан кейинги давр террорчилик гуруҳларининг сон ва сифат жиҳатидан ўсиши билан фарқла-

нади. Уларнинг ичида «Штерн», «Иргун» (Исроил), «Яхудийларни ҳимоя қилиш лигаси» (АҚШ), «Тамил Иlam»ни озод қилувчи йўлбарслар», «Баадер-Майнхоф», «Қора интернационал», «Бутун дунё национал-социалистик иттифоқи», «Арманистанни озод қилиш махфий арман армияси» каби уюшмалар кўпчиликка маълум эди. Шунингдек, ҳозирда дунёнинг 60 га яқин мамлакатларида шундай групкалар мавжуд. Жумладан, Европада ҳам «Қизил бригадалар» (Италия), «Қизил Армия фракцияси», «Жангари коммунистик групкалар» (Бельгия), «Аксон директ» (Франция), «ЭТА» (Испания) каби террорчиллик уюшмалари фаолият олиб бормоқда.

Айни пайтда, террорчиллик нафақат сиёсий, балки катта миқдорда пул талаб қилиш ва бошқа оддий жиноий мақсадларда ҳам амалга оширила бошланганини таъкидлаш зарур. Натижада, нафақат халқаро муҳофазадан фойдаланувчилар, балки оддий фуқаролар ҳам жабр кўра бошлади. Уларга аҳоли зич яшайдиган жойлар, аэропортлар, метро бекатлари, ресторон ва ибодатхоналарда амалга оширилган портлатишларни киритиш мумкин.

Бундай жиноятларга қарши курашда халқаро ҳамкорлик алоқалари кенгайиб бормоқда. Жумладан, БМТ хузурида халқаро терроризм бўйича ташкил этилган Махсус қўмита терроризм сабабларини ўрганиш, бартараф қилиш ва унга қарши кураш борасида давлатлар фаолиятини мувофиқлаштириш билан шуғулланмоқда.

1973 йилнинг декабрида БМТ Бош Ассамблеяси халқаро муҳофазадан фойдаланадиган шахслар, жумладан, дипломатик агентларга қарши қаратилган жиноятларнинг олдини олиш ва жазолаш бўйича Конвенцияни қабул қилди. Унинг 1-моддасига мувофиқ хорижий мамлакатда бўлиб турган давлат ва ҳукумат бошликлари, ташки ишлар вазири, уларга ҳамроҳлик

қилаётган оила аъзолари; махсус муҳофаза хукуқи бўлган давлат вакили ёки мансабдор шахс; хукуматларо халқаро ташкилотнинг мансабдор шахси ёки агенти ва улар билан бирга яшовчи оила аъзолари халқаро муҳофазада бўладиган шахслар қаторига киритилган.

Одам ўлдириш, ўғирлаш ёки шахс ва унинг эркинликларига бошқа бир шаклда тажовуз қилиш; эркинлиги ёки щахсиятига хавф түғдирган ҳолда расмий идораларга ёки шундай шахсларнинг транспорт воситаларига зўравонлик билан бостириб кириш, эгаллаб олиш; таҳдид, қасд қилиш ва шунга ўхшаш босқинчиликда иштирок этишдек қасдан қилинган ҳаракатлар эса халқаро жиноят сифатида эътироф қилинади.

Террорчини ўз худудида кўлга олган давлат амалдаги қонунларига кўра уни жиноий жавобгарликка тортиш ёки бошқа давлатга шу мақсадда тутиб бериш учун зарур чораларни кўради. Айни пайтда, кўрилган чоралар ҳақида манфаатдор давлатлар ёки халқаро ташкилотларга маълум қиласи. Бундай жиноятлар:

- жиноят шу давлат худудида ёки шу давлатда рўйхатга олинган транспорт воситаси (кема, самолёт ва ш.к.) бортида амалга оширилганда;
- гумон қилинаётган жиноятчи шу давлат фуқароси бўлганда;
- жиноят шу давлат номидан расмий вазифани бажараётган ва халқаро муҳофазадан фойдаланадиган шахсга қарши содир этилганда давлатларнинг юрисдикцияси амалга оширилади.

Қайд этилган ҳаракатларга қарши кураш бўйича сиёсий келишувлар Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик Кенгаши иштирокчиларининг Хельсинки, Мадрид, Вена, Парижда қабул қиласи якунловчи актларида ўз ифодасини топган.

Айни пайтда, террорчилик хуружларининг олдини олиш ва уни содир этганлик учун жазолаш тўғри-

сидаги Америка давлатлари ташкилоти (1971 й.), Европа давлатлари (1976 й.) ва Жанубий Осиё минтақавий ҳамкорлиги ассоциацияси (1987 й.) томонидан қабул қилинган учта минтақавий Конвенция ҳам мавжудлигини қайд этиш лозим.

Шу билан бирга, Европа иқтисодий ҳамжамияти таркибида терроризм бўйича Ташқи ишлар вазирлари кўмитаси ҳам фаолият кўрсатаётганини таъкидлаш зарур.

Бу йўналишда ҳамкорлик қилишга интилиш мусулмон дунёси мамлакатларига ҳам хосдир. Кўплаб араб-мусулмон давлатлари Ички ишлар ва Адлия вазирлари томонидан 1998 йилда имзоланган терроризмга қарши кураш бўйича Араб битимини қабул қилишган.

Форс кўрфазидаги араб давлатлари ҳамкорлик Кенгашига аъзо бўлган мамлакатлар ҳам ҳозирда шунга ўхшаш Битимни яратиш устида ишламоқда. Бу мамлакатлар томонидан терроризм билан курашни ташкил этиш, ноқонуний йўллар билан топилган пулларни легаллаштириш, шубҳали тадбирларга пул йиғишининг олдини олишга қаратилган бир қатор чоралар кўрилган. Кўплаб қўшни давлатлар билан хавфсизликни таъминлаш соҳасида бир қатор битимлар ратификация қилинган. Бу битимлар экстремизм ва терроризм билан кураш, шунингдек, жиноятчиларни тутиб беришга алоқадор қоидаларни қамраб олади.

Бундан ташқари, Жазоирда террорчилик ҳаракатларидан азият чеккан фуқароларга моддий ёрдам кўрсатиш, терроризм ва экстремизмга қарши кураш курбони бўлганларга товон пули тўлаш масалаларига бағишлиланган ҳужжатлар қабул қилинган.

Бироқ ҳали ҳам халқаро терроризм тушунчаликниң моҳияти, хукуқий табиати ва уни содир этганилик учун жавобгарликни белгиловчи ягона универ-

сал келишув ҳам, халқаро террорчилик хуружлари-ни характерловчи тўла рўйхат ҳам йўқ.

Халқаро битимларни таҳлил қилиш:

— элчихоналар, халқаро ташкилотларнинг мисси-ялари ёки ваколатхоналари штаб-квартиralарини портлатиш;

— мулкка зарап етказиш ёки йўқ қилиш, одам-ларни жароҳатлаш ва ўлдириш мақсадида кўчалар, аэропортлар, вокзаллар, маданият марказлари, са-ноат иншоотлари, савдо-сотиқ ва касбий фаолият учун мўлжалланган биноларда содир этиладиган қўпо-рувчилик ҳаракатлари;

— юк, бандерол, хат ва поча орқали юборилади-ган бошқа нарсаларга портловчи мосламаларни ўрна-тиб, қасддан фойдаланиш;

— жамоат биноларига нисбатан содир этилган ҳар қандай қўпорувчилик ҳаракати;

— халқаро террорчилик ҳаракатларини амалга ошириш мақсадида фитна уюштириш ва унинг ҳар қандай кўринишида иштирок этишни халқаро тер-рорчилик хуружлари қаторига қўшиш имконини беради.

Бошқа манбаларда эса, одамларни гаровга олиш, қароқчилик, фуқаролар авиациясига қарши йўнал-тирилган ҳодиса, шунингдек, ядервий хомашёларни ноқонуний қўлга киритиш ва ишлатиш каби-лар ҳам халқаро террорчилик амалиётлари қатори-га киритилган.

Халқаро терроризм катта хавф туғдириши, кенг тарқалгани ва амалга ошириш шаклларининг хилма-хиллиги туфайли ҳам давлатлар унга қарши кура-шиш учун маҳсус конвенциялар қабул қилишда да-вом этмоқдалар ва бундай хуружларни халқаро жи-ноят деб таърифламоқдалар.

Кишилик жамияти ривожининг ҳозирги босқичи-да терроризм, жумладан, диний-сиёсий моҳиятга эга

экстремизм ва терроризмнинг глобаллашуви, уларнинг тобора халқаро миқёсдаги воқеликка айланиб бораётгани дунё ҳамжамиятининг мазкур муаммога бўлган эътиборини янада оширмоқда, унга бўлган муносабатини тубдан ўзгартирмоқда.

Мазкур муаммонинг БМТ, ЕХХТ, НАТО каби нуфузли халқаро институтлар фаолиятидаги ўрни узлуксиз ошиб бормоқда. Терроризмга қарши курашни фаоллаштириш, унинг самарасини оширишга қаратиляган ўнлаб ҳуқуқий ҳужжатлар, шартномалар, битимлар, конвенциялар қабул қилинмоқда, ташкилотлар ҳамда ижро тизими яратилмоқда. Хусусан, БМТ Хавфсизлик Кенгащининг охирги йилларда қабул қилинган 1368, 1373 ва 1377-қарорлари мазкур муаммонинг турли қирраларини қамраб олган бўлиб, дунёнинг мутлақ кўпчилик давлатлари томонидан қизғин қўллаб-кувватланмоқда. Уларда белгиланган мақсадларга эришишнинг амалий йўллари изланмоқда. МДҲнинг Аксилтеррор маркази ҳамда Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти тузилмалари шундай институтлардан бўлиб, уларнинг яратилиши ва бугунги фаолияти, кўп жиҳатдан, Ўзбекистон Республикаси ташабbusлари самарасидир.

Терроризмга қарши курашнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш бу курашда илфор ҳисобланган мамлакатлар тажрибасида ҳам алоҳида ўрин тутмоқда. Масалан, 1958–1999-йиллар давомида АҚШда қабул қилинган 40 та ҳуқуқий ҳужжат у ёки бу даражада терроризмга қарши курашнинг ҳуқуқий заминини мустаҳкамлашни кўзлади. Уларнинг энг муҳимлари қаторига маҳсус «Президент директиваси» (1995 й.) ва «Терроризмга қарши кураш ҳақидаги қонун»ни (1996 й.) киритиш мумкин.

Диний-сиёсий экстремизм ва терроризмдан катта талафот кўраётган айрим бошқа давлатлар, жумладан, Истроил, Россия, Миср ва Ўзбекистон ҳам ана

шу йўлдан бормоқда. Ушбу мамлакатларда қабул қилинаётган қонунлар ҳамда бошқа хукуқий хужжатлар тегишли давлат идоралари, айниқса, хукуқни муҳофаза қилиш муассасаларининг тайёрланаётган кўпорувчилик хуружларини аниқлаш ва уларнинг олдини олишдаги имкониятларини кенгайтиришни кўзлайди. Мазкур йўналишдаги халқаро тажрибанинг амалий натижалари маҳсус аксильтеррор ҳарбий бўлинмаларини тузиш, алоҳида аҳамиятга эга обьектлар, жумладан, ядровий муассасалар, йирик сув ҳавзалари, оммавий жамоат жойлари ҳимоясини кучайтириш, гаровга олинганларни озод этишнинг музокара йўлларини яратиш ва мунтазам такомиллаштиришга қаратилган технологияларнинг туғилаётганида ўзини намоён этмоқда.

Одамларни гаровга олиш билан боғлиқ жиноятларнинг кескин ўсиши муносабати билан БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1979 йилнинг 17 декабряда маҳсус конвенция қабул қилинган эди. Унда, одамларни гаровга олиш халқаро жиноят сифатида қайд этилған. Мазкур конвенциядан ташқари давлатларнинг одамларни гаровга олишга қарши кураш бўйича ҳамкорлиги қатор минтақавий битимлар орқали ҳам тартибга солинади. Хусусан, бундай минтақавий келишув хорижлик дипломатлар ва уларнинг оила аъзолари гаровга олинишидан биринчилардан бўлиб жабр кўрган Америка қитъаси давлатлари томонидан қабул қилинди. Америка давлатлари ташкилотлари (АДТ) Доимий қўмитаси товоң олиш мақсадида одам ўғирлашни қораловчи резолюция қабул қилди ва бундай хатти-ҳаракатларни инсониятга қарши жиноят сифатида баҳолади.

Шунингдек, 1971 йилда Вашингтонда АДТнинг Бош Ассамблеяси томонидан конвенция қабул қилинганини ҳам таъкидлаш зарур. Унда одам ўғирлаш, ўлдириш, товоң талаб қилиш ва

халқаро муҳофазада бўлган шахсларга қарши куч ишлатишга қарши қаратилган қонунчилик меъёрларини унификациялаш назарда тутилган. Қандай мақсадда содир этилганидан қатъи назар, қайд этилган жиноятлар халқаро аҳамиятга эга жиноят сифатида кўрилади.

Одамларни гаровга олишга қарши кураш юзасидан муайян келишувларга эришиш Европа Кенгаши доирасида ҳам муҳокама қилинган эди. 1973 йилда унинг Маслаҳат Ассамблеяси ўзининг 703-сонли тавсияномасида давлатларга одамларни гаровга олиш ёки ҳаётларига хавф туғдиришни оғир жиноятлар қаторига киритишни таклиф қилди. Европа Кенгашида узоқ давом этган муҳокамалардан сўнг 1977 йилда Страсбургда «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Конвенция имзоланди. Унда бошқа ҳодисалар қаторида одамларни ҳар қандай шаклда гаровга олиш, ўғирлаш ёки ноқонуний равишда эркини чеклаш ҳам халқаро террорчилик хуружи сифатида таърифланган.

Гаровга олганлик учун жиноий жавобгарлик юқорида қайд этилган халқаро терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши курашга қаратилган халқаро ҳукуқий хужжатлар ҳамда Уруш пайтида аҳолини ҳимоя қилиш бўйича 1949 йилда қабул қилинган Женева Конвенцияси ва 1977 йилда имзолangan, уни тўлдирувчи қўшимча протоколларда ҳам назарда тутилган.

1979 йилдаги Конвенциянинг 1-бандига биноан гаровда ушлаш деганда — одамни зўрлик билан қўлга олиш, ушлаб туриш орқали уни ноқонуний равишда эркинлигидан маҳрум этиш йўли билан учинчи тараф (давлат, бошқа шахс ёки ташкилотлар)ни муайян ҳаракатларни мажбуран амалга ошириш ёки амалга оширмаслик эвазига озодликка чиқариш тушунилади.

Гаровга олиш объекти сифатида нафақат халқаро муҳофазада бўлган шахслар, балки жиноятчини озод қилиш мақсадида қўлга олинган жазони ижро этиш муассасалари маъмурияти вакиллари, товоң олиш ниятини кўзлаб гаровга олинган йирик саноатчилар ва тижоратчилар, уларнинг оила аъзолари ҳам чиқиши мумкин.

Гаровга олишдан кўпинча давлат томонидан амалга оширилаётган сиёсатдан қасд олиш воситаси сифатида ҳам фойдаланилади. Масалан, 1980-йилларда ақидапарастлар Истроилнинг Яқин Шарқдаги сиёсатини қўллаб-қувватловчи АҚШ ва бошқа давлатлардан қасд олиш мақсадида Байрут ва бошқа шаҳарларда бир қатор шахсларни ўғирлаб кетиб, уларнинг кўпчилигини бир неча йил тутқунликда сақлаб келдилар.

Жиноятчилар томонидан гаровга олинган кишилар ушлаб турилган худуддаги давлат уларнинг аҳволини енгиллаштириш, хусусан, озодликка чиқариш ва озод этилганидан кейин ўз юртига етиб олишини таъминлаш бўйича барча зарур чораларни кўриши шарт.

Конвенциянинг 5-моддасида универсал юрисдикция тамоили мустаҳкамлаб қўйилган. Гаровга олиш:

а) давлат унинг худудида ёки унинг худудида рўйхатга олинган сув транспорти бортида содир этилганда;

б) давлат фуқаросига нисбатан амалга оширилганда;

в) давлатни қандайдир ҳаракатларни амалга ошириш ёки оширмасликка мажбурлаганда;

г) гаровга олинган одам шу давлат фуқароси ва гумон қилинган жиноятчи ҳам шу худудда бўлганда давлат ўзининг юрисдикциясини амалга оширади.

Сиёсий қарашлари, ирқий, диний мансублиги учун таъқиб қилиш ва жазолашга уриниш аломатлари бўлганда жиноятчини даъвогар давлатга бериш ман этилади.

Гаровга олиш тўғрисидаги халқаро ҳуқуқий меъёрларнинг миллий қонунчилигимизда акс этиши Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бундай жиноятларга қарши курашга қўшилган муҳим ҳисса ҳисобланади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 245-моддасида, бирор бир шахсни гаровга олиш шундай таърифланади:

«Гаров сифатида тутқунликка олинган шахсни озод қилиш шарти билан давлат, халқаро ташкилот, жисмоний ёки юридик шахсдан бирон-бир ҳаракат содир этиш ёки бирон-бир ҳаракат содир этишдан ўзини тийиб туришни талаб қилиш мақсадида шахсни гаров тариқасида тутқунликка олиш ёки тутқунликда ушлаб туриш, ушбу Кодекснинг 155, 165-моддаларида назарда тутилган аломатлар бўлмаса, беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) вояга етмаган шахсга нисбатан; б) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан содир этилган бўлса; в) оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлса, ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади».

Бироқ юқоридаги каби жиноятларни халқаро аҳамиятга молик шунга ўхшаш жиноятлардан фарқлаш керак. Гаровга олиш: а) жиноятчилар ва уларнинг қурбонлари бир ёки турли давлатнинг фуқаролари бўлиб, жиноят ушбу давлатлардан ташқарида амалга оширилганда; б) халқаро муҳофазада бўлган кишилар гаровга олинганда; в) жиноят бир давлатда тайёрланиб, бошқа давлат ҳудудида амалга оширилганда; г) жиноятчилар бошқа давлатда бошпана топган ва уларни бериш масаласи кўндаланг бўлган пайтларда халқаро жиноят сифатида кўрилади. Бу шартлар, ҳеч истисносиз халқаро террорчилик хуружларининг барчасига тегишлидир.

Ҳаво кемаларида содир этиладиган жиноятлар 1960-йиллар охиридан бошлаб кенг тарқала бошлади. Бунгача содир этилган айрим шундай жиноятлар «ҳаво қароқчилиги» деб баҳоланар эди. Бу атама дengiz хукуқидан олинган бўлиб, унинг қароқчиликка ҳеч қандай алоқаси йўқ. Қароқчилик фуқаролар ва экипаж аъзолари мулкини эгаллаб олишдек шахсий мақсадларни кўзлайди. Босқинчилик, самолётларни олиб қочиш, гаровга олиш, самолётларни вайрон қилишдек ҳаракатлар билан биргаликда кечади. Ҳаво кемаларида амалга ошириладиган жиноятларнинг мақсади ҳам бошқача бўлади.

Ҳаво кемаларида содир этиладиган қонунбузарликлар ва бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлар юзасидан 1963 йилда қабул қилинган ва 1969 йилдан кучга кирган Токио Конвенциясида ҳаво кемасини гаровга олиш «Ҳаво кемасида учайтган шахс, ноқонуний равища, куч ишлатиш ёки куч ишлатиш билан кўрқитиш орқали ҳаво кемаси парвозини бошқаришга, қўлга олишга ёки бошқа усуллар билан назоратга олишга уриниш» сифатида таърифланган. Бироқ бундай ҳаракатлар жиноят сифатида баҳоланмаган, балки давлатларга тегишли тавсиялар берилган эди.

1970 йилда ҳаво кемаларини ноқонуний равища кўлга олишта қарши кураш бўйича Гаага Конвенциясида имзоланган бундай ҳаракатлар халқаро жиноят сифатида таърифланди.

1971 йилда фуқаро авиацияси хавфсизлигига қарши йўналтирилган ноқонуний ҳаракатларга қарши кураш ҳақидаги Монреал Конвенцияси қабул қилинди. Унда ҳаво кемасида содир этиладиган ва жиноий жавобгарликка тортилишга олиб келадиган жиноятлар сони анча кенгайтирилган. Конвенциянинг 1-моддасига биноан уни имзолаган давлатлар:

— ҳаво кемасида бўлган шахсга нисбатан зўравонлик содир этилган ва бу ҳаракат ҳаво кемаси хавфсизлигига таҳдид солганда;

- фойдаланилаётган ҳаво кемасини вайрон қилиш ёки унинг ишдан чиқишига ёки парвозига хавф туғдирувчи носозликлар келтириб чиқарилганда;
- ҳаво кемасига уни вайрон қилувчи, ишдан чиқарувчи ёки парвозига хавф туғдирувчи ҳар қандай буюм ва қурилмалар олиб кирилганда;
- ҳаво кемаси парвозига жиддий заарар келтирадиган аэронавигация жиҳозлари бузилганда ва ундан фойдаланишга аралашилганда;
- ёлғон маълумотларни тарқатиш билан ҳаво кемасига хавф туғдирилганда, бундай жиноятларни амалга оширган шахсларга нисбатан босқинчилик ва ҳаво кемаларини олиб қочишида қўллангани каби қаттиқ чораларни кўриш мажбуриятини ўз зиммалирига оладилар.

Юқорида қайд этилган ҳаракатларни содир этишга уриниш ҳамда уларда иштирок этиш жиноят ҳисобланади. Мазкур Конвенция фуқаро авиацияси фаолиятига ноқонуний равишида аралашишга қарши курашни самарали ташкил этишга хизмат қилгани учун давлатимиз унинг фаол иштирокчиси ҳисобланади.

Ҳаво кемасини босиб олиш ва олиб қочиш – «хайджекинг» энг кўп ижтимоий хавф туғдирувчи ҳодиса ҳисобланади.

Бундай жиноятларнинг ижтимоий хавфи уларнинг давлатга катта заарар келтириши, нафақат самолётнинг ўзида, балки авария натижасида ерда ҳам кўплаб одамларнинг ҳалок бўлишига олиб келиши билан белгиланади. Ҳаво транспортини олиб қочиш, уни бошқаришдаги қийинчилклар, ёқилғи тугаб қолиши хавфи бўлган шароитда амалга оширилади. Кўпгина ҳолларда бундай парвоз вақтида отишмалар, гуноҳсиз кишиларни ўлдириш, талончиллик каби ҳаракатлар содир этилади. Бундай жиноятлар кишиларда фуқаро авиацияси кемаларида учишнинг хавфсизлигига ишончни йўқотади.

Бироқ ҳаво кемасини олиб қочиш, ҳавода уни ноқонуний бошқариш ва қайд (регистрация) қилинган давлатига қўндиришдек фуқаролик жиноятини ижтимоий ҳавфсизликка таҳдид соладиган ва халқаро жиноят сифатида баҳоланадиган ҳаво кемасини олиб қочишдан фарқлаш зарур. Охирги ҳолатда ҳаво кемасини олиб қочиш уни ноқонуний кўлга олиш ва фуқаро авиацияси фаолиятига ноқонуний аралашишдек ҳаракатларни ҳам ўз ичига қамраб олади.

Самолётларни олиб қочувчи халқаро жиноятчиларни шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин:

— самолёт олиб қочувчилар содир эттан жиноятлари учун давлат олдидаги жавобгарлик ёки ўзларининг жиноятчи шерикларидан қутулиш мақсадида экипаж ва йўловчиларга қурол билан таҳдид қўлган ҳолда самолёт йўналишини ўзгартириш ва бошқа давлат ҳудудига қўндиришни талаб қиласилар;

— мазкур рейсда учётган муайян йўловчи ёки давлат ёки бирор бир ташкилот ёки бошқа шахслардан йўловчиларни тирик, самолётни эса бешикаст қолдириш шарти билан товон олиш учун олиб қочиш. Содда қилиб айтганда, олиб қочиш таъмагирлик мақсадида содир этилади. Охирги йилларда бундай жиноят тури кенг тарқалмоқда;

— жиноятчилар халқаро низо чиқариш ёки давлатлараро алоқаларни чигаллаштиришни ўз олдларига мақсад қилиб қўядилар.

Террорчилик нияти билан амалга оширилган бундай ҳаракатлар халқаро миқёсдаги энг хавфли жиноятлардан ҳисобланади. Улар билан курашни Фуқаро авиацияси халқаро ташкилоти (ИКАО), Учувчилар уюшмасининг халқаро Федерацияси (ИФАЛПА) ва Ҳаво транспортининг халқаро ассоциацияси (ИАТА) каби ташкилотлар амалга ошириб келмоқда.

Шундай қилиб, жиноятчилар ҳаво кемасини қўлга олиш ва олиб қочишида ундан ноқонуний тарзда ҳаракат воситаси сифатида фойдаланиш ва унинг йўналишини ўзларига керак томонга ўзгартиришдек мақсадни кўзлайдилар. Қайд этилган Конвенциялар ҳаво кемалари кўндирилган давлатларни олиб қочилган ҳаво кемаси ва юкни қонуний эгаларига қайтариш ҳамда зудлик билан йўловчилар ва экипажга ўз йўналишлари бўйича учишта рухсат бериш мажбуриятини юклайди.

Гаага Конвенциясининг 1-моддасида ҳаво кемасини зўравонлик, қўрқитиш ёки унинг бошқа ҳар қандай кўринишини амалга ошириш орқали эгаллаб олиш ёхуд шундай ҳаракатларни содир этишга уриниш ва унда иштирок этиш уни олиб қочишининг объектив томони сифатида қайд этилади. Бунда ҳаво кемасининг учиш ёки қўниш жойи у қайд (регистрация) қилинган ҳудуддан ташқарида бўлиши керак.

Гаага Конвенциясининг олтинчи моддаларига мувофиқ ҳаво кемасини олиб қочган жиноятчи пайдо бўлган ҳар қандай давлат ўз миллий қонунчилигига таяниб, дастлабки тергов ишларини олиб бориш учун уни ҳибсга олиши ёки бошқа эҳтиёт чораларини кўриши ва ўрганиш натижаларини манфаатдор давлатларга етказиши мумкин. Агар давлат жиноятчиларни тутиб беришдан бош тортган ҳолларда уларга қарши жиноят иши қўзғаши шарт.

Қайд этилган жиноятларга нисбатан жиноий юрисдикцияларни чегаралашда барча ҳаво кемалари: ҳаво йўли орқали фуқароларни ташиш, авиация хизматлари, аҳолига тиббий ёрдам кўрсатиш ва бошқа эҳтиёжларни қондириш мақсадида давлат реестрига киритилган – фуқаро ҳамда ҳарбий, божхона ва полиция хизматларида фойдаланиладиган давлат ҳаво кемалари каби икки гурӯҳга бўлинади.

Юқорида қайд этилган конвенциялар фақат фуқаро ҳаво кемаларига тааллуқлидир. Жиноят давлат ҳаво кемасида содир этилган ҳолларда миллий юрисдикция (байроқнинг мустақиллиги) тамойили амал қиласи. Шунинг учун ҳам, давлат ҳаво кемасини олиб қочган жиноятчилар ҳаво кемаси қайд (регистрация) қилингандаги давлатга топширилиши шарт.

1988 йилда Монреал Конвенцияси халқаро фуқаро авиациясига хизмат кўрсатувчи аэропортларда ноқонуний зўравонликларга қарши кураш Протоколи билан тўлдирилди. Бунда Конвенциянинг 1-моддасида «Атайлаб ва ноқонуний тарзда мослама, нарса ёки курол ишлатган ҳар қандай шахс:

а) аэропортда халқаро фуқаро авиациясига хизмат кўрсатаётган шахснинг ўлимига ёки оғир тан жароҳатига олиб келувчи зўравонликни содир этганда;

б) халқаро фуқаро авиациясига хизмат кўрсатувчи аэропорт биноси ёки ускунасини бузганда ёки уларга жиддий зарап келтирганда, аэропортда турган фойдаланилмаётган ҳаво кемасига зарап етказганда, унинг хавфсизлигига хавф туғдирганда ёки туғдирishi мумкин бўлган даражада аэропорт хизмати ишини бузганда жиноят содир этган ҳисобланади», – деган бандлар билан тўлдирилди.

Монреал Конвенцияси иштирокчиси бўлган давлатларга жиноятчи унинг ҳудудида бўлса ва уни топширмоқчи бўлмаса, унга нисбатан ўз юрисдикциясини қўллаш мажбурияти юклатилган.

ИКАО доирасида фуқаро авиациясини террорчиклик ва бошқа ноқонуний хуружлардан ҳимоя қилишга қаратилган янги услублар ишлаб чиқилмоқда. Масалан, давлатлар ноқонуний аралашибларга жавобан ахборотлар алмашиб тартиби, хавфсизлик масалалари бўйича шахсий таркибни ўқитиш ва тайёрлаш, ерда ва ҳаво кемасида хавфсизликни таъминлаш ва ш.к. масалаларда келишиб олдилар. Ишлаб чиқилган

тавсиялар ИКАО томонидан нашр этилган «Фуқаро авиациясини ноқонуний аралашувдан ҳимоя қилиш бўйича йўриқнома»да жамланган.

Ҳаво транспортида қайд этилган жиноятлар содир этилишининг олдини олиш мақсадида Монреал Конвенцияси иштирокчи давлатларга ўз миллий қонунчилигига бу жиноятлар учун жиноий жавобгарликни белгилашни таклиф этади.

Ҳаво кодекси ҳаво кемаси командирига ўз ҳаракатлари билан учиш хавфсизлигига рахна солувчи шахсларга нисбатан барча чораларни, зарур ҳолларда ҳатто, қурол ишлатиш мажбуриятини ҳам юклайди.

Ядровий материалларини ўғирлаш билан боғлиқ жиноят 1980 йил 3 мартда қабул қилинган Ядровий материални ҳимоя қилиш ҳақидаги Конвенцияга биноан ҳалқаро жиноят ҳисобланади. Унда таъкидланишича, ядро техникаси ва ядровий материаллар ишлаб чиқарищнинг ривожланиши оқибатида уни давлатлар, ҳалқлар ва атроф-муҳитга зиён келтириш мақсадида ўғирлаш, ноқонуний йўл билан қўлга киритиш имконияти пайдо бўлди.

Конвенцияда бундай жиноят обьектлари, таркибий қисмлари, уларни содир этувчиларини жавобгарликка тортиш тартиблари белгиланган. Давлатлар:

- ҳар қандай шахснинг ўлими ёки соғлигига, шахсий мулкига жиддий зарар етишига олиб келиш мумкин бўлган ядровий материални ишлаб чиқариш, эгалик қилиш, фойдаланиш, биронга бериш, кўринишини ўзгартириш, йўқ қилиш ёки парчалаш;

- ядровий материални ўғирлаш ёки босқинчилик йўли билан қўлга киритиш;

- ядровий материални алдов йўли билан қўлга киритиш ёки ўзлаштириш, қўрқитиш ёки бошқа шаклдаги таҳдид орқали уни беришга мажбур қилиш;

- ядровий материалларни юқорида қайд этилган мақсадда ишлатиш билан таҳдид солиш, давлат,

унинг юридик ёки жисмоний шахсларини кўрқитиши орқали ўғирлаш каби қонунбузарликларни рухсатсиз, қасдан содир этилган ва жавобгарликка тортилувчи ҳаракатлар, деб эълон қилдилар.

Юқоридаги мақсадларда амалга оширилган ҳаракатлар ва уларда иштирок этиш жиноят ҳисобланади. Бундай ҳоллар юз берганда ҳар қайси давлат содир этилган хуқуқбузарликнинг ижтимоий хавфлилиги ва у келтириб чиқарган оқибатларнинг даражасига қараб жазо белгилайди.

Ҳарбий мақсадларда ишлатиладиган ядервий материаллар жуда қаттиқ кўриклинишини ҳисобга олиб, Конвенция қоидалари факат тинч мақсадларда фойдаланиладиган ядервий материалларга тааллуклидир. Конвенциянинг 1-моддасида цезий, плутоний, уран изотопларининг айрим концентрациялари каби ядервий материалларнинг асосий турлари санаб ўтилган. Конвенция ядервий материалларни саклаш ва ташиб стандартларини белгилаган ҳолда унинг юқори даражадаги ҳимоясини таъминлайди. Шунга қарамасдан, ядервий материалларни ўғирлаш ҳоллари мавжуд. Масалан, 1992 йил августда йирик жаҳон ахборот агентликлари Москвада бир груп фуқароларнинг кўлга олингани ҳақида хабар бердилар. Улар 3 кг ҳаёт учун ўта хавфли бўлган цезий – 137 изотопини 1,5 миллион долларга сотишта уринганлар. Атом энергияси бўйича халқаро агентлик (МАГАТЭ) эса 1993 йилда 600 дан ортиқ ядервий материаллар олди-соттиси амалга оширилганини қайд қилган.

Қайд этилган мисоллар ҳам бундай ҳаракатларнинг нақадар хатарли эканини кўрсатади.

Ядервий материал ўғирланган, босқинчилик ёки бошқа кўринишдаги ноконуний ҳаракатлар натижасида кўлга киритилганда ёки шундай ҳаракатнинг реал хавфи бўлганда Конвенция иштирокчиси бўлган давлатлар ўз миллий қонунчилигидан келиб чиқиб

ҳамкорлик қиладилар ва ёрдам сўраб мурожаат қилган давлатга бундай материални қайтариш ва ҳимоя қилишга кўмаклашадилар. Бундай жиноят экстрадицион жиноят ҳисобланади ва давлатлар ядрорий материалларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенцияни жиноятчиларни бериш учун хукуқий асос сифатида қараашлари мумкин.

Жиноят давлатда ёки унинг худудида қайд (регистрация) қилинган кема ёки самолётда содир этилганда ёки гумон қилинаётган жиноятчи унинг фуқароси экани аниқланганда ҳам давлат юрисдикцияси қўлланилади. Бошқа конвенцияларда бўлгани каби бу ерда ҳам гумон қилинаётган жиноятчи қайси давлат худудида бўлса, шу давлатнинг юрисдикцияси амал қиласи.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 254-моддасида радиоактив материаллардан қонунга хилоф равишда фойдаланганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Ёлланиш билан боғлиқ жиноят БМТнинг қатор резолюция ва қарорларида халқаро жиноят сифатида қайд этилган. Биринчи навбатда БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 1961 йил 24 ноябрдаги резолюциясида БМТ қўмондонлиги остида бўлмаган ҳар қандай ҳарбий ва ярим ҳарбий одамларни, ёлланганларни зудлик билан кўлга олиш ва чиқариб юбориш учун энг самарали, шу жумладан, куч ишлатишга асосланган чораларни кўриш зарурлиги қайд этилганини тъкидлаш лозим. 1967 ва 1977-йилларда қабул қилинган резолюцияларда ҳам ўз худудида жангариларни ёллаш ва саклашга рухсат берган давлатлар қатъий қораланган. Хавфсизлик Кенгаши ўзининг 405-резолюциясида давлатлардан ўз худудини жангариларни ёллаш учун бермаслик, ўз фуқароларини уларни шакллантириш, ёллаш ёки уларни бошқа давлатларга ташлаш жараёнида иштирок этишга рухсат бермасликни талаб қиласи.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1968 йилда қабул қилинган 2465-резолюцияси (ХХIII) ёлланганлардан фойдаланиш амалиёти жиноий жавобгарликка тортиладиган фаолият эканини, ёлланганларнинг ўзи эса жиноятчи ҳисобланишини ва қонундан ташқарида эканини белгилаб берди. Шунингдек, унда барча давлатларда ўз худудида жангариларни ёллаш, уларни маблағ билан таъминлаш ва ўқитишни жиноий жавобгарликка тортиладиган ҳаракат сифатида баҳолайдиган ва ўз фуқароларига ёлланма жангчи сифатида хизмат қилишни ман этадиган қонунлар қабул қилиш зарурлиги таъкидланган.

БМТ Бош Ассамблеясининг Халқаро ҳуқуқ таомиллари Декларациясида (1970 й.) давлатларга бошқа давлат худудига бостириб кириш учун доимий ҳарбий куч ёки қуролланган группалар, шу жумладан, ёлланма жангариликни ташкил этиш ёки ташкил этишни рағбатлантириш ва ўз худудида ушлаб туришдек ҳаракатлардан тийилиш тавсия этилган. Шу билан бирга, ёлланма жангариларни халқаро жиноятчи сифатида жазолаш колониал ва хорижий ҳукмронликка ҳамда ирқчилик тузумларига қарши курашаётган «Комбатантлар ҳуқуқларининг асосий принциплари» (1970 й.)да ҳам кўзда тутилган.

Шунингдек, Бош Ассамблея бошқа бир давлатга нисбатан қуролли кучларни кўллайдиган ёлланма жангчиларни ўзга мамлакатлар худудига юборишни тегишли халқаро-хуқуқий оқибатларни келтириб чиқарадиган хуруж, деб таърифлаган эди.

Ёлланишнинг жиноий жиҳати минтақавий халқаро ташкилотлар қарорларида ҳам ўз аксини топган. Улар қаторида Африка бирлиги ташкилоти (АБТ)-нинг Лагосда бўлиб ўтган вазирлар кенгашининг фавқулодда VII сессиясининг резолюциясини, АБТ Ассамблеяси томонидан 1967 йилда қабул қилинган ёлланма жангчилар тўғрисидаги резолюцияни, 1971 йилда Аддис-Абебада АБТ томонидан қабул қилин-

ган Африкадаги ёлланма жангчилар ҳақидаги Декларацияни кўрсатиш мумкин.

«Ёлланиш» тушунчасининг мазмуни биринчи марта Уруш пайтида фуқаро аҳолини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Женева Конвенциясига 1977 йилда қабул қилинган қўшимча протоколнинг 47-моддасида търифлаб берилган эди.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 154-моддасида ёлланишнинг моҳияти ва бундай ҳаракатлар учун қўлланиладиган жазо аниқ белгилаб қўйилган: «Ёлланиш, яъни низолашаётган давлатнинг фуқароси ёки ҳарбий хизматчиси ҳисобланмаган ёхуд назорат қилиниб турган низолашаётган давлат ҳудудида доимий яшамайдиган ёки ҳеч қандай давлат томонидан қуролли кучлар таркибида расмий топшириқни бажариш ваколати берилмаган шахснинг моддий манфаатдорлик ёки бошқа бирон шахсий манфаатни кўзлаб, ўзга давлат ҳудудида ёки унинг тарафини олиб қуролли тўқнашувда ёхуд ҳарбий ҳаракатларда қатнашиш учун ёлланиши –

беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ёлланма шахсни ёллаш, ўқитиш, молиялаштириш ёки унга бошқа моддий таъминот бериш, худди шунингдек, ундан ҳарбий тўқнашув ёки ҳарбий ҳаракатларда фойдаланиш –

етти йилдан ўн икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади».

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 155-моддасида эса терроризмнинг моҳияти ва бундай ҳаракатни содир этганлик учун қўлланиладиган жазолар тавсифлаб берилган.

Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунининг 5-моддаси 6-қисмига мувофиқ «Терроризм, наркобизнес ва уюшган жиноятчиликка кўмаклашадиган,

шунингдек, бошқа гаразли мақсадларни кўзловчи оқимлар, секталар ва бошқаларнинг фаолияти ман этилади».

Охирги пайтларда дунёning кўплаб минтақалари ни қамраб олган экстремизм билан боғлик муаммолар фаол муҳокама қилинмоқда. Диний экстремизмга қарши кураш Марказий Осиё учун ҳам долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Вижон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Конунининг 5-моддасида шундай дейилади: «Давлат турли динларга, ҳар хил эътиқодларга мансуб диний ташкилотлар ўртасида эътиқод қилувчи ва уларга эътиқод қилмайдиган фуқаролар ўзаро муроса ва хурмат ўрнатилишига кўмаклашади, диний ва ўзга мутаассибликка ҳамда экстремизмга, муносабатларни қарама-қарши қўйиш ва кескинлаштиришта, турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўйилмайди».

Шу билан бир қаторда, ҳозирда «экстремизм» ва «диний экстремизм» тушунчаларининг мазмунини белгилашда турлича ёндашувлар мавжудлигини тъкидлаш зарур. Демак, ушбу тушунчаларнинг хукуқий мазмунини аниқ белгилаб олиш мазкур кўринишдаги ҳаракатларни тўғри баҳолаш ва уларнинг олдини олишта ўз ҳиссасини қўшиши аниқ.

Терроризмга қарши курашнинг мафкуравий ва маънавий-тарбиявий асослари

шув номини олган ушбу феномен мутлақо янгича маъно-мазмундаги иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий маконнинг шаклланишини ҳамда мавжуд миллий ва минтақавий муаммолар-

Бугун биз тез суръатлар билан ўзгариб бораётган, ўта шиддатли ва мураккаб бир даврда яшамоқдамиз. Глобалла-

нинг жаҳон миқёсидаги муаммоларга айланиб боришини ифода этмоқда.

Глобаллашув таъсирида дунё тобора бир бутун ва яхлит бўлиб бормоқда. Мамлакатлар ва халқлар тараққиёти бир-бирини тақозо қилувчи ҳодисага айланмоқда. Давлатлар ва халқлар ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларининг кучайиши, хорижий инвестициялар, капитал ва товарлар, ишчи кучининг эркин ҳаракати учун қулайликлар вужудга келиши, кўплаб янги иш ўринларининг яратилиши, замонавий коммуникация ва ахборот технологияларининг, илм-фан ютуқларининг тезлик билан тарқалиши, турли қадриятларининг умуминсоний негизда уйғуналашуви, цивилизациялараро мулокотнинг янгича сифат касб этиши тараққиёт суръатларининг бекёс даражада тезлашувига олиб келмоқда.

Шу билан бирга, эзгулик ва ёвузлик ўртасида азалдан давом этиб келаётган кураш ҳам глобаллашув таъсирида ўзига хос шаклу шамойил касб этаётганини таъкидлаш зарур. Президентимиз сўзлари билан айтганда, бугунги кунда замонавий ахборот майдонидаги ҳаракатлар шу қадар тифиз, шу қадар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво қараб бўлмайди. Айни пайтда, инсон маънавиятига қарши йўналтирилган, бир қарашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин заарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган оқибатларга олиб келиши мумкинлигини ҳам унутмаслик лозим.

Глобаллашув ва унинг салбий оқибатлари ҳақида гап кетар экан, диний экстремизм ва терроризмдек хатарли, инсон ва жамиятнинг тинч ва осуда ҳаёти ҳамда тараққиётига таҳдид туғдираётган ҳодисалар ҳам умуминсоний миқёс ва кўлам касб этганини таъкидлаш зарур.

Глобаллашувнинг ижобий жиҳатлари мамлакатлар ва халқларнинг фақат ҳамжиҳат ҳаракати натижаси-

да чукурлашиб бориши, уларнинг ҳар бирининг тараққиётига хизмат қилиши мумкин бўлганидек, унинг салбий оқибатларини, шу жумладан, халқаро экстремизм ва терроризмдек бало-қазоларнинг олдини ҳам кучларни бирлаштирган, яқдил ҳаракат қилган ҳолда бартараф этиш мумкин. Бунда глобал миқёсдаги маънавий-маърифий ҳамкорликнинг ўрни ва аҳамияти биқиёсdir.

Тизимли ва тадрижий ташкил этилган ғоявий – тарбиявий ва маънавий – маърифий ишлар диний онг радикаллашувининг олдини олиш ҳамда фуқароларда мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашнинг асосий воситаларидан бири ҳамда экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг ҳаётий ва таъсирчан омилларидан бири саналади.

Кўпчилик мамлакатларда мафкуравий ва маънавий-маърифий тарбия тизими дунёвий моҳиятга эга таълим-тарбия муассасаларида ёшларга дин ҳақида илмий асосланган билимлар бериш ва диний муассасалар имкониятларидан диний-маънавий тарбиянинг муҳим ўчоги сифатида фойдаланишдек жиҳатларни қамраб олади. Уларни рӯёбга чиқаришда турили, шу жумладан, анчагина қисми халқаро ташкилотлар мақомига эга бўлган ноҳукумат, нотижорат ташкилотлар ҳам фаолият кўрсатмоқда.

Диний-сиёсий экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг охирги йиллардаги халқаро тажрибасида динлараро бағрикенглик ғояси тарғиботи алоҳида ўрин тутмоқда. Бугун уни тарғиб қилаётган ўнлаб ташкилотлар дунё бўйлаб фаолият юргизмоқда. Уларнинг орасида ЮНЕСКО каби глобал миқёсда амал қилаётган нуфузли халқаро муассасалар ҳам бор.

Бу йўналишда олиб борилаётган ишларда диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг халқаро сиёсий-ҳуқуқий заминини мустаҳкамлаш билан бирга, унинг маънавий-маърифий асосларини ку-

чайтириш жаҳон ҳамжамияти олдидағи энг долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Шу билан бирга, диний экстремистик ташкилоттарга муносабат, улар фаолиятини баҳолашда иккى ёқлама стандартлардан воз кечиш, бундай тафаккур ва ёндашув тарзига барҳам бериш, айниқса, ўсиб келаётган авлод онгида хусусий манфаатлар ва мақсадлардан қатыи назар, инсоннинг эртанги куни ва жамият истиқболи учун дахлдорлик туйғусини тарбиялаш ва бу борадаги ғоявий-тарбий ишларни тизимли ташкил этиш глобал ҳәетий-амалий аҳамият касб этаётганини ҳам таъкидлаш зарур

Таянч тушунчалар

Терроризмга қарши халқаро ҳамкорлик, халқаро ҳуқуқ, халқаро терроризм, халқаро жиноят. Терроризмнинг олдини олишга қаратилган халқаро ҳужжатлар, халқаро аксилтеррор уюшмалари, маънавий-маърифий ҳамкорлик.

Такрорлаш учун саволлар

1. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг халқаро сиёсий-ҳуқуқий асослари деганда нимани тушунилади?
2. Экстремизм ва халқаро терроризмнинг олдини олиш бўйича қандай халқаро ҳужжатлар қабул қилинган?
3. Халқаро ҳужжатларда қандай жиноятлар билан боғлиқ ҳаракатлар халқаро таррорчилик амалиёти сифатида эътироф этилади?
4. Қандай халқаро аксилтеррор уюшмалари мавжуд?
5. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашда халқаро маънавий-маърифий алоқаларнинг ўрни ва аҳамияти нималарда қўринади?

新嘉坡的華人，他們在殖民地政府的政策下，已經逐漸被排斥在社會之外。他們的經濟地位不斷下降，社會地位也受到嚴重的威脅。這使得許多華人開始尋找其他的謀生機會，並開始向中國大陸遷移。

VIII 606

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ ГЛОБАЛ КУРАШДАГИ ЎРНИ

Халқаро майдондаги катый сиёсат

Бугунги кунда диний экстремизм ва халқаро терроризм дунё мамла-

катлари учун нафақат ташқи, балки ички хавфсизликка ҳам дахлдор масалага айланди. Зоро, диний экстремистик ва ҳалқаро террорчилик ташкилотлари жангарилик усуллари билан ҳокимият учун курашувчи гурӯҳларни шакллантириш, уларни ҳар томонлама рафбатлантириш ва қўллаб-куватлашга интилмокдалар.

Марказий Осиё давлатлари учун диний экстремизм ва халқаро терроризмнинг хавфи 1990 йилда Наманган ва Андижонда, 1990–1996-йилларда Тожикистандаги фуқаролик уруши давомида, 1999 йили 16 февралда Тошкент шаҳрида, 1999–2001-йиллари Қирғизистоннинг Боткен, Ўзбекистоннинг Сурхондарё ва Тошкент вилоятларида, 2004 йилнинг март–апрель ойларида Тошкент шаҳри ва Бухоро вилоятида, 2004 йилнинг июль ойида Тошкент шаҳрида, 2005 йили май ойида Андижонда амалга оширилган террорчилик ҳаракатлари тимсолида ўзини яққол намойиш этди.

Мустақилликка эришган Ўзбекистон Республикаси диний ақидапарастлик, мутаассиблик, экстремизм ва террорчиликнинг минтақавий ва умумбашарий миқёсдаги хавф эканидан келиб чишиб, жаҳон ҳам-

жамияти унга қарши биргаликда курашиши лозимлиги тўғрисидаги ғояни жаҳоннинг нуфузли ташкилотлари минбарларидан эълон қилди. Тўғрисини айтиш керак, Ўзбекистоннинг диний экстремизм ва халқаро терроризмга қарши кураш сиёсатининг мөҳиятини ривожланган мамлакатлар ва дунёning нуфузли халқаро ташкилотлари кечроқ англади. Ҳусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 1993 йил 28 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида қилган маъruzасида жаҳон ҳамжамиятини Афғонистон муаммосини изчил ўрганиш ва ечишга чақирди. «Талибан» ҳаракатининг диний мутаассиб ва жангарилик фаолияти ҳақидаги ушбу ҳаққоний фикр кечикиб бўлса-да, тан олинди.

Маълумки, “Талибан” ҳаракати Афғонистоннинг барча худудларида ўз ҳукмронлигини ўрнатиш учун “ал-Қоида” халқаро террорчилик ташкилоти билан ҳамкорликда 1999 йили Шимолий Афғонистондаги ўзини ўзи бошқариб турган маҳаллий халқлар худудларига бостириб кирди ва уларга қарши оммавий террор ҳаракатларини амалга оширди. Шу даврда уларнинг Ўзбекистонга қарши хуруж қилиши хавфи пайдо бўлган эди. Бу диний мутаассиблик глобал хавфга айланганини, у халқаро террорчилик фаолияти кучайишига олиб келиши мумкинлиги ва унга қарши жаҳон ҳамжамияти тезкорлик билан курашиши лозимлигини яна бир бор тасдиқлади. “Ал-Қоида” ташкилоти 2001 йил 11 сентябрда АҚШда уюштирган террорчилик ҳаракатларидан сўнг ушбу ташкилотнинг ҳамкори бўлган «Талибан» ҳаракатининг ҳам глобал хавф экани тан олинди ва унга қарши аксильтеррор кураши бошланди.

Халқаро терроризмга қарши кураш коалицияси таркибида Ўзбекистоннинг иштироки унинг бу соҳадаги ички ва ташқи сиёсатининг мантиқий давоми бўлди. Ўзбекистон халқаро аксильтеррор коалицияси-

нинг фаол иштирокчиси сифатида АҚШ ҳарбий ҳаво кучларининг транспорт воситаларига Афғонистонда қидиув-кутқарув ва инсонпарварлик ёрдамини амалга ошириш учун ўз ҳаво ҳудудини очиб берди ва Хонободдаги ҳарбий аэродромнинг бир қисмини АҚШ ҳарбий ҳаво кучларига вақтинча фойдаланишга берди. Аксилтеррор ҳаракатининг мақсад ва вазифаларини бажариш асосан тугагани сабабли Ўзбекистон Республикасининг мурожаатига биноан АҚШ ҳарбий ҳаво кучлари ушбу аэродромни 2006 йили тарк этди.

2001 йилнинг 28 сентябрида БМТнинг Хавфсизлик Кенгashi 1373(2001)-сонли резолюцияни қабул қилиб, БМТ доирасида терроризмга қарши кураш кўмитасини тузди. Ушбу кўмитанинг тузилиши ва фаолияти Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов таклиф қилган терроризмга қарши кураш халқаро марказининг концепциясига ҳамоҳангдир. Зеро, Юртбошимиз 1999 йилнинг нояброда Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг (ЕХХТ) Истанбулда бўлиб ўтган саммитида ва 2000 йилнинг 7—8 сентябрида Нью-Йоркда бўлиб ўтган БМТ Бош Ассамблеясининг «Мингйиллик саммити»да БМТ тузилмаларида терроризмга қарши кураш халқаро марказини тузиш таклифини баён қилган эди. Ушбу ташаббус рўёбга чиққанидан сўнг, Ўзбекистон 2001 йил декабрь ойида ва 2002 йилнинг август ойида БМТ Хавфсизлик Кенгашининг юқорида зикр этилган резолюциясининг бажарилиши хусусида БМТнинг терроризмга қарши кураш кўмитасига маъruzалар тақдим этди.

Ўзбекистоннинг диний экстремизм ва халқаро терроризмга қарши олиб бораётган сиёсатининг мақсади минтақада ва глобал миқёсда тинчлик, барқарорликни сақлаш, мамлакат мустақиллиги ва равнақи, халқининг эркин ва фаровон ҳаётини таъминлашдир.

Экстремизм ва терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши кураш ҳақида гап кетар экан, Ўзбекистон Афғонистонда тинчликка эришишда БМТнинг фаоллигини кучайтириш, Афғонистон ички ишларига ташқи кучларнинг аралашувини бартараф этиш ва қурол-яроғ олиб киришни тақиқлаш, экстремизм ва халқаро терроризмнинг молиявий манбай бўлган наркобизнес ва наркотрафикка қарши халқаро миқёсда курашиш каби масалаларда ҳам эътиборга молик таклифларни илгари сурганини тъкидлаш зарур.

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов ташаббуси билан 1998 йилда ташкил топган «6+2» гуруҳининг БМТ раҳбарлигида 1998—1999-йилларда олиб борган фаолияти Афғонистонда экстремизм ва терроризмга қарши курашда катта аҳамиятга эга бўлганини тъкидлаш зарур. Бу гуруҳ Афғонистон билан чегарадош олти давлат (Хитой, Ўзбекистон, Покистон, Эрон, Тожикистон, Туркманистон) ва минтақа ташқарисидан Афғонистондаги вазиятта жиддий тъисир кўрсатиб турган икки давлат — АҚШ ва Россия Федерациясининг юқори даражадаги вакилларидан ташкил топган эди. Бу гуруҳ бир қатор мажлислар, муҳокамалар ва музокаралар ўтказиб, уларга Афғонистонда бир-бири билан курашаётган кучлар вакилларини жалб қилиб, «Афғонистондаги можарони тинч йўл билан бартараф этишининг асосий тамойиллари тўғрисида»ги Тошкент Декларациясини ва минтақавий хавфсизлик масалалари бўйича бир қатор бошқа хужжатларни ишлаб чиқди. 1999 йилнинг 28 июлида БМТ Хавфсизлик Кенгаши мажлисида «6+2» гуруҳининг Тошкент учрашуви якунлари юксак баҳоланди.

Халқаро ташкилотлар ва айрим мамлакатлар ушбу йўналишда муайян ишларни амалга ошираётган бўлса-да, Афғонистон жаҳон ҳамжамияти учун ҳали-

ҳануз террорчилик ўчоғи бўлиб қолаётганини, ушбу мамлакатда зиддиятларнинг кучайиб бориши, кескинлик кўламининг кенгайиши глобал хавфсизлик ва барқарорлик учун ҳамон жиддий таҳдид солаётганини ҳам таъкидлаш зарур. Шу нуқтаи назардан қараганда, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 2007 йил апрелда Бухарест шаҳрида бўлиб ўтган, минтақавий ва ҳалқаро хавфсизликни таъминлаш йўлида кўп томонлама ҳамкорлик, шунингдек, Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштиришга доир масалалар муҳокама қилинган НАТО / Евроатлантика ҳамкорлик кенгаши саммитида қилган маъruzасида баён этилган фоялар диккатга сазовордир.

И.Каримов таъкидлаганларидек, Афғонистондаги вазиятга ижобий таъсир кўрсатиши учун энг аввало, фоят мураккаб ижтимоий-иктисодий масалаларни, аҳоли бандлиги, ҳокимиятнинг вертикал бошқаруви ва нуфузини мустаҳкамлаш, аҳолининг ҳалқаро коалиция кучларига бўлган ишончини қозониш, жангариларни молиялашнинг асосий манбай бўлмиш наркотиклар ишлаб чиқариш ва етказиб беришга қарши курашиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш лозим.

Шунингдек, вазиятни барқарорлаштирища кўп миллатли Афғонистон ҳалқининг анъанавий диний, миллий-маданий қадриятлари ва урф-одатларини хурмат қилиш ҳамда қўллаб-куватлаш, кам сонли миллатларнинг ўзига хос манфаатларини эътироф этиш ҳам ўта муҳим аҳамиятга эга.

Айни пайтда, давлат ва жамият курилиши, фуқаролик институтларини шакллантириш борасида ислоҳотларнинг босқичма-босқич ва изчил амалта оширилишини таъминлаш, бунда Афғонистонда сиёсий барқарорлик ва иқтисодий фаровонликка эришиш ислоҳотлар муваффақиятининг муҳим кафолати эканини эътиборга олиш зарур.

Шу билан бирга, қўшни Покистон билан биргаликда чегара муаммоларини, аввало, Вазиристон худудида, ҳал этиш ҳам Афғонистондаги вазиятнинг ижобий томонга ўзгаришида муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу ғоялар билан бир қаторда Юртбошимиз томонидан Афғонистонда вазиятни барқарорлаштириш бўйича ягона ҳалқаро амалий механизм бўлиб келган, 1997—2001-йилларда БМТ раҳнамолигида самарали фаолият кўрсатган, Афғонистон билан қўшни давлатлар, АҚШ ва Россиянинг ваколатли вакилларидан ташкил топган «6+2» мулокот гуруҳини ҳозирги воқеликни инобатга олган ҳолда ва музокаралар жараёнида НАТО ваколатхонаси ҳам албатта иштирок этишини назарда тутиб, “6+3” гуруҳига айлантириш зарурлиги ҳақидаги ғоят қимматли амалий таклиф илгари сурилганини ҳам алоҳида қайд этиш лозим. Бундай механизмнинг қайта тикланиши барча манфаатдор томонлар иштирокида Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш жараёнига ижобий таъсир кўрсатиши шубҳасиз.

Ўзбекистон дин соҳасидаги жараёнларни тартибга солиш, диний муносабатларда содир бўлаётган ўзгаришларнинг ижобий йўсинда кечишини таъминлаш, экстремистик ғоялар тарқалишининг олдини олиш учун ўзининг ички сиёсатида ҳам тегишли чора-тадбирларни амалга ошириб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда 1998 йил 1 майда янги таҳрирда қабул қилинган «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Конунда мазкур йўналишдаги фаолиятнинг ҳуқуқий асослари мужассам этилган.

Республикамиз экстремизм ва терроризм билан бирга уни молиялаштириш билан узвий боғлиқ бўлган наркобизнес ва наркотрафикка қарши курашда ҳам қатъий сиёсат олиб бормоқда. 1999 йилда «Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»-

ги, 2000 йилда «Терроризмга қарши кураш тұғрисида»-ги ва 2004 йилда «Жиной фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тұғрисида»-ги Қонунларнинг қабул қылғаны ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Бир сүз билан айтганда, мамлакатимиз диний экстремизм ва терроризмга қарши тизимли ва тадрижий кураш олиб бормоқда. Бу кураш давлатимиз суверенитети, хавфсизлиги, барқарорлиги ва конституциявий тузумини сақлаш, мамлакатимизда фуқаролик жамиятини қуриш ва инсон ҳуқуқтарини тъминлаш учун хизмат қилади.

Халқаро шартномаларда иштирок этиш

Республикамиз терроризмга қарши қаратилған күплаб халқаро шартномаларни ратификация қилиб, улардаги мажбуриятларини изчил бажарып келмоқда. Шу билан бирга, бу масалаларда ўзининг ташаббусларини илгари сураётганини ҳам алоҳида таъкидлаш зарур.

Маълумки, БМТнинг терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши курашта қаратилған 13 та ҳужжати (11 та Конвенция ва 2 та протокол) мавжуд. Ҳозирда Ўзбекистон 12 та ана шундай халқаро шартномаларни ратификация қилған. Улар қаторида 1971 йилдаги фуқаро авиациясининг хавфсизлигига таҳдид соладиган ноконуний актларга қарши кураш; 1973 йилдаги халқаро ҳимоядан фойдаланувчи шахслар, шу жумладан, дипломатик агентларга қарши жиноятлар учун жазолаш ва уларни бартараф қилиш; 1979 йилдаги гаровга олиш ҳаракатларига қарши кураш; 1980 йилдаги ядервий материалларнинг ҳимояси; 1988 йилдаги деңгиз кемалари ҳаракати хавфсизлигига таҳдид соладиган ноконуний актларга қарши кураш; 1997 йилдаги бомбавий терроризмга қарши кураш; 1999 йилдаги терроризмни молиялаштиришга қарши кураш халқаро конвенциялари борлигини қўриш мумкин.

Бутунги кунда БМТ томонидан «Ядроий терроризм хуружларига қарши кураш тұғрисида»ғи халқаро конвенция ва «Терроризмга қарши кураш бүйінча ялпи концепция» лойиҳалари тайёрланаётгани Ўзбекистон Республикасининг терроризмга қарши кураш борасидаги ташаббусларига ҳамоханғдир.

Ўзбекистон Европа Кенгаши доирасида ҳам терроризмга қарши курашга қаратилған 7 халқаро шартномани имзолаган. Уларнинг ичидә 1977 йилдаги терроризмнинг олдини олиш; 1978 йилдаги шахсларнинг ўқотар қуролларни сотиб олиш ва уларнинг сақланишини назорат қилиш; 1983 йилдаги зўравонлик билан амалга оширилган жиноятлар оқибатида жабрлангарга компенсациялар бериш тұғрисидаги Европа Конвенциялари ҳамда 1957 йилдаги экстрадикция тұғрисидаги Европа Конвенцияси 1975 ва 1978 йилдаги кўшимча протоколлари ва 1959 йилдаги жиноий ишлар бүйінча ўзаро хукуқий ёрдам тұғрисидаги Европа Конвенциясининг 1978 йилдаги кўшимча протоколи билан имзоланганини алоҳида қайд этиш лозим.

Қайд этилган конвенция ва протоколларда мустаҳкамлаб қўйилған қоидалар республикамизда қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа хукуқий-меърий хужжатларда ҳам изчил ифодасини топмоқда.

Ўзбекистон Республикаси экстремизм ва терроризмга қарши кураш масалаларида Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти, Евроосиё Иқтисодий Ҳамкорлиги Ташкилоти, Ислом конференцияси ташкилоти ва бошқа халқаро ташкилотлар доирасида ҳам фаол иштирок этмоқда.

Минтақада хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш

Министерство юстиции

Марказий Осиё давлатлари ўз мустақиллигига эришганларидан сўнг хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш уларнинг ҳар бири учун бирламчи

масалага айланди. Мintaқa аҳолисининг қарийб 45 фоизи яшайдиган Ўзбекистон Марказий Осиёдаги энг йирик республикадир. Ўзбекистон Марказий Осиёнинг ўрта қисмида жойлашган ва унинг мintaқa давлатларининг ҳар бири билан умумий чегараси бор. Республикализнинг жаҳон геосиёсий тизимидағи ўрни ва геостратегик салоҳияти унинг Марказий Осиё мintaқасида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашдаги мавқеининг ўзига хослигини кўрсатади. Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистон диний экстремизм, ҳалқаро терроризм, наркобизнес каби хавфларга қарши курашга Марказий Осиё давлатлари томонидан жиддий эътибор қаратилишига ўз ҳиссасини кўшиб келмоқда. Жумладан, Афғонистон ва Тожикистондаги ўта мураккаб вазият мintaқa хавфсизлиги учун жиддий таҳдид эканидан келиб чиқиб, Ўзбекистон раҳбарияти уларни ҳал қилишда иштирок этишга алоҳида эътибор қаратди. Бугунги кунда ушбу мамлакатларда у ёки бу даражада барқарорликка эришилган экан, бунда Ўзбекистоннинг салмоқли ижобий ҳиссаси борлигини таъкидлаш зарур.

2002 йилнинг октябрь ойида БМТ ва ЕХХТ билан ҳамкорликда «Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш: наркотик моддаларнинг ғайриқонуний айланиши, уюшган жиноятчилик ва терроризмга қарши курашда ҳамкорлик» мавзуида Тошкентда ўtkazilgan ҳалқаро конференция ҳам бу йўналишдаги ишлар кўламидан далолат беради. 70 та мамлакат ва 40 та ҳалқаро ташкилотдан эксперталар иштирок этган мазкур анжуман ҳалқаро терроризмга қарши кураш стратегиясига умумий ёндашувлар борасида амалий таклифлар тайёрлади. Бундан сўнг ҳам Ўзбекистонда ушбу муаммоларга бағишлиланган кўплаб ҳалқаро сиёсий ва илмий-амалий анжуманлар ташкил қилинди. Уларнинг натижалари экстремизм ва терроризмга қарши курашни мintaқa ва жаҳон миқ-

ёсида ривожлантириш ва мувофиқлаштиришга хизмат қилмоқда.

Марказий Осиё республикалари ҳамкорлиги доирасида ҳам Ўзбекистон диний экстремизм, халқаро терроризм ва наркобизнес хавфини ўзаро биргаликда бартараф этиш бўйича қатор ташабbusлар билан чиқиб, уни рўёбга чиқариб келмоқда. 2000 йил 21 апрелда Тошкентда Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон ва Қирғизистон республикалари терроризм, сиёсий ва диний экстремизм, халқаро уюшган жиноятчилик ҳамда томонларнинг барқарорлигига хавф туғдирадиган бошқа таҳдидларга қарши курашда ҳамкорликда ҳаракат қилиш ҳақида шартнома имзолагани ҳам бунинг исботи бўла олади.

Айни пайтда, Ўзбекистон ва Туркманистон Президентлари томонидан имзоланган бир қатор шартномаларда ҳам Марказий Осиё минтақасида терроризм, наркобизнес ва уюшган жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик ҳам назарда тутилганини қайд этиш зарур.

Оммавий қирғин қуролларини тарқатмаслик нафакат ташқи сиёсатимиз, балки ички ижтимоий-сиёсий ҳаётимиз, миллий мустақиллигимиз ва хавфсизлигимиз учун ҳам муҳим масаладир. Чунки минтақамизга туташ худудларда муайян экстремистик кучлар оммавий қирғин воситаларига эришишга интилиб келмоқда. Бундай мақсадга эришиладиган бўлса, унинг оқибатлари қандай бўлиши мумкинлигини 2001 йилнинг 11 сентябрида АҚШ да содир бўлган воқеалар мисолида яққол кўриш мумкин. Ҳатто оддий қурол билан террорчилар қанчалик ёвузлик ва ваҳшийликлар содир этаётганини кўриб, улар кўлида оммавий қирғин қуроли бўлса бу қандай оғир оқибатларга олиб келишини тасаввур қилиш мумкин.

Ядро қуроллари жаҳон миқёсида тарқалмаслигини инсониятни ядро фалокатидан сақлаб қолишга

хизмат қилувчи омил сифатида қарагани сабабли Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 1993 йилнинг 28 сентябрида БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида қилган маъruzасида Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудуд яратиш борасидаги ташаббусни илгари сурган эди. Диний экстремистлар ва ҳалқаро террорчи кучлар оммавий қирғин Қуролларига эга бўлишга интилаётган ҳозирги даврда ядро қуроли яратилиши учун зарур бўлган материаллар тарқалмаслигига қаратилган ушбу ҳаракат БМТ ва жаҳон ҳамжамияти томонидан юқори баҳоланди. БМТ Бош Ассамблеясининг 1997 йилнинг 9 декабря бўлиб ўтган 52-сессиясида «Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудуд яратиш» тўғрисидаги резолюция қабул қилинди.

2006 йили Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудуд яратиш ҳақидаги шартнома миңтақа давлатлари томонидан имзоланди ва бу борадаги Ўзбекистон Республикасининг ташаббуслари амалга ошли. Марказий Осиё жаҳонда бешинчи ядро қуролидан холи миңтақага айланди.

Қайд этилган мисоллар, диний экстремизм, ҳалқаро терроризм, наркобизнес, уюшган жиноятчилик нинг глобал, миңтақавий ва миллий хавфсизликка таҳдид эканини чукур англаган ҳолда илгари сураётган ташаббуслари ва амалий фаолияти Ўзбекистоннинг Марказий Осиё миңтақасида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашнинг муҳим бўгини эканидан далолат беради.

Ўзбекистоннинг терро- ризмга қарши кураш бўйича миңтақавий таш- килотлардаги иштироки

Ўзбекистоннинг ҳалқаро терроризмга қарши курашдаги иштироки миңтақавий ташкилотлардаги фаолиятида ҳам ёрқин намоён бўлмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Евро-

пада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ), Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ), Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШҲТ), Евроосиё иқтисодий ҳамкорлиги ташкилоти (ЕИҲТ), Коллектив хавфсизлик тўғрисидаги шартнома ташкилоти (КҲШТ), Ислом конференцияси ташкилоти (ИҚТ) каби бир қатор минтақавий ташкилотлар доирасида қабул қилинган экстремизм ва терроризмга қарши курашга қаратилган шартномаларни бажаришда фаол қатнашиб келмоқда. Зоро, Ўзбекистон Республикасининг ушбу шартномаларда қатнашиши унинг ички ва ташқи сиёсатининг мантикий давомидир.

Ўзбекистон МДҲдаги аксилтеррор маркази ишида ҳам фаол қатнашмоқда. ШҲТ доирасидаги Аксилтеррор марказининг Тошкент шаҳрида жойлаштирилишини эса республиканизнинг экстремизм ва терроризмга қарши курашдаги фаоллигининг эътирофи сифатида қарашиб мумкин.

2004 йил 17–18 октябрда Душанбеда бўлиб ўтган анжумандада Ўзбекистон Президенти ташабbusи билан экстремистик ва террорчи ташкилотлар, уларнинг раҳбарлари ва аъзоларининг рўйхатини тузиш бўйича келишиб олинди.

Диний экстремизм ва халқаро терроризм глобаллашув жараёнида халқаро наркобизнес каби жаҳон миқёсида энг хавфли фаолият турларидан бири билан узвий боғланиб кетмоқда. Бугунги кунда наркомафия наркотикларни ишлаб чиқариш, наркотрафик ва наркоманияни ташкил қилиш усуслари орқали наркобизнесни ривожлантириш билан шуғулланмоқда.

Наркомафия террорчи ва экстремистик ташкилотлар билан ўз ёвуз мақсадларини амалга ошириш учун халқаро миқёсда ҳамкорлик қилаётганини инобатга олсак, бу, давлатларнинг сиёсий тизимиға ва миллий хавфсизлигига жиддий таҳдид эканини кўрамиз. Жаҳон миқёсида энг катта наркобизнес ўчғи мамлакатимизга қўшни Афғонистон ҳудудида эканини

инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамияти билан биргаликда бу глобал хавфга қарши қатъий кураш олиб бормоқда. Давлатимиз минтақавий миқёсда ва ички сиёсати доирасида ҳам бу иллат билан муросасиз курашмокда.

Ўзбекистоннинг юқорида қайд этиб ўтилган минтақавий ташкилотлар ишидаги фаол иштироки, ташабbusлари ва таклифлари глобал хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда Ўзбекистоннинг тутган ўрни муҳим эканини яна бир бор тасдиқлайди.

Таняч тушунчалар

Минтақавий хавфсизлик, минтақавий барқарорлик, минтақавий ташкилотлар, ядро куролидан холи ҳудуд, Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги ташабbusлари.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ўзбекистоннинг халқаро майдонда диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш борасида олиб бораётган қатъий сиёсатининг мазмун-моҳияти нимада?
2. Экстремизм ва терроризмга қарши курашга қаратилган қандай халқаро шартномалар мавжуд?
3. Ўзбекистон экстремизм ва терроризмга қарши курашга қаратилган қандай халқаро шартномаларда иштирок этмоқда?
4. Ўзбекистон терроризмга қарши кураш бўйича қандай минтақавий ташкилотларнинг аъзоси ҳисобланади?
5. Ўзбекистоннинг Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашдаги ўрни нималарда кўринади?

ЎЗБЕКИСТОНДА БАРҚАРОРЛИК ВА ТАДРИЖИЙ ТАРАҚҚИЁТНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар ва жамиятнинг барқарор ривожланиши

Фуқаролик жамиятининг асосини ижтимоий адолат, инсон ҳукуқ ва эркинликларининг таъминланиши ҳамда ижтимоий ҳимояга йўналтирилган бозор иқтисодиёти ташкил этади. Бундай иқтисодиётнинг муҳим белгиси иқтисодий плюрализмидир. У мулк шакллари ва хўжалик юритиш усулларининг хилмажиллигида ифодаланиб, алоҳида мулк шаклининг якка хукмронлигига йўл кўймайди.

Бу борада эркинлаштириш жараёнларининг ўрни ниҳоятда муҳим. Иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш хусусий мулк дахлизлигини таъминлаш, тадбиркорлик фаолияти ва танлаш эркинлиги, рақобатга асосланган бозор муносабатларини ривожлантириш, давлатнинг иқтисодий функцияларини чеклаш билан узвий боеликдир. Бу алоқадорлик мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар жараёнида ҳисобга олинмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар жараёнида иқтисодиётнинг нодавлат сектори шаклланди. Бунда И.Каримов таъкидлаганларидек, асосий эътибор “бозор муносабатларига ўтиш даврида жамият аъзоларининг ўз салоҳияти ва истеъдодини рӯёбга чиқариши учун уларга биринчи

галда тенг имконият ва эркинлик мұхитини, ҳам қонуний, ҳам амалий шарт-шароитларни яратыб бериш зарур"лигига қаратылди.

Ушбу вазият иқтисодий ҳәётни янада эркинлаштириш, тадбиркорлик ва иқтисодий фаолият эркинligини көнгайтириш, хусусий мулкдорлар мавқеини янада күтаришни тақозо этди. Иқтисодий ҳәётни эркинлаштириш мамлакат сиёсий ҳәётини, давлат ва жамият қурилишини янада либераллаштириш билан боғлиқ янгиланишларда мұхим ақамият қасб этди.

Иқтисодий эркинлаштириш натижасыда амалда жамиятдаги ижтимоий-сиёсий барқарорлықни кафолатловчи, иқтисодий ривожланишни таъминловчи ўрта мулкдорлар синфи шаклдана бошлади. Ана шундай шароитда хусусий мулкчилик етакчи ўринда турдиган күп укладли иқтисодиётни барпо этишга алохыда ақамият берилди. Айни пайтда, ҳақиқий рақобат мұхитини шакллантириш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш, ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш тизимини тубдан қайта күриб чиқиш ҳамда валюта тизими ва бозорини эркинлаштириш, давлат ва турли назорат қылувчи органдар томонидан корхоналарнинг хұжалик фаолиятига ноўрин аралашувиға чеклаб қўйиш каби вазифалар устувор қилиб белгиланди.

Ушбу вазифаларни ҳал қила бориши орқали нодавлат секторнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши ортишига ҳамда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш, ялпи қишлоқ хұжалиги маҳсулотлари ҳажми, чакана савдо айланмаси ва аҳолининг иш билан бандлигига ижобий натижаларга эришилди.

Мамлакатимизда бозор мұносабатларига асосланған демократик жамиятни шакллантиришнинг устувор йўналиши ҳисобланған хусусий сектор мавқеини янада ошириш ва кичик тадбиркорлықни ривожлантириш чора-тадбирлари давом этмоқда. Хусусий-

лаштириш жараёни тобора йирик корхоналар ва ижтимоий инфратузилма объектларини ўз ичига Қамраб олмоқда. Корпоратив хусусий мулк миқёсини кенгайтириш учун акцияларни сотишнинг бирламчи ва иккиламчи биржа ҳамда биржадан ташқари бозори ривожлантирилмокда. Кичик тадбиркорлик субъектларининг моддий-техника ресурслари ва молиявий маблағлар билан таъминланишини яхшилаш, бозор инфратузилмаларини ривожлантириш чора-тадбирлари амалга оширилмокда. Ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантирилиб уларга сервис хизмати кўрсатувчи ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналари ва қишлоқларда уларнинг филиаллари ташкил этилмокда.

Иқтисодиётни янада эркинлаштириш мақсадида Олий Мажлиснинг Конунчилик палатаси ва Сенат томонидан якка ва корпоратив хусусий мулкдорлар хукуқларини янада кучлироқ ҳимоя қилиш, уларнинг масъулиятини ошириш, тадбиркорлик фаолияти эркинлигини таъминловчи ҳамда уларнинг хўжалик юритишини тартибга солувчи хукуқий база тақомиллаштирилмокда. Эндиликда, мулкчилик шаклларидан қатъи назар, тадбиркорлик субъектлари учун teng иқтисодий фаолият шароитларини яратиш муҳим аҳамият касб этмокда.

Бозор ислоҳотларини янада чукурлаштириш ва эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий қилиш учун давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш изчил давом этмоқди. Аммо иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш механизмини ривожлантириш ва унинг бозор механизми билан уйғунлигини таъминлаш йўлида ҳали кўп ишлар қилиш даркор.

Фуқаролик жамияти қуриш учун давлатнинг иқтисодий фаолиятини чеклаш, унинг вазифаларини босқичма-босқич маҳаллий ҳокимият ва ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат тузилмалари зиммасига

юқлаш эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этишга қулай шароит яратади. Пировардида, бозор иқтисодиётининг шаклланишига, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишга ва аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишга эришилади. Мамлакатимиз экспорт салоҳиятининг ривожланиши ва мустаҳкамланиши эса унинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашига замин яратади. “Буларнинг барчаси, – И. Каримов қайд қилғанларидек, маънавий қадриятларимиз, урфодат ва анъаналаримиздан озиқланган иқтисодий тараққиёт йўлимиз жамиятимиз ҳаётига қандай ижобий таъсир кўрсатаётганининг ёрқин ифодасидир. Энг муҳими, юртимизда моддий ва маънавий жараёнларнинг ўзаро мутаносиб тарзда ривожлантирилаётгани сиёсий-ижтимоий барқарорлик ва тараққиётнинг мустаҳкам гарови бўлиб хизмат қилмоқда”.

Аҳоли даромадларининг ўсиб бориши

Юртбошимиз таъкидлаганларидек, “...бу дунёда ҳар бир одам тўқ ва

бадавлат ҳаёт кечириш, эл-юрт учун муносиб фарзанд тарбиялаш, уларга билим бериш, уйли-жойли қилиш, уларнинг бахту камолини кўриш орзуви билан яшайди.

Хозирги вақтда мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг пировард мақсади — одамларимизнинг ана шундай орзу-умидларини рўёбга чиқариш, халқимизга ҳар томонлама муносиб турмуш шароити яратиб беришдан иборат...”. Шу нуқтаи назардан қараганда, республикамизда бу борада ҳам қатор ютуқларга эришилганини таъкидлаш зарур. Ялпи ички маҳсулотнинг ўртача йил сайнин ўсиб бораётгани, инфляция даражасининг пастлиги бунга мисол бўла олади.

Республикамизда амалга оширилаётган макроиктисодий барқарорлаштириш, иқтисодиётдаги тарки-

бий ўзгаришлар ва бозор ислоҳотларининг муваффақиятли амалга оширилаётгани сабабли саноат ишлаб чиқариш ҳажми, истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг тез ўсиши таъминланди. Бу ижобий ўзгаришлар аҳоли даромадларини янада ошириш учун моддий замин бўлиб хизмат қилди.

Айни пайтда, аҳоли даромадларини сифат жиҳатдан янада ошириш масаласига устувор вазифа сифатида қаралмоқда. Ўзбекистонда миллий иқтисодиёт таркибини модернизация қилиш аҳолининг даромад топишга бўлган интилишини рағбатлантириши, хўжалик юритувчи субъектларнинг эркин иқтисодий фаолиятини таъминлайдиган шарт-шароитларни яратиши ва фаол бўлишга ундаши зарур. Натижада, даромадни ишлаб топадиган субъектлар сони ортишига, аҳоли ўрта ҳол қатламиининг кўпайишига ва уларнинг таъсир доираси кучайишига эришилади. Бу эса аҳоли даромадларининг ижтимоий аҳамияти ўсиши ва турмуш даражасининг юқори бўлишини таъминлайди.

Аҳоли даромадларининг ўсишида кўшимча даромад топишнинг рағбатлантирилиши, унинг бозор иқтисодига хос бўлган янги турларининг пайдо бўлиши ва анъанавий турлари янгича моҳият касб эта бошлиши муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Бозор иқтисодиёти даромадни кўпайтириш орқали иқтисодий барқарорликка эришишга йўл очади. Аҳоли даромадларини юксалиши жамиятда ўрта ҳол аҳоли табақасининг ортишига замин ҳозирлайди ва ижтимоий барқарорликни таъминлайди. Демак, ижтимоий барқарорлик аҳоли даромадларининг муттасил ошиб бориши билан бир вақтда юз беради.

Даромадларнинг ўсиши аҳоли турмуш сифатининг юксалишини, комил инсонни шакллантириш учун зарур шароитларни юзага келтиришни ҳам тақозо қиласи. Шунинг учун аҳоли даромадларининг ўсиши

масалалари ижтимоий барқарорлик билан узвий боғлиқ. Ўз навбатида, ижтимоий барқарорлик ҳам аҳоли турмуш даражасининг ўзгаришига кучли таъсир этади. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида фаровонликнинг ўзгариши бозор қонунларининг барқарорлиги таъсирида бўлади. Шунингдек, иқтисодиётнинг ривожланиши ва моддий неъматларнинг тақсимланишида давлатнинг таъсири ҳамда аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатиш кўламининг ўрни каттадир. Ва, албатта давлат ижтимоий барқарорликни таъминлашга қаратилган чора-тадбирлари кўламини янада кенгайтириши натижасида жамиятда ижтимоий тотувлик таъминланади. Бу ўз навбатида ижтимоий-иктисодий ривожланишни кафолатлайди.

Бозор иқтисодиёти фуқаролар даромадини оширишга имкон беради. Бунда оқилона даромадлар сиёсатини юритиш талаб этилади. Шунинг учун иқтисодий ва сиёсий барқарорликни таъминлаш, бозор иқтисодиётини тартибга солиш ҳар қандай давлатнинг асосий вазифаларидан бири бўлиб қолади. Давлат, бир томондан, ҳар бир жамият аъзосининг турмуш фаровонлигини юксалтиришда тенг имкониятлар яратишга ва умумий фаровонликни таъминлашга интилса, иккинчи томондан, даромадларга эга бўлишниadolatli usуллар орқали тартибга солишга кўмаклашади ва ижтимоий барқарорлик ҳамда тутувликни таъминлайди.

Суд-хукуқ ислоҳотлари

Ўзбекистонда инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, қадр-қиммати ва бошқа хукуқлари энг олий қадрият сифатида эътироф этилиб, Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилган. Ижтимоий қадриятларнинг конституциявий қоида даражасига кўтарилиши фуқаролик жамиятини барпо этишининг шартларидан биридир. Инсон омилига бўлган бундай муносабат қонунларни

Ўзбекистонда инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги,

янада такомиллаштириш ва либераллаштиришни тақозо этмоқда.

Шу нуқтаи назардан қараганда, суд ҳокимиятининг ташкил этилиши ва амал қилишини белгиловчи қонунлар катта аҳамият касб этмоқда. Одил судлов тизимини демократлаштириш эса хукуқий давлатни мустаҳкамлашнинг муҳим йўналишига айланди.

Дунёning ривожланган мамлакатларида узоқ йиллар давомида одил судловнинг ихтисослашган судлар томонидан амалга оширилиши тамойили ўз смарасини кўрсатмоқда. Бу давлатларнинг айримларида судларнинг ихтисослашуви шу даражада йўлга қўйилганки, ҳатто, оила, меҳнат, уй-жойга оид ишларни қўрадиган судлар ҳам мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 14 августдаги Фармонига биноан судлар ихтисослашуви тамойилининг жорий этилиши, яъни умумий юрисдикция судларининг фуқаролик ва жиноят ишларини алоҳида кўриб чиқадиган судларга ажратилиши мамлакатимиизда ана шу йўлда қўйилган жиддий қадам бўлди. Бу фуқаролар хукуқ ва эркинликларининг ҳимояси кафолатланиши, судларда ишларнинг сифатли ва ўз вактида кўриб чиқилиши учун замин яратди.

2001 йил 1 январдан бошлаб Ўзбекистон Республикасида фуқаролик ишлари ва жиноят ишлари бўйича судлар ҳар бири алоҳида тартибда ўз фаолиятини амалга ошира бошлади.

Суд-хукуқ ислоҳотларини амалга ошириш пирвардида жиноят-процессуал ва фуқаролик-процессуал кодексларига ўзгартиришлар киритилиши судлар ихтисослашувининг мантиқий давоми бўлди. Буларнинг барчаси, ўз навбатида, жиноят процесси иштирокчиларининг хукуқлари таъминланишига, суд ҳимоясида бўлиш хукуқини амалга оширишга доир қонуний механизмнинг кучайтирилишига, шунингдек, суд

жараёнида томонларнинг тортишуви принципи таъминланишига зарур шарт-шароитлар яратди.

Шу ўринда Ўзбекистонда жиноятларнинг таснифланиши тўла ўзгартирилганини ва оғир жиноятлар тоифасига киравчи жинойй хатти-ҳаракатлар рўйхати сезиларли даражада қисқартирилганини алоҳида қайд этиш лозим..

Натижада 2007 йилда озодликдан маҳрум қилиш шаклидаги жазо қўлланилган шахслар сони 2000 йилдагига нисбатан 2 баробардан кўпроқ қисқарди. Ўзбекистонда ҳар юз минг аҳолига 138 нафар маҳбус тўғри келади, бу дунёning энг ривожланган давлатларидан анча камдир.

Бугунги кунда жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича судлов ишларини юритиш муддатларининг давомийлигини аниқ белгилаш муаммосига тўқнаш келмаган давлат кам топилади. Ўзбекистон Республикасида судларни ихтисослаштириш, судлар ва судьялар сонини кўпайтириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар айнан ана шу муаммонинг ҳал этилишига қаратилган.

Суд тизимини ислоҳ қилишнинг якуний мақсадларидан бири — ҳокимиятнинг тўлақонли тармоғи сифатида суд мустақиллигини таъминлаш, одил судловнинг сифати ва тезкорлигини ошириш, у чиқарган қарорларнинг адолатли бўлишини, суд ишидаги сансалорликка барҳам беришни таъминлашдан иборатdir.

Одил судловнинг самарали бўлиши қонунларнинг устуворлиги тан олинишига, суд томонидан қонуний асосланган адолатли ҳукм, ажрим ва қарор чиқарилишига кўмаклашади. Бунда суд ишларини апелляцион ва кассацион кўриб чиқиш институтлари, ярашув институтининг жорий қилингани, прокурор ва адвокат ҳукуқларининг тенглигини таъминлаш чора-тадбирлари амалга оширилаётгани ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ўзбекистонда 2008 йил январидан ўлим жазосининг бекор килиниши, ҳибсга олишга санксия бериш хукуки судларга ўтказилиши инсон хукуqlари ни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш йўлидаги муҳим қадам бўлди.

Мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон хукуqlари бўйича вакили (Омбудсман), Инсон хукуqlари бўйича миллий марказ, Амалдаги қонун хужжатлари мониторинги институти, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлигига инсон хукуqlари ҳимояси бўйича маҳсус тузилган бўлинмалар каби инсон хукуqlари бўйича миллий институтлар тизими яратилган ва улар фаол ишламоқда.

Инсон хукуqlари соҳасида узлуксиз таълим ва маърифий ишлар тизими шакллантирилган. Ҳукуқ ҳимояси мавзууда йигирмадан зиёд ихтисослаштирилган журнал ва газеталар кўп минг нусхада чоп этилмоқда, барча мактаб, коллеж ва лицейларда, олий таълим муассасаларида инсон-хукуqlарини ҳимоя қилишнинг хукуқий асослари ўрганилмоқда.

Умуман олганда, мамлакатимизда суд-хукуқ тизими либераллаштириш жараёнининг изчил амалга оширилиши жамиятда адолатни таъминлаш, инсон хукуqlарига риоя этилишининг муҳим кафолатига айланди, дейиш мумкин.

Маънавий-маърифий янгиланиш ва жамият тараққиёти

Кундан бошлиб ўзига хос ва мос тадрижий тараққиёт моделини белгилаб, ҳаётга жорий этиб келмоқда. Бу бежиз эмас, албатта. Зоро, Президентимиз таъкидлаганларидек, “Ҳаётимизнинг барча соҳаларида

Ўзбекистон Республикаси жаҳон харитасидан мустақил давлат сифатида жой олган дастлабки

амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотларимизнинг самарадорлиги, аввало, халқ маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросимизнинг чукур ўрганилиши, анъана ва урф-одатларимизнинг сақланиши, маданият ва санъат, фан ва таълим ривожи, энг муҳими, жамият тафаккурининг ўзгариши ва юксалиши билан узвий боғлиқдир”.

Диёrimiz ўз жуғрофий жойлашувиға кўра Қадимдан турли цивилизациялар мuloқотга киришадиган, кенг миқёсдаги сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалар амалга ошириладиган худуд сифатида ажралиб туради. Бугунги кунда бизга мерос бўлиб қолган обидалар ҳам шундай холоса чиқариш имконини беради. Биргина мисол. Мамлакатимиз худудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-маънавий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилган. Улар қаторида аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тошёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналари, кутубхоналаримиз хазинасида сақланнаётган минг-минглаб қўлёзмалар, турли соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бор. Жумладан, «Ичан қалъа (1990), Бухоронинг тарихий маркази (1993), Шаҳрисабз (2000) ва Самарқанд (2001) обидалари ЮНЕСКОнинг «Дунё мероси», Ўзбекистон мусулмонлари идорасида сақланнаётган «Усмон Куръони» ЮНЕСКОнинг «Дунё хотираси» рўйхатига киритилганини алоҳида қайд этиш лозим.

Миллий давлатчилигимизнинг шаклланиш ва ривожланиш босқичларига назар ташласак, бир томондан, бу жараёнга ташқаридан туриб ғоявий-мафкуравий таъсир кўрсатишга уринишлар, шу орқали ушбу муҳим стратегик ҳудудда ўз манфаатларини ҳимоя қилишга интилишлар барча даврларда бўлганига, иккинчи томондан, миллий давлатчилигимизга хос хусусиятлар доимо менталитетимизга ёт бўлган заарли ғоялар билан курашиб келганига гувоҳ бўламиз.

Миллат жипслашган, ўз миллий манфаатларини ҳимоя қилиш заруратини теран англаган даврларда жамият таркибий тузилмалари томонидан давлат қурилишига дахлдор турли ёт ғоялар ҳамиша инкор этиб келинганд. Миллий давлатчилигимизнинг бунёдкорлик, эзгулик, инсонпарварлик каби ўлмас ғоялари ғолиб бўлган. Унинг шакланиши ва ривожланиш босқичларида доимо "Авесто"да баён этилган эзгу ният, эзгу фикр ва эзгу амал устун бўлиб келгани шундан далолатdir. И.А. Каримов тъкидлаганларидек, ушбу тамойилда "...ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор ғояси сифатида талқин этиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани айниқса эътиборлидир".

Мамлакатимиз худудидаги илк давлатлар — қадимги Бақтрия ва Хоразм давлатларида ҳам сиёсий тузум ва давлат бошқаруви бошқа қадимги Шарқ давлатларидаги (Миср, Шумер, Аккад, Оссурия, Урату, Эрон) каби қулдорлик муносабатларига асосланмагани, балки эркин кишилар жамоасининг сиёсий уюшмаси тарзida барпо этилгани ҳам миллий ҳам давлатчилигимиз илдизлари маънавий софлик, баркамоллик асосида барпо этилганини, халқимизнинг юксак маънавий қиёфасини кўрсатади. Юртимизда дастлабки давлатлар алоҳида маконлар ёки илк шаҳарлар ҳамда ишлов бериладиган ерлар ва суғориш майдони билан чегараланганд нисбатан кичик худудда, яъни зич ўзлаштирилган, хўжалик ва ишлаб чиқариш мақсадида кенг фойдаланилган қадимги суформа деҳқончилик воҳаларида пайдо бўлган. Бундай шароитда яшайдиган аҳоли учун ташқи ҳарбий босқинлардан ҳимояланиш, манзилгоҳлар худу-

дини мудофаа қилиш, суғориш ва дехқончилик ишларини ташкил этиш, жамоанинг ички ва ташқи алоқаларини бошқариб туриш масалаларини ечиш ҳаётий зарурат эди. Бу вазифаларни ҳал қилиш мақсадида муайян ишларни (кенг кўламдаги қурилиш, ерни ва суғориш учун сувни тақсимлаш устидан назорат қилиш, жамоадаги миллий ва диний урф-одатларни бажариш, баҳсли масалаларни ҳал қилиш ва бошқариш) ташкил этиш учун жамоадаги ҳурматга эга бўлган йўлбошчиларни юзага чиқарди.

Демак, Ўзбекистонда давлатчиликнинг шаклланиши жамиятдаги муҳим ижтимоий вазифаларнинг бўлиниши, иқтисодий, ҳарбий ва диний омилларга асосланган ташкилий бошқарувнинг ажралиб туриши, бошқарувнинг дастлабки ижтимоий зарур фаолиятидан касбий бошқарувчиликка айланишига асосланган. Бу вазиятда бошқарувнинг асосий функциялари режалаштириш, ташкиллаштириш, назорат ва раҳбарлик қилишни ўз ичига олган.

Худудимизга қадимги давр ва ўрта асрларда уюштирилган ҳарбий истилолар — Эрон Аҳмонийларининг қадимги Шарқ деспотик давлатчилигига хос хусусиятларни жорий этишга бўлган уринишларига қарши (Тўмарис ва Широқ бошчилигидаги), македониялик Александрнинг юнон қулдорлик демократиясини жорий этишга бўлган ҳаракатлари ва унга қарши (Спитамен бошчилигига), Чингизхон босқинига қарши курашлар ҳам миллий давлатчилигимизга хос азалий хусусиятларни саклашга бўлган ҳаракат эди. Миллий давлатчилигимиз ушбу жараёнларда тобланди ва охир-оқибат бу курашларда ғолиб бўлди. Ўзбек давлатчилигига хос илфор анъаналар янада ривожлантирилди, бойитилди.

Ўзбекистон худудида ўрта асрларда мавжуд бўлган фоя ва таълимотлар нафакат қўшни минтақа ҳалқлари, шу билан бирга, умумжаҳон миқёсида эътироф

этилганини ҳам кўрамиз. Мисол тариқасида Қадим аждодларимиз яратган «Авесто» таълимоти қўшни Эронда қабул қилингани ва давлат дини даражасига кўтарилиганини, ислом дини ва фалсафасига, умуман «Мусулмон ренессанси» деб аталадиган маданият ривожига катта ҳисса қўшган кўплаб буюк аждодларимиз номини гуур билан тилга олиш мумкин.

Мълумки, Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки даврларда, мавжуд сиёсий вазиятдан келиб чиқиб, давлат бошқаруви ҳамда ижроия ҳокимияти Президент институтига бирлаштирилган эди. Ҳозирги кунда мазкур соҳани ислоҳ қилиш борасида ҳам катта ишлар олиб борилмокда. Жумладан, юртимизда бир палатали парламент тизимидан икки палатали парламент тизимига ўтилиб, Президент ва колатларининг бир қисми юқори палата – Сенатга топширилди. Шунингдек, Вазирлар Маҳкамасининг Раиси лавозими бекор қилиниб, ҳукумат бошлиғи вазифаларини бевосита Баш вазир амалга ошириши белгилаб қўйилди. Миллий давлатчилигимизни ривожлантириш ва бошқарувни ислоҳ қилишда бу борада тўпланган тарихий тажриба ҳамда жаҳон давлатчилиги эришган ютуқлардан фойдаланишга ҳам жиддий эътибор қаратилмокда.

Ҳозирги глобаллашув даврида дунёда кескин ғоявий курашлар ва турли мафкуралар тўқнашуви, демократия ёки турли диний таълимотлар шиорлари билан ниқобланган ёвуз ғояларни сингдиришга интилиш кучайиб бормокда. "Ишончим комилки, – деб ёзади Ислом А. Каримов, – демократияни ва турли "очиқ жамият моделлари"ни экспорт қилиб бўлмаганидек, давлат қурилишининг универсал лойиҳасини ҳам ташқаридан импорт қилиш ёки тиқишириш мумкин эмас. Аслида, ҳаммага бирдек маъқул бўладиган бунақа моделнинг ўзи умуман йўқ".

Лўнда қилиб айтганда, тадрижий, яъни эволюцион изчиллик хусусиятларига эга бўлган ислоҳот ва

ўзгаришларгина барқарор тараққиётни таъминловчи омилга айланишини таъкидлаш мумкин. Бу йўлда маънавият, ахлоқ-одоб ва маърифат ёт фояларга ишончли тўсиқ бўла оладиган асосий омил вазифасини бажаради.

Биз тўрт минг йиллик маданий тараққиётни бошидан кечирган, улуғ ва бетакрор маънавий обидалар яратган, салтанатлар курган халқ фарзандларимиз. Ота-боболаримиз асрлар давомида инсон камолоти, меҳру саховат, ҳамкорлик-ҳамжиҳатликка асосланган жамиятни барпо этиш учун курашиб келгандар. Форобий, Низомий, Саъдий, Жомий, Навоий каби буюк аждодларимиз ижодида одил ва оқил подшо тимсоли, машварат ва кенгашга асосланган бошқарув, юксак фазилат ва ахлоқий сифатларга эга инсонлар жамияти ҳақида чуқур ҳикматлар баён этилган. "Фозил одамлар шахри", "Ахлоқи Носирий", "Ахлоқи Жалолий", "Ахлоқи Муҳсиний", "Хамса", "Маҳбубул қулуб" каби ўнлаб асарларда комил инсон ва фозил жамият идеали тасвирланган. Аждодларимизнинг диққат-эътибори, аввало, баркамол инсонни тарбиялашга қаратилган эди. Зоро, жамиятнинг етуклиги, равнақи ҳар бир инсоннинг ахлоқий-маънавий камолотига боғлиқ. Абу Наср Форобий ибораси билан айтганда, "Фозил жамият фозил кишилардан ташкил топади ва фозил кишилар тарбия, таҳсил туфайли вояга ётади".

Шунинг учун ҳам, Ўзбекистонда шахснинг ақлий қобилияти, билимини ўстириш билан бирга, уни жисмонан бакувват, ахлоқий ва руҳий жиҳатдан баркамол қилиб вояга ётказиш масаласига катта аҳамият берилмоқда. Миллий фоя ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг ҳам пировард мақсади шу. Иқтисодий ривожланиш бўладими, илмий-техник тараққиёт бўладими, ҳарбий қудрат бўладими — буларнинг замирида инсон омили ётади. Инсон шахси эркин ри-

вожланган жойда имкониятлар ҳам чексиз ривожланади, маданият ва маърифат равнақ топади, жамият тобора жипслашиб куч-кудратга эга бўлиб боради.

Ўзбекистоннинг мустақиллик йиллари мобайнида биз бу борада улкан ютуқларни қўлга киритдик. Юртбошимиз Ислом Каримов раҳнамолигида мамлакатимиз эски тоталитар тузум иллатларидан кутулиб, янги муносабатлар, яъни бозор иқтисодиётига асосланган тузумга ўтди. Шунга мувофиқ равишда ижтимоий муносабатлар ўзгармоқда, фуқаролик жамияти вужудга келмоқда. Бу ўринда Навоийнинг “кимки бир қавмнинг йўлини тутса, ўша қавмнинг рангини олади”, деган фикри муҳим. Бу айни ҳақиқат. Чунки миллий анъана, тарихан шакланган маънавий қиёфа бой берилса, миллий ўзлик ҳам, мустақиллик ҳам бой берилади. Худди шунинг учун Юртбошимиз миллий гояни одамлар онгига сингдириш, миллий ўзлини англаш ва мустаҳкамлашга ҳар доим даъват этиб келиши ва буни жамиятимиз барқарорлиги, яхлитлигининг асосий омили деб қараши бежиз эмас. Чунки ҳар қандай ёт гояларга қарши туриш, ақидарапастликнинг, сохта демократияпарастликнинг олдини олишнинг энг ишончли воситаси ҳам шудир.

Давлат маънавиятсиз, миллий мафкурасиз мавжуд бўла олмайди. Миллий мафкура эса асрлар давомида шакланган халқ тафаккури, маънавий қадриятларига таянади. Демак, давлат маънавиятга таянса, маънавият айни вақтда давлатга таянади. Шу маънода, миллий маънавият ва миллий давлат ўзаро эгизак ва яхлитдир. Ўзбекистон демократик давлати ва фуқаролик жамияти, бир томондан, миллий анъаналарга, иккинчи томондан, умуминсоний қадриятларга таяниб, тузилади. Агар ана шу уйғунлик бузилса, миллий ўзлигимизга ҳам, давлатчилик тараққиётига ҳам путур етади.

Шу боис биз миллий-маънавий камолот йўлидан бориб, маърифатли жамият куриш билан улуғ мута-

факкирларимиз орзу-армонини ҳам амалга оширамиз ва дунё ҳамжамиятидан ўзига хос фазилатларга эга халқ сифатида ўрин оламиз. Маърифат ва эркинлик ҳамиша маънодош тушунчалар бўлиб келган. Чунки, эркинлик туйғуси кишини илм-маърифат дунёсига етаклайди ва айни вақтда, киши қанчалик маърифатли бўлса, ўзини шунча эркин ҳис этади. Шу тариқа, «ахлоқ», «эркинлик», «маънавият» ва «маърифат» тушунчалари бир-бири билан боғлиқ ҳолда олиб қаралиши лозим. Эркинлик — бебошлик ва анархия эмас. Қонундан ташқари чиққан, анъанадан чекиниб, ахлоқсизлик қилган одам эркин одам эмас, балки бузғунчи ва бошқалар эркига тажовуз қилувчи кишидир. Қонун ва ахлоқ доирасида эркин фаолият олиб бориш — бу жамоа бўлиб яшаш, бошқалар эркини хурмат қилиш демакдир. Ақидапарастлар мана шуни ҳисобга олмайди. «Демократия» ни экспорт қилувчилар ҳам бунга эътибор қилмайди. Ҳар бир мамлакат ўз халқининг табиатига, маънавиятига мос давлат куради ва халқ бундай давлатни қўллаб-куватлади.

Шу тарзда, маънавият, одоб-ахлоқ, маърифат халқимиз юксалиши, ўзига хос давлатчилик анъаналарига эга бўлишининг бош омили, ёт foялар, зарарли таҳдидларни бартараф этишда асосий куч бўлиб қолаверади.

Демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини куриш – Ўзбекистон тараққиётини таъминлашнинг устувор йўналиши

Демократик ҳуқуқий давлат қуриш борасида республикамизда кенг миқёсли ишлар амалга оширилиб, бу йўналишда катта ютуқларга эришилди. Халқаро андозаларга жавоб берадиган ва миллий ўзлигимизни акс эттирадиган Конституция қабул қилинди. Ўзбекистон инсон ҳукуқларини таъминлашга қаратилган, жаҳон миқёсида эътироф этилган кўплаб халқаро декла-

Демократик ҳуқуқий давлат қуриш борасида республикамизда кенг миқёсли ишлар амалга оширилиб, бу йўналишда катта ютуқларга эришилди. Халқаро андозаларга жавоб берадиган ва миллий ўзлигимизни акс эттирадиган Конституция қабул қилинди. Ўзбекистон инсон ҳукуқларини таъминлашга қаратилган, жаҳон миқёсида эътироф этилган кўплаб халқаро декла-

рация, конвенция ва хужжатларга қўшилди, шундан келиб чиқадиган сиёсий ва хукуқий қоидалар республиканизнинг сиёсий тараққиётида, хукуқий меъёрий тизимни ривожлантириш жараёнида инобатта олинмоқда. Шу билан бирга бу борада ҳали муайян вазифалар ҳам мавжуд. Айни пайтда, инсон хукуқлари ва эркинликлари, демократиянинг кенгайиб, ривожланиб бораёттанини ва мамлакатда ўзига хос тарзда намоён бўлаётганини таъкидлаш зарур. Энг асосийси демократик хукуқий давлат ва фуқаролик жамиятини куриш – Ўзбекистон тараққиётини таъминлашнинг устувор йўналиши сифатида амалга оширилмоқда.

Кўпгина ривожланган давлатларда фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришга муайян даражада эришилган бўлса-да, уни янада такомиллаштириш жараёни давом этмоқда. Фуқаролик жамияти тушунчаси асосида инсон эркинлиги, унинг барча кўриниш ва муносабатларда намоён бўлиши ғояси ётади. Хусусан, у иқтисодий соҳада мулкий хилма-хилликка эга бўлиш, сиёсий соҳада сиёсий ҳаётда иштирок эта олиш, хукуқий соҳада тенг хукуқлий, ижтимоий соҳада уюшмаларга бирлашиш, диний соҳада – виждон эркинлиги, маданий соҳада – маданий хилма-хиллик, миллатлараро ва ирқлараро муносабатларда – миллатлар, ирқларнинг тенглиги ва толерант муносабатда бўлиши, коммуникация соҳасида – ахборотларни эркин айирбошлиш ва сўз эркинлиги, мафкуравий соҳада – ғоявий хилма-хиллик, плюрализм, миграция соҳасида – инсоннинг яшаш жойини эркин танлаш, маънавий-маърифий соҳада – инсонийлик, хурфикрлилик ва фикрларнинг тенг хукуқли рақобати асосида ривожланиши орқали амалга ошади, деб эътироф этилади.

Ижтимоий ҳаётда бу соҳаларнинг барчасида идеал ҳолатга муайян даражада яқинлашиш имкониятлари борлигини инсоният тарихий тажрибаси кўрсатди.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг дунёда энг ривожланган мамлакатлар қаторига қўшилиш ҳамда фуқаролик жамияти ҳамда дунёвий, демократик, адолатли, хукуқий давлатни шакллантириш мақсадини ўз олдига кўйди. Шундан келиб чиқиб, ҳозирги замон цивилизациясига хос сиёсий фаолият ва уюшувнинг ўзимизга мос тизимлари, янги сиёсий институтлар ва технологиялар, жамият сиёсий ҳаётида қатнашишнинг демократик усуслари (икки палатали парламент, демократик сайловлар, референдумлар, умумхалқ муҳокамалари) шаклланди. Бу борада жаҳонда ишлаб чиқилган, ривожланган демократик давлатларга хос бўлган кўппартиявилик тизими, нодавлат ташкилотларнинг фаолиги ва жамият ҳаётида ҳар томонлама қатнашиши мамлакатимизнинг ўзига хос вазиятига мос равишда рўёбга чиқмоқда.

Яқин ўтмишда хусусий мулк тақиқланган ва оқибатда иқтисодий фаолият эркинлиги йўқ қилинган эди. Инсон фаолияти ва моҳияти яхлитлиги нуқтаи назаридан иқтисодий эрксизлик бошқа соҳалардаги эркинликларга ҳам тўсиқ бўлди. Шунинг учун ҳам, эълон қилинган эркинликлар кўп жиҳатдан рўёбга чиқмай декларация шаклида қолиб кетди. Шу сабабли давлатимиз мустақиллиги эркинлигимизнинг асоси бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуриш ўтиш даври қийинчиликларини мумкин қадар камайтириш, турли ижтимоий иллатлар, адолатсизликларнинг олдини олиш йўли билан амалга оширилмоқда. Ўзбекистон фуқаролик жамияти қуришда ўзига хос янги йўлдан бормоқда. Бу йўлда тоталитар тузум давридагидан фарқли равишида инсон фаолиги, эркинлиги, ташаббуси ва ижодкор кучини ривожлантириш асосида фуқаролик жамияти қурилиши амалга ошмоқда.

Эндиликда, мустақил мамлакатга айланган Ўзбекистон демократик, инсонпарвар жамият қурилиши йўлидан бормоқда. Бу борада жамиятнинг барқарор ривожланиши асосида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида тадрижий ва тизимли равишда амалга оширилаётган ислоҳотлар муҳим аҳамиятта эга бўлиб, улар туб сифат ўзгаришларнинг асосини ташкил этади.

Дин соҳасидаги илмий асосланган сиёсат

Диний тафаккурнинг сиёсийлашув жараёни глобал миқёсда, шу жумладан,

Марказий Осиё мінтақасида ҳам долзарб муаммо бўлиб қолмоқда. Бутунги кунда экстремизмнинг энг кенг тарқалган шакли бу диний экстремизmdir. Диний экстремизм ва терроризмнинг олдини олиш ва унга қарши курашда дин соҳасидаги илмий асосланган сиёсат катта аҳамиятга эга.

Барча ривожланган давлатлар демократия, инсонпарварлик ва дунёвийлик тамойилларига амал қилади. Уларда виждон эркинлиги хуқуқий кафолатланган бўлиб, толерантлик (бағрикенглик) ҳал қилувчи тамойил сифатида эътироф этилади.

Бағрикенглик муносабати барча ижтимоий грухлар ва шахслар орасида амалга оширилган тақдирдагина дунёвий давлат ва жамият барпо этилиши мумкин. Шу сабабли инсон хуқуқ ва эркинликлари, ўзлигини англаши ва намоён қилишини таъминлаш дунёвий демократик давлат қуришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Шундай экан, дунёвий давлатни ўз идеали таркибига асос қилиб қабул қилмайдиган ижтимоий грухлар, сиёсий партиялар давлат ҳокимиятига эришиш учун бўладиган демократик, кўппартиявий рақобатда қатнашиш хуқуқига эга бўлмаслиги керак. Акс ҳолда, инсонпарварлик тамойили бузилиши учун «қонуний» йўл сакланиб қолган бўлади.

Ўзбекистон Республикасида дин соҳасидаги сиёсат қонунийлик, демократия, дунёвийлик ва инсон хукуқларини таъминлаш тамойиллари асосида олиб борилмоқда. Конституция ҳамда «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунда диннинг давлатдан ажратилгани, виждон ва эътиқод эркинлиги кафолатлангани ҳамда диний экстремизмга қарши курашнинг хукуқий асослари ифодаланган.

Диний экстремизм конфессияларо муносабатлардаги муаммолар асосида пайдо бўлмаслиги учун инсонларнинг диний эътиқодидан қатъи назар, тенгхукуқлиги қонуний равишда кафолатлангани катта аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддаси асосида ушбу тенгхукуқлилк таъминланган.

Конфессияларо муносабатларда инсон эркинлигини таъминлаш учун виждон эркинлиги ва толерантлик тамойили ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Фуқаролик жамиятида ҳар бир инсон истаган динига эътиқод қилиши ёки ҳеч бир динга эътиқод қилмаслиги мумкин. Бу инсон руҳий эркинлигининг ҳал қилувчи тамойили ва ажралмас хусусиятидир. Шу сабабли фуқаролик жамиятини қурувчи барча давлатларда виждон эркинлиги тамойили Конституция даражасида кафолатланган. Бу мустақил мамлакатимизда дунёвий давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш учун мустаҳкам хукуқий замин яратади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-моддасига биноан миллий ва диний руҳдаги сиёсий партиялар ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти тақиқланган. Жаҳон хукуқшунослик фани тажрибаси асосида қабул қилинган бу қоида давлатимизда миллий ва диний асосда низо пайдо бўлишининг олдини олиш учун хизмат қилувчи конституциявий кафолатдир.

Мамлакатимизда фуқароларнинг ўз диний хукуқларини амалга оширишлари учун яратилган шароит-

ларни диний ташкилотлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Мустақиллик шарофати туфайли уларнинг фаолияти том маънода тикланди ва ривож топмоқда.

Фарзандларимизга деб ёзади И.Каримов “...дунёвий ва диний қадриятлар ўртасидаги нозик муносабатларнинг моҳиятини ҳар томонлама тўғри тушунириб беришимиз лозим. Тарих ва ҳаёт тажрибаси шундан далолат берадики, дунёвий ва диний қадриятлар бир-бирини тўлдирмас экан, бугунги куннинг оғир ва мураккаб саволларига тўлақонли жавоб топиш осон бўлмайди.

Шу маънода, биз муқаддас динимиз арконлари ва қадриятларини доимо улуглаб, шу билан бирга, дунёвий ҳаётга ҳам қатъий ишонч билан интилиб яшаган тақдирдагина ўз эзгу мақсадларимизга ета оламиз”.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Президентимиз ташаббуси билан ташкил қилинган, диний ва дунёвий фанлар бўйича билим бериладиган Тошкент ислом университетининг 1999 йилдан фаолият кўрсата бошлиши бу йўналишдаги муҳим қадамлардан бўлганини алоҳида қайд этиш лозим.

Бундан ташқари фуқароларга ислом динининг эзгу моҳиятини тушунтириш мақсадида Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг «Ҳидоят» ойлик журнали ва «Ислом нури» газеталари мунтазам чоп этилмоқда. Республика телевидениеси орқали «Зиё» студияси ва «Ҳидоят сари» кўрсатувлари мунтазам бериб борилмоқда.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда кўплаб қадимги диний-маданий обидалар тикланди, таъмирланди, қайта курилди, янги ёдгорлик мажмуалари яратилди. Буюк мутафаккирларимизнинг юбилейлари мамлакатимиз ва жаҳон миқёсида кенг нишонланди. Мамлакатимизда яшайдиган барча конфессияларнинг диний байрамлари нишонланиши учун кенг имкониятлар яратилган. Рўза ва Курбон ҳайитлари байрам кунлари деб эълон қилинди. Давлат томони-

дан ҳаж ва умра сафарлариға бориш учун кенг имкониятлар ва қулайликлар яратилди.

2007 йили январда Ислом Конференцияси Ташкилоти тарқибидаги муассасалардан бири – Таълим, фан ва маданият бўйича халқаро ислом ташкилоти (ISESCO) томонидан Тошкентнинг Ислом маданияти пойтахти деб эътироф этилиши мустақил давлатимиз дин соҳасида олиб бораётган изчил сиёсатининг ёрқин натижаларидан бири бўлди.

Маълумки, Ислом Конференцияси Ташкилоти (ИКТ)нинг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ихтисослашган тузилмаси (ISESCO) фаолиятида ҳар йили ислом маданиятининг Осиё, араб дунёси ва Африка бўйича пойтахтларини эълон қилиш ўзига хос анъанага айланган. 2006 йилда Исафаҳон (Эрон), Ҳалаб (Сурия), Тимбукуту (Мали) шаҳарлари шу номга лойик кўрилган эди. 2007 йилда эса бу шарафли унвонга Тошкент (Ўзбекистон), Триполи (Ливия), Фес (Марокаш) ва Дакар (Сенегал) шаҳарлари муносиб топилди.

ИКТнинг маҳсус қарорига асосан таъсис этилган ва 1982 йилдан ўз фаолиятини бошлаган, қароргоҳи Фес шаҳри (Марокаш)да жойлашган ISESCO бутунги кунга келиб 150 дан ортиқ халқаро тузилмалар, ҳукуматлар, минтақавий ва миллий ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиб келмоқда.

ISESCOнинг мусулмон дунёсидаги муайян шаҳарларни ислом маданиятининг пойтахтлари деб эълон қилиши мусулмон мамлакатлари ўртасидаги маданий алоқаларни ривожлантириш, ислом маданиятига оид илмий-маърифий, тарихий-меъморий меросни ўрганиш, тиклаш ва тарғиб қилиш, динлараро ва цивилизациялараро муроҷотни кучайтириш, турли мамлакатларнинг бу борадаги саъй-ҳаракатини кўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантиришдек мақсадларини кўзлайди.

⁴¹ Тошкент шаҳрига ислом маданияти пойтахти деган юксак номнинг берилиши нафақат Тошкент, балки бутун Ўзбекистон халқи учун улкан тарихий ва маданий-маърифий воқеа бўлди.

Бу кувончли воқеа муносабати билан кўплаб давлатлар ва халқаро ташкилотларнинг раҳбарлари, таниқли сиёсат ва жамоат арбоблари, хорижий мамлакатларнинг элчилари, таниқли олим уламолардан Ўзбекистон раҳбарияти номига қизғин кутловлар келгани ва келаётгани, хорижий оммавий ахборот воқитлари томонидан шу муносабат билан ижобий фикрлар билдирилгани ҳам ушбу мақомнинг юксак мавқеини кўрсатади.

Умуман олганда, бундай мақом нафақат Тошкент шаҳрига, балки бутун Ўзбекистонга берилган юксак баҳодир. Бундай мақомнинг берилишида мамлакатнинг умумий, хусусан, ислом дини билан боғлиқ тарихи, ислом цивилизацияси ва маданиятига қўшган ҳиссаси, халқ ҳаётида ислом динига хос қоида ва арконлар, анъана ва қадриятларнинг ўрни, ушбу юрт фарзандлари қолдирган илмий-маънавий мерос инобатта олинади. Шунингдек, мамлакатда бугунги кунда ана шу ноёб ва мўътабар меросни асрраб-авайлаш, ҳар томонлама ўрганиш, кенг омма, жумладан, жаҳон жамоатчилигига етказиш юзасидан қилинаётган ишларга ҳам алоҳида эътибор берилади.

Шундай экан, энг аввало, Тошкент шаҳри бундай юксак унвонга Ўзбекистон халқининг ислом маданияти, фалсафаси, илм-фани ривожига қўшган улкан ҳиссаси, тарихий обида ва меъморчилик намуналари, исломга оид қўлёзма манбаларга бойлиги туфайли сазовор бўлди. Юртимиз алломаларининг қадимдан нафақат ислом, балки умумжаҳон цивилизацияси ривожига муҳим ҳисса қўшгани ҳам эътиборга олингани шубҳасиздир. Республикализ Президенти Ислом Каримов «Туркистон-Пресс» нодавлат

ахборот агентлиги мухбирига берган интервьюосида таъкидланганидек “тарихимизга назар ташлайдиган бўлсак, хоки поклари Ўзбекистон тупроғида ётган улуғ аждодларимиз, не-не мутафаккир зотлар асрлар мобайнида дунёвий ва диний илмлар соҳасида қандай буюк кашфиётлар яратгани, бунинг учун қанча заҳмат ва машаққатлар чекканини кўрамиз. Бутун биз гувоҳ бўлиб турган юксак эътироф, аввало, ана шундай аждодларимизнинг табаррук номлари ва қолдирган меросига, ўзбек халқининг ислом маданияти ривожига кўшган бекиёс ҳиссасига берилган муносаб баҳо, десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз”.

Шунингдек, бундай мақомнинг берилишида Юртбошимиз Ислом Каримов раҳбарлигида мамлакатда эътиқод эркинлигини таъминлаш, исломий қадриятларни тиклаш ва ривожлантириш, аждодлар қолдирган бой илмий ва маданий меросни ўрганиш, аллома ва азиз авлиёлар муқаддас қадамжоларини таъмирлаш ва ободонлаштириш борасида амалга оширилаётган ишлар ҳам инобатта олинган.

Ўтган йилларда мамлакатимизда шу эзгу мақсад йўлида ибратли ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда. Хусусан, Самарқанддаги Имом Бухорий, Имом Мотуридий зиёратгоҳлари, Шоҳи Зинда мажмуаси, Бухородаги Абдулхолиқ Фиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанд, Минораи Калон ва Масжиди Калон мажмуалари, Фарғонадаги Аҳмад Фарғоний ва Бурҳониддин Марғиноний ёдгорликлари, Сурхондарёдаги Ҳаким Термизий ва Имом Термизий, Хивадаги Ичан қалъа, Шаҳрисабздаги Дорут-тиловат, Қарши шаҳридаги Одина ва Кўк Гумбаз обидалари, Кармана шаҳридаги Қосим шайх мақбараси сингари ўнлаб қадамжоларни обод этиш, Тошкент шаҳридаги Ҳазрати Имом мажмуасини кенг кўламли қайта тиклаш, курилиш ва таъмирлаш бўйича бажарилган бунёдкорлик ишлари фикримизнинг исботи бўла олади.

Бухоро, Самарқанд, Термиз, Қарши ва Хива каби Тошкент ҳам келгуси авлодлар учун авайлаб сақлаб келинаётган гўзал ислом архитектура иншоотлари, мадраса, масжид, музей ва кутубхоналарга бой шаҳар. Тошкентда нодир Усмон Мусҳафи ва Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг бой хазинаси, шунингдек, дунёга машҳур «Бароқхон», «Кўкалдош» мадрасалари, Қаффоли Шоший, Юнусхон, Шайхонтахур мақбаралари каби тарихий ва меъморий ёдгорликлар мавжуд.

ISESCO томонидан Тошкент шаҳрининг 2007 йилда ислом маданияти пойтахти деб эълон қилинганига бағишлиб республикамизда йил давомида қатор илмий-амалий, маданий-маърифий тадбирлар, (семинарлар, давра суҳбатлари ва кўргазмалар), нуфузли халқаро илмий конференциялар ўтказилди, китоб, альбом ва рисолалар чоп этилди.

Тошкентнинг ислом маданияти пойтахти деб эълон қилиниши муносабати билан Ўзбекистонда ва хусусан, пойтахтимизда мусулмон меъморчилиги обидарини қайта тиклаш ва таъмирлаш бўйича олиб борилаётган амалий ишлар янада изчил давом эттирилди. Айни пайтда, жаҳон ҳамжамиятини ўзбек халқининг кўхна ва бой мероси билан яқиндан таништиришга қаратилган илмий-маърифий ва маданий тадбирлар ватанимизнинг жаҳон миқёсидаги нуфузининг янада ошишига ҳамда цивилизациялар ўртасидаги ҳамкорлик ва ўзаро ишончнинг мустаҳкамланишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди, дейиш мумкин.

Дин ва жамият ҳаётидаги алоқадорликда дин ва давлат муносабатини белгилаб берувчи тамойил — дин соҳасида кечеётган ўзгаришларни холис ва илмий ўрганиш, башорат қилиш ва ундан келиб чиқиб, ижтимоий жарабёнлар ривожига янада кенгрок имконият яратиш, салбий ҳолатларнинг олдини олишда намоён бўлади.

Жамият барқарорлигига тўсиқ бўлувчи иллатлар – диний экстремизм ва терроризмдир. Бу ҳодисага давлатимиз ўзининг ижтимоий ва сиёсий тараққиёти давомида дуч келди. Афсуски, террорчилик фаолиятида баъзан мамлакатимиз фуқаролари, юртдошларимиз ҳам иштирок этмоқда.

Нега инсон уни дунёга келтирган Она Юрти, Ватани, миллатига қарши чиқади? Нега ғайриинсоний фаолият юритиб, ўз юртдошларини ўлдиради, бутун халқ меҳнати билан яратилган биноларни, иншоотларни вайрон қиласи? Бундай ваҳшиёна фаолият кўпинча сиёсий мақсадларда – ҳокимиятни эгаллаш учун амалга оширилади. Ўзбекистонда бундай фаолият тақиқлангани ва уни олиб борувчи ташкилотлар тугатилиши давлатимиз Конституцияси ва қонунларида белгиланган.

Ислом дини миллионлаб кишиларнинг дунёқараши мазмунини ташкил этган ҳолда маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда авлоддан-авлодга етказиша бекиёс аҳамиятга эгадир. Диний экстремизм ва терроризм ғоялари таъсирига берилган кимсалар ҳар қанча уринмасинлар муборак ислом дини, халқимизнинг келажакка бўлган ишончи, эътиқодини, тинчлигимизни оёқости қилолмайдилар ҳамда ўзбек халқини ўзи танлаб олган демократик тараққиёт йўлидан қайтара олмайдилар. Зоро, халқимиз ислом динидан ўзларининг қабих сиёсий мақсадлари йўлида фойдаланмоқчи бўлган бузғунчи кучларнинг асл мақсадини англаб етди ва мамлакатимизда олиб борилаётган виждон эркинлиги, диний бағрикенглик ва демократияга асосланган дунёвий давлат қуриш сиёсатини тўла кўллаб-куватламоқда.

Фуқароларда мафкура- вий иммунитетни шакл- лантириш

Тарих ўзга ҳудудларни забт этиш мақсадида ишлатиладиган уруш

куроллари узлуксиз такомиллашиб борганини кўрсатади. У найзалардан тортиб автоматик қуролларгача, замбараклардан тортиб Ер юзининг ҳар қандай нуқтасига бехато етиб борадиган қитъалараро баллистик ракеталаргача бўлган узоқ такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар босиб олиниши керак бўлган худудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди. Бугунги кунда эса, ўзга худудларни забт этиш учун уларнинг аҳолисини маҳв этиш шарт эмас. Зоро, онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфијатлари «маъкул» йўналишга ўзгартирилган ерлик аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин бўлиб қолмоқда.

Мамлакатимиз ичидаги ўзларининг файриинсоний ва файриисломий ғояларини тарқатишга ҳаракат қилаётган диний экстремистлар ҳам ана шундай фаразли мақсадларни, яъни ёшларни чалғитиш, улар ёрдамида мамлакатни ўз тараққиёт йўлидан четлатиб юборишига интиладилар.

Юқоридаги мулоҳазалардан ҳам кишилар онги ва қалбини эгаллаш ғоявий курашнинг бош мақсадига айланганини англаб этиш мумкин. «Бугунги кунда, — деб ёзади Юрбошимиз, — инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар ер куррасини бир неча бор яксон қилишга стади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта хавф — инсонларнинг онги ва қалбини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қиласди. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим».

Шундай шароитда моҳиятан файриинсоний, шужумладан, диний экстремистик ғояларга қарши тураларни кишиларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантириш марказий масалалардан бирига айланмоқда.

Иммунитет (лот. *immunitas* – озод бўлиш, кутулиш) деганда тиббиётда организмнинг доимий ички муайянилигини сақлаши, ўзини турли, шу жумладан, зарарли таъсирлардан ҳимоя қилишга қодир бўлган хусусиятлари мажмуи тушунилади. Иммунитет киши вужудининг турли инфекцион касалликларга берилмаслик хусусиятини ҳам ифодалайди.

Инсоннинг түфма бўлган ана шу умумий иммунитет тизимидан фарқли равишда мафкуравий иммунитетни шакллантириб бориш зарур. У ҳар бир авлод учун ўзига хос хусусиятга эга бўлади ва мафкуравий дахлсизликни таъминлашга (иммунитетта эга бўлмаган чақалоқларнинг узоқ яшай олмаслигини эслайлик) хизмат қиласди.

“Бугунги кунда, – деб ёзади И. Каримов, – ёшли римиз нафақат ўкув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини факат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофии темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди”.

Қайд этилган фикрлар ҳозирги даврда инсон ҳаётида ахборот ва билимлар хилма-хиллигининг ўрни ва аҳамиятини янада чукурроқ англашга хизмат қиласди. Шу билан бирга, билимлар мафкуравий иммунитет тизимиning асосий ва биринчи унсури ҳисобланишини ҳам қайд этиш лозим. Аммо билимлар кўп. Ди-ний экстремизм ва терроризм тарафдорлари ҳам мұайян «билим»ларга таянадилар ва уни омма онгига сингдиришга ҳаракат қиласдилар. Демак, мафкуравий иммунитет тизимидағи билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маъ-

навиятиининг бойиши ва жамият тараққиётiga хизмат қилиши лозим. Бу, бир томондан. Иккинчи томондан, бу билимлар ўз моҳият эътиборига кўра, Ватан, миллат, инсоният манфаатлари билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак. Фуқароларимизниң асл ислом ҳақида холис ва етарли билимга эга бўлишлари диний экстремизмга қарши иммунитетни шакллантиришниң асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда, Юртбошимиз сўзлари билан айтганда, ахлоқий бузуклик ва зўравонлик, индивидуализм ва эгоцентризм, мутаассиблик ва ақидапарастлик ғояларини тарқатиш, керак бўлса, шунинг ҳисобидан бойлик орттириш, бошқа ҳалқларнинг миллий ва диний анъана ва қадриятлари, турмуш тарзининг маънавий негизларига беписандлик, уларни қўпорищга қаратилган таҳдидлар тобора хатарли тус олмокда. Бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш ҳаётий-амалий аҳамият касб этмокда.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мафкуравий иммунитет тизимида унинг иккинчи асосий унсури – олинган билимлар замирида шаклланадиган баҳолар, қадриятларнинг ўрни бекиёсdir. Билимлар қанчалик холис ва чукур бўлса, унинг замирида юзага келган баҳолар, қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва мафкуравий инфекциялар йўлида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қиласди.

Қайд этилган мулоҳазалар асл ислом ҳақида муайян билимларга эга бўлиш, унинг байроғи остида такдим этилаётган ғоялар, қарашлар ва ҳаракатларни тўғри баҳолаш, уларнинг моҳияттан исломий қадриятларга бутунлай зид эканини англаб етишга хизмат қиласди, деган холосани чиқариш имконини беради. Билимлар ва қадриятлар тизими эса мафкура-

вий иммунитетнинг шаклланишида омил бўлиб қолаверади. Мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим унсури ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий-маърифий соҳалардаги мўлжал ва мақсадлар тизими билан боғлиқ. Ана шундай аниқ тизим бўлмас экан, хоҳ алоҳида инсон, хоҳ миллат ёки жамият бўлсин, гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазийикларга бардош бериши амримаҳолдир.

Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ёт фоялар кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига оладиган мафкуравий профилактикасининг ўрни катта. У ижтимоий институтлар томонидан хилма-хил шаклларда амалга ошириладиган фоявий-тарбиявий, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий ишлар мажмуини, тўғри ташкил этилган бутун тарбия тизимини қамраб олади.

Бугунги кунда мамлакатимизда миллий гоя руҳи билан йўғрилган ана шундай тарбия тизими яратилиди. Уни доимий такомиллаштириб бориш ва давр даъватларига ҳозиржавоблигини таъминлаш эса, ҳар биримиз ва ҳаммамизнинг асосий вазифамиз ҳисобланади. Зоро, Президентимиз таъкидлаганлариdek, «Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан хукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сакланиб қолиши муқаррар».

Шундай экан, вояга етаётган ҳар бир фарзандимизни кучли мафкуравий иммунитет ва юксак маънавиятга эга шахс сифатида тарбиялаш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни таъминлашимизнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади. Юртбошимиз сўzlари билан айтганда, “...халқ — ба-

мисоли улут ва шарафли йўлдан илгарила бораётган улкан карвон. Уни йўлдан чалғитишга уринувчилар, пайт пойлаб орқасидан ҳамла қилувчилар ҳамиша бўлган, бундан кейин ҳам бўлиши мумкин. Карвон бехатар бўлмас, деган гап бежиз айтилмаган. Аммо халқ карвонини ҳеч қандай куч ортга қайтаролмайди. Нега деганда, халқнинг қалбida не-не авлодлардан мерос енгилмас куч — маънавият бор”.

Таянч тушунчалар:

Жамият барқарорлиги, ижтимоий-иктисодий ислоҳотлар, бозор муносабатлари, мулкдорлар синфи, сиёсий-хукуқий ислоҳотлар, инсон хукуқлари, қонун устуворлиги, ижтимоий адолат.

Маънавий-маърифий янгиланиш, миллий давлатчилик анъаналари, демократик бошқарув тизими, фуқаролик жамияти, инсон омили, хукуқий давлат, дин соҳасидаги сиёсат, миллий ғоя, бунёдкор ва бузғунчи ғоялар, ғоявий тарбия, мафкуравий иммунитет.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Ижтимоий-иктисодий ислоҳотлар жамият ривожланишига қандай таъсир кўрсатади?
2. Сиёсий-хукуқий ўзгаришлар ва суд-хукуқ тизимидағи ислоҳотларнинг ижтимоий адолатни таъминлашдаги аҳамияти нималарда кўринади?
3. Жамиятнинг маънавий-маърифий янгиланиши ва барқарор ижтимоий тараққиёти ўртасида қандай алоқадорлик бор?
4. Мамлакатимизда хукуқий давлат ва фуқаролик жамияти куришнинг қандай ўзига хос хусусиятларини ажратиш мумкин?
5. Диний экстремизм ва терроризмнинг олдини олишда мафкуравий иммунитетнинг ўрни ва аҳамиятини қандай баҳолаш мумкин?

ФОЙДАЛАНИЛГАН ВА ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Асосий адабиётлар

1. Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси. -Т.: 2002..
2. Инсон ҳуқуқлари: Универсал халқаро ҳужжатлар тўплами. - Т.: 1996.
3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2007.
4. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида (янги таҳрири). Ўзбекистон Республикасининг қонуни. - Т.: Адолат, 1998.
5. Таълим тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. - Т.: Ўзбекистон, 1989
6. Радиациявий хавфсизлик тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2000. 7-8-сон.
7. Терроризмга қарши кураш тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2004. 5-сон.
8. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2004. 9-сон.
9. Марказий Осиёда ядро куролидан холи зона тўғрисидаги шартномани (Семипалатинск, 2006 йил 8 сентябрь) ратификация қилиш ҳақида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007. 4-сон.

10. Миллий фоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш түғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори:// Ҳалқ сўзи, 2006 йил, 26 август.

11. Терроризмни молиялаштиришга қарши кураш түғрисидаги халқаро конвенцияни ратификация қилиш ҳақида. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарори:// Ўзбекистон Республикасининг қонун хужжатлари тўплами, 2001. 12-сон.

12. Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш түғрисидаги Шанхай конвенциясини ратификация қилиш ҳақида. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарори:// Ўзбекистон Республикасининг қонун хужжатлари тўплами, 2001. 17-сон.

13. Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танфурушлиқдан фойдаланилишига қарши кураш түғрисидаги конвенцияга ва якунловчи баённомага кўшилиш ҳақида. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарори:// Ўзбекистон Республикасининг қонун хужжатлари тўплами, 2004. 1-2 сонлар.

14. Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар ўртасида минтақавий аксилтеррор тузилмаси ҳақидаги битимни ратификация қилиш түғрисида. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарори:// Ўзбекистон Республикасининг қонун хужжатлари тўплами, 2004. 1-2 сонлар.

15. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиклол, иктисад, сиёsat, мафкура. 1-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 1996.

16. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2- жилд. - Т.: Ўзбекистон, 1996.

17. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 1996.

18. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1996.

19. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. 5-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 1997.

20. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
21. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
22. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
23. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2001.
24. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашамиз. 10-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2002.
25. Каримов И.А. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2003.
26. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. 12-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2004.
27. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2005.
28. Каримов И.А. Инсон, унинг хукуқлари ва эркинликлари – олий қадрият. 14-ижлд. - Т.: Ўзбекистон, 2006.
29. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислоҳотларни чукурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2007.
30. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Т.: Ўзбекистон, 2008.

II. Кўшимча адабиётлар

1. Абдуллажонов О. Диний ақидапарастликнинг келиб чиқиши, моҳияти ва Ўзбекистонга кириб келиши. - Т.: Академия, 2000.

- 2. Абдуллатиф қори Ҳошимжон қори ўғли. Залолатта кетманг! Ҳизбут таҳрир фитнасидан огоҳ бўлинг.
- Т.: Мовароуннахр, 2003.
- 3. Азимов А. Религиозный экстремизм и фундаментализм. - Т.: 1998.
- 4. Алимова Д. Инсоният тарихи - фоя ва мафкуралар тарихидир. - Т.: Янги аср авлоди, 2001.
- 5. Бағрикенглик – барқарорлик ва тараққиёт омили. - Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007.
- 6. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - М.: Международные отношения, 1999.
- 7. Вандам Е. А. Геополитика и геостратегия. - М.: Авторский издательство, 2002.
- 8. Гаджиев К.С. Введение в geopolитику. - М.: Логос, 2000.
- 9. Глобализация и моделирование социальной динамики. - М.: Институт социальных наук, 2001.
- 10. Диний бағрикенглик ва мутаассиблик (юз саволга юз жавоб). - Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007.
- 11. Дугин А. Основы geopolитики. - М.: Арктогея, 2000.
- 12. Ёшларни бузғунчи ғоялардан асраш: муамма ва ечимлар. - Т.: Зарқалам, 2006.
- 13. Жўраев Н. Халқаро терроризм ва минтақавий можаролар. - Т.: 2000.
- 14. Закурлаев А. Ғоялар кураши. - Т. Мовароуннахр, 2000.
- 15. Ирисов Б. Дин, ақидапарастлик ва таҳдид. - Т.: Маънавият, 2000.
- 16. Ислам и политика. - М.: Авангард, 2001.
- 17. Ислом ва дунёвий давлат (халқаро илмий-назарий конференция материаллари). - Т.: 2003.
- 18. Ислом зиёси – ўзбегим сиймосида. - Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёти, 2001.

19. Ислом маърифати. - Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2005.
20. Ислом. Энциклопедия. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004.
21. Каримов А. Дунёвийлик даҳрийлик эмас ёхуд «Хизбут-тахрир»нинг даъволари хусусида мулоҳазалар. - Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2005.
22. Каримов А. Дин ниқобидаги юртбузарлар ёхуд “акромийлар” фитнаси. - Т.: Мовароуннаҳр, 2005.
23. Каримова В. Тарғиботнинг психологик услублари. - Т.: Маънавият, 2001.
24. Каримова В., Умаров А., Куронов М. Миллий истиқлол гоясини халқимиз онгига сингдириш омиллари ва воситалари. - Т.: Янги аср авлоди, 2001.
25. Комилов Н. Ислом – маърифат дини. - Т.: Маънавият, 2000.
26. Маърифат – тинчлик асоси. - Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007.
27. Межрелигиозное согласие – важное условие углубления демократических процессов в странах Центральной Азии (На примере Республики Узбекистан). Материалы международной конференции. - Т.: 2002.
28. Миллий истиқлол гояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар (қисқа изоҳли тажрибавий луғат). - Т.: Янги аср авлоди, 2002.
29. Мустақиллик мафкураси ва Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий негизлари. - Т.: Университет, 2001.
30. Обидов Р., Абдуллаев С., Азимов А. Ҳидоят ва залолат. - Т., 2004.
31. Отамуродов С., Мамашокиров С., Холбеков А. Марказий Осиё: гоявий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар. - Т.: Янги аср авлоди, 2001.
32. Очилдиев А. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. - Т.: Янги аср авлоди, 2001.

33. Раджапова М. Диний экстремизм ва террорчик. - Т.: 2000.
34. Раҳматов О. Огоҳлик-муқаддас бурч. - Т.: Мовароуннаҳр, 2000.
35. Саидов А.Х. Религиозная толерантность и светское государство в Узбекистане. - Т.: 2002.
36. Сафарова Н. Терроризм: манбалар, мақсади ва глобаллашув жараёни. - Т.: Фан, 2006.
37. Терроризмнинг глобаллашувида молиявий манбаларнинг ўрни. - Т.: Мовароуннаҳр, 2006.
38. Турсунов А., Нурназаров Р. Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлиги ва уни таъминлашнинг қонуний асослари. - Т.: 2004.
39. Фалсафа: қомусий лугат. - Т.: Шарқ, 2004.
40. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. - Т. Абдулла Қодирий номидаги ҳалқ мероси нашриёти, 1993.
41. Центральная Азия: экономика, geopolитика, безопасность. - Т.: Шарқ, 2002.
42. Экстремизм, терроризм, грухий жиноятчиликка қарши кураш муаммолари. // Илмий-амалий аңжуман материаллари. - Т.: 1999.
43. Якубов О. Қашқирлар галаси: терроризмнинг қонли изи. - Т.: 2000.
44. Юнусова А.Т. Религия и закон. - Т.: Тошкент ислом университети, 2002.
45. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. - Т.: «Тошкент ислом университети» нашриётматбаа бирлашмаси, 2004.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I боб. Давлат ва дин	7
II боб. Ўзбекистонда давлатнинг дин ва диний ташкилотлар билан муносабати	35
III боб. Марказий Осиёда ислом: тариҳ ва замонавий воқелик	62
IV боб. Диний экстремизм ва терроризм – жамият барқарорлигига таҳдид	91
V боб. Мусулмон дунёсининг диний экстремизм ва терроризмга қарши кураши	113
VI боб. Марказий Осиёдаги барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солаётган диний экстремистик ва террорчи ташкилотлар	150
VII боб. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг халқаро сиёсий-хуқуқий асослари	170
VIII боб. Ўзбекистоннинг диний экстремизм ва халқаро терроризмга қарши глобал курашдаги ўрни	195
IX боб. Ўзбекистонда барқарорлик ва тадрижий тараққиётни таъминлашнинг устувор йўналишлари	208
Фойдаланилган ва тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати	239

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ АСОСЛАРИ

**«Тошкент ислом университети»
нашиёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2009**

**Муҳаррир Б. Эралиев
Мусаҳҳих У. Иисонбоева
Бадий муҳаррир М. Аслонов
Саҳифаловчи С. Жўраева**

Босишга рухсат берилди 11.11.2008. Бичими 84x108^{1/2}.
Times UZ гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табори 12,82.
Нашиёт ҳисоб табори 12,78. Адади 3000 дона. Буюртма № 124.
Шартнома № 11—19—08. Баҳоси келишилган нархда

**«Тошкент ислом университети» нашиёт-
матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011. Тошкент ш. А.Қодирий кўчаси, 11.**

3900.00

66.3(54)
8466

ISBN 978-9943-306-56-1

9789943306561

